

III.

TÖRTÉNELEM

ÖSVÁR ÁR

ÁRZÉK

III
8883

A SZÉKELY ŐSVÁRAK TÖRTÉNETE, MONDÁJA ÉS LEGENDÁJA

ÖSSZEÁLLÍTOTTA :
GAALI ZOLTÁN

Makkay Zoltán

II. KÖTET

BIBLIOTECA JUDEȚEANĂ
MERCUREA-CIUC

90.568

KIADJA :
MAKKAY ZOLTÁN KÖNYVKIADÓVÁLLALATA
BUDAPEST

VIII. FEJEZET.

Marosszék

Az eddigi várak leírásánál megismertük a „Belszékelyföldet“, vagyis a székelyeknek azon három székét, melyek az ország keleti határszélének közelében helyezkednek el. Ezenkívül van a Székelyföldnek egy kijebb eső másik része is. Ha amazt Belszékelyföldnek neveztük ezt „Külszékelyföldnek“ nevezhetjük, amennyiben ez a rész Erdély közepébe ékeli be magát, annak mintegy életerős vértől lüktető szívét alkotja. A Székelyföld ezen külső részét Maros és Aranyos székek alkotják.

Marosszék a Székelyföld nagy zömének leginkább északra eső részét alkotja, mert ez a központi székely anyaszék (Udvarhelyszék) északi oldala mellett hosszan nyúlik el, úgy, hogy keleti felső végével egészen a Gyergyó-széli havasokig hatol fel, míg északon és délen a Mezőség területére messze beszögelik. Amint a keleti szélén fekvő székek gyakran fedezték a hazát külső támadások ellen és gyakran tartották fel a hódítóknak hazánk felé nyúló karját, úgy Marosszék és az annak előretolt előőrseként kijebb fekvő Aranyos-szék nem egyszer volt küzdőtere a szabadságnak, fedezve a Székelyföldet oly támadások ellen, melyek

kívülről jöttek, de védve oly hatalmi túlkapások ellen is, melyek elnyomással fenyegették a székelység ősi szabadságát.

Marosszék nevét késégtelenül a Maros folyótól vette, pedig éppen a ezen folyó völgyében van a székelyeknek legkisebb része. Ugylátszik, hogy az elnevezésnél nem annyira a folyókönyék terjedelme, mint inkább a folyó nagyságát vették tekintetbe, mert folyó környékének terjedelme alapján inkább Nyárad széknek kellett volna elnevezni.

A határszéli Kárpátoknak félkör karja köríti keletről a Belszékelyföldet, s azt úgy zárja el, hogy a közlekedésre alig marad pár hegyszoros. Ezek is mind könnyen védhető oly vonalak, hol kevés erővel lehetett az ellenséget feltartóztatni.

A határszéli Kárpátokkal csaknem párhuzamosan egy másik havasláncolat tömbösül, a Hargitának és kifutványainak hatalmas trachyt tömege, mely a Székelyföld közepén húzódik le, azt éghajlatilag és tájrajzilag két különböző részre osztja. Ezen trachyt láncolat keleti és déli alján terül el Csik- és Háromszék, nyugati alján, az ez irányban messze leágazó kifutványainak gazdag vizerekkel öntözött völgyében helyezkedett el Udvarhelyszék és Marosszék tekintélyes része. E vidék kevésbbé termékeny, talajának sovány termékeivel, táplálja az életerős székely népet. Minden más nép megfogyott, szolgaságba süllyedt és elpusztult volna ezen az oly kevésbbé előnyös vidéken csak a vastermészetű, hangyaszorgalmú székely tudott itt megélni, szabadságát annyi századokon át, annyi hódító vágyak ellenére fenntartani és a hazának reá bízott határát folytonos küzdelmeknek nagyszerű véráldozataival megoltalmazni.

Amilyen szívós és életerős e nép, éppen olyan nagyszerű az annak lakhelyét nyújtó havastáj. A fellegekig emelkedő havas csúcsok csodás alakzatú sziklaormait sötét fenyvesek koronázzák, míg az alacsonyabb hegységeket ős bükk és tölgyrengetegek árnyalják. Ezen hegységek völgyeiben, sőt a fenyves régiókba látható fennsíkokon is a földművelés küzdelmeivel találkozunk, mert bár a sziklás talaj kevés termő erővel bír, azért mégis kierőszakolja a székely a hasznát annyira, hogy mindenhol gabonaföldek nyúlnak fel a havasoknak azon pontjáig, hol a borsika megjelöli a földművelés lehetőségének véghatárait.

Az alantabb fekvő völgyek, az azokat határoló lankásabb hegyláncolatok agyagos talajánk minden hantja művelés alatt van, csak itt-ott hagyatott meg a hegyek díszkoszorujaként egy-egy erdőfolt, utófoszlánya gyanánt azon őserdőknek, melyek a földművelés irtó kapája alatt tűntek el. A kopár sziklák között a díszkövek roppant tömegei a legmeglepőbb választékban találhatók.

A természet úgy látszik, hogy az égalj ridegségéért a talaj silányságáért a talaj belső értékével akarta kárpótolni e táj lakóit, mert e föld el van árasztva az élet fenntartásához nélkülözhetetlen sóval oly nagy mértékben, mint a világ egy táján sem. Más országokban ahhoz csak terhes munkával jutnak, nagy erőfeszítéssel hatolnak be a föld gyomrába, vagy mesterségesen állítják elő, míg Szóvátha és Parajdnál egész hegyláncolatokat alkotva emelkedik ki a föld színe fölé.

Marosszéket három folyó, a Maros, Nyárad, és Kis-Küküllő szeli át, mégpedig mindegyik keletről

nyugat irányban folyva,, mindegyiknek számos mellékfolyói és ezeknek a fővölgyekkel egybeolvadó mellékvölgyei vannak, melyeket — a legfelsőb havasos vidékek kivételével — mindenütt lankás, lomberdőkkel árnyalt hegyláncolatok választanak el. Ezekből mindenfelől vízdús, földtermékenyítő csermelyek törtenek le, ezért Marosszéknek úgy hegy, mint vízrajzi viszonyai kedvezőknek mondhatók, úgy hogy azt az egész Székelyföld legenyhébb égaljú és legtermékenyebb területének tekinthetjük.

A Székelyföld közepe táján a Hargita és kifutványainak hatalmas trachyt láncolata húzódik keresztül északról délnek. Ezen hatalmas ős sziklahegység különíti el Udvarhelyszéket Csíktól, valamint Marosszéknek is legalább részben Gyergyótól. E havas legmagasabb csúcsai, mint a Bucsintető, Cserepeskő, Mezőhavas, Keresztes kívül esnek ugyan Marosszék határán, de nyugatra lesarjadzó kifutványainak egyik hatalmas zöme Marosszék keleti részébe is áthatol; miért Marosszéknek ezen része a havastáj jellegét viseli. Ezen havastáj legmagasabb csúcsa a két Nyárád közé ékelt Bekecs, mely a lankásabb Szakadát bérce által függ egybe a gyergyószéli és görgényi havasok zömével. A Bekecset tehát úgy tekinthetjük, mint a Marosszéknek minden irányban behálózó hegyláncolatok gyöke.

Ami a marosszéki nép testalkatát illeti a havas-aljaiak és a Kis-Küküllő mentiek szálas, magas, másutt inkább izmos középtermetűek, erősek, kitartók, fáradhatatlan szorgalmúak, mindenben tisztaság kedvelők. Arcuk nyílt, megnyerő, a hősies bátorságnak nemes kifejezésével. A marosszékiek öltözete hasonlít az udvarhelyszéki népviselethez, azzal a különbség-

gel, hogy míg az udvarhelyszéki férfiak öltönygal-
léra és szegélyzete inkább zöld, a marosszékieké vi-
lágoskék, különben ez a régi hadi öltözék és zászló
emlékét tartja fenn. A nők öltözete teljesen azonos
az udvarhelyszékiek viseletével és úgy ez, mint a fér-
fiak öltözéke, nagyrészt — a székely nők szorgalma
által — házilag kerül ki.

Hogy Marosszék leírása teljes legyen, a szabad-
ságharcunk dicsőségéből őket illető részt ki kell emel-
nünk és meg kell emlékeznünk az onnan kikerült
haderőről, az ott alakult nemzetőr és honvéd zászló-
aljokról, melyek ha nem is Székelyföldön arattak győ-
zelmi babért, de azért a hazafias érdem öntudata és
fiainak hősiessége visszasugárzik a szülőföldre. Ezek
szerint Marosszék 1848/49-ben a hősiességükről neve-
zetes 12-ik és 87-ik honvéd zászlóalját és a Kossuth
huszárok második osztályát állította ki, melyek ha
hozzá vesszük, hogy ezen csapatoknak magukat nem
kímélő és a csaták folytán megfogyott legénységét
gyakran kellett kiegészíteni és ha tekintetbe vesszük,
hogy Maros-Vásárhely városa is mindjárt kezdetben
Jakabos őrnagy által vezetett 400 polgár nemzetőrt
állított ki, valamint azt is, hogy a Bem által szerve-
zett mozgó nemzetőrség két zászlóalját is nagyrésztben
Marosszék állítá ki, — kitűnik, hogy Marosszék több
ezerre menő lándzsás nemzetőre mellett, 5—6000
hős harcost adott a haza szent jogainak és szabad-
ságának védelmére.

Midőn itt ezen csapatokról röviden megemlékez-
tünk, tettük ezt azzal a tisztelettel, melyet e nagy
napok nagy emberei nemcsak tőlünk, hanem a törté-
nelem igazságszolgáltatásából is kiérdemeltek. Ez a vi-
dék, mely ily hősöket adott, csak hősök hazája lehet!

1. SÓVÁRADI RÓMAI VÁR ÉS CSOMBOD VÁRA.

A küküllő mellett haladva Szováátától egy félóránnyira egy csinos kis fauba, Sóváradra érünk. Ez a kis hely megérdemli, hogy itt megálljunk, mert a régi őskor sok műemlékét találjuk itt. Már maga a falu elnevezése is régi várat tételez fel.

A vár a falu közepén a templomtól keletre feködött és bár területe most sűrűn be van építve házakkal, figyelmes kutatással mégis feltalálható nemcsak alapfala, hanem várfoka is. Ezen castrum is, mint minden római erőd, négyszögalapu volt, még pedig szabályszerű négyszög 250 lépés oldalhosszal. A falú egyik háza pincéjének keleti fala összeesik a vár külső falával. Ugyan ezen ház kertjében van a vár északkeleti szöglete, a szögerődön belül épült bástyával együtt. Az országúttól délre a várfal majdnem méternyi magasságban még most is kiáll a földből, minek nyomán tisztán kivehető, hogy kettős volt e fal, valamint, hogy kívül mély sánc övezte. A déli oldalfal egészen a falu között folyó Várpatak medréig követhető, mely mellett a délnyugati várfok volt, sőt a patak hosszában vonult fel a nyugati várfal is. Északnyugati szöglete most már fel nem található, mivel azt a gyakran áradozó és medrét változtató hegyi patak elmosta. Az északi fal iránya azt mutatja, hogy ezen vársaroknak éppen a patak mostani medrébe kellett esnie.

Hogy a vár ekként körvonalazott belterén épületek állottak, mutatja, hogy ott több földalatti üreget, pincét fedeztek fel a lakosok. Edényeket, római téglákat, fegyvertöredékeket gyakran találtak nemcsak a vár területén, hanem azon kívül is, ami arra

mutat, hogy a castrum védelme alatt római telep is létezett.

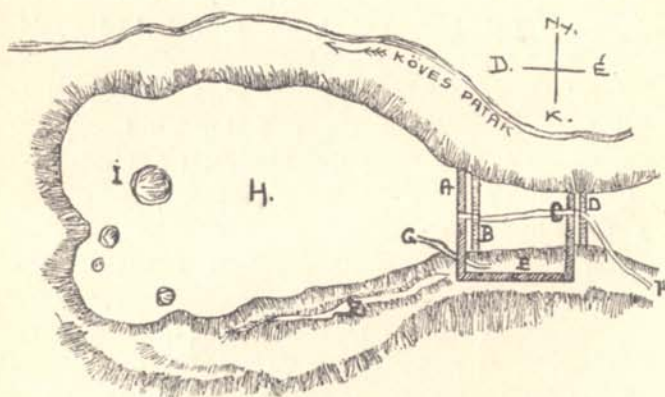
Benkő József történetíró azt mondja, hogy Sóvár radon a reformáció előtt a ferenceseknek volt kolostora, ennek azonban semmi nyoma sem maradt fenn, ha csak az innen messze, a Bekecsalján levő Klastrom bérce n e m feküdt. A nyomtalanul eltűnt kolostor helyett azonban találunk a sóváradi határban egy másik érdekes várr omot, az úgynevezett Csombod — várát, mely Csimbod, Csimbaud és Csimbád variációkban fordul elő a nép száján.

A falútól negyedórányira, ott ahol a sóváradi és kibédi határ összetalálkozik, a jobboldali hegyekből egy, a Köves és Szénégető patakok által határolt magas hegyfok, az úgynevezett Csombod-hátja szökell ki a Kis-Küküllő völgyébe, ennek déli bütűje alatt vonul el a Kisbédre menő országút, keleti oldalán pedig a Szénégető patak völgyében felmenő azon másik országút, mely Nyárad-Szeredán és Kebele-Szent-Iványon át megy Maros-Vásárhelynek.

Az eként körülhatárolt hegyfok tetőlapján állott egyike ősváraink leghatalmasabbikának, mely még eltemetett rommaradványaiban is bámulatra ragadja a szemlélőt.

A hegy maga minden oldalról függőlegesen van leszelve, csak az északi oldalán függ össze a magasabb magyarosi tetővel. Itt az összekekenyülő hegy nyakon egy 100 lépés hosszú töltés (A) vonul át a hegynyak egész szélességében, melynek alapszélessége még most is 15 lépés, magassága 3 m. Hogy e gátöny egy roppant nagy fal összeomlott tömege, arról tanuskodnak a töltésben magában levő és körülötte heverő idomított kőlapok. Ezen töltés külső,

északnak néző oldalán mély sánc (B) vonul el, melynek közepén — hol a töltés is megszakad és hol a bejáratnak (C) kellett lenni — ölnyi szélességben be van tömve, de a betöltés csak későbbi művelet lehet, mert valószínűleg itt felvonóhídon közlekedtek a várba. Ezen töltéstől 120 lépésnyire kifelé — tehát északi irányban — a már itt 50 lépésre keskenyedő

27. Csombod vár alaprajza.

hegynyakot egy másik — a belsőhöz hasonló — töltés és sánc (D) szeli át. A legsajátságosabb mi eddig egy székelyföldi ősvárnál sem fordult elő az, hogy úgy a belső, mint a külső töltés és sánc a hegy keleti oldalán le volt vezetve a hegynek egy 50 lábbal alább fekvő terraszára, ahól az ismét függőlegesen lemet-szett második lejtőnek oromszélén egyenes szögletben megtörve, egy harmadik, délről északnak menő töltés

által volt összeköttetésbe hozva a másik két töltéssel. Ilymódon az egész elővédmű egy 120 lépés hosszú és így szélességű négyszög erődöt képezett, melynek egyik része fenn a hegytetőn, a másik része (E) lejjebb a hegyteraszán feküdt, eként felső és alsó elővárra lévén osztva, mely alsóvárnak kétoldali külső fala egy délre nyúló hatalmas földtöltéssel (Z) volt folytatólag meghosszabbítva.

A hegy keleti oldalán sziklába vésett út (F) még most is meg van, sőt jelenleg is az egyedüli út, melyen a hegytetőre fel lehet jutni. Az alsó elővárból ösvény (G) vezet fel a belső várba. Mindezek azonban csak a bejáratot fedező elővédművek voltak, ezeken belül, a hegy nagykiterjedésű fensíkján volt az 1200 lépés kerülettel bíró belső vár (H) elhelyezve.

A belső várnak úgy látszik, hogy nem volt véd-fala, azt a minden oldalról függőlegesen lemetszett hegy alakulása feleslegessé is tette. A hegy alján oly mennyiségben hever a kő, melyet sem víz ide nem hozhatott, sem pedig a hegy alkotóanyagában elő nem fordul, miszerint még azt is fel lehet tételeznünk, hogy a falak az omladozó hegygel együtt süllyedtek a mélységbe. Arra azonban, hogy a belső vár terjedelmes területén több épület állott, az ott heverő számos üreg enged következtetni. Van egy a többinél hatalmasabb üreg (I) a déli oromszél közelében, erről a hagyomány azt tartja, hogy ott roppant nagy, több emeletes torony állott, melyben Csombod, a vár ura lakott. A torony tetejében — mondja a hagyomány — oly nagy harang volt, hogy mikor vész idején azt Csombod meghúzta, a szomszéd várakban (Rabsonné és Maka várában) meghallhatták és azután segítségére siethettek. Ez a Csombod pedig roppant

erős és oly hatalmas hangú hős volt, hogy midőn várából le akart szekerezni, olyat kiáltott, hogy az egész vidék meghalotta. Ilyenkor azután senki felfelé nem indult, hogy a vár keskeny útján Csombod szekere akadálytalanul lejöhessen. A torony alján alagút volt, melyen keresztül a hegy aljába lehetett lejutni. A torony közelében volt kút is, mely vízzel látta el a vár népes őrségét. Monda szerint, amikor az ellenséges tatárok roppant tömege körülözönlötte Csombod várát, s az élelem is elfogyott, ebbe a kútba temették a vár kincseivel együtt a harangot is. Ezután Csombod embereivel együtt elmenekült az alagúton. A tatárok bemenvén az elhagyatott várba, azt földig lerombolták; de a kincs és a harang ott létéről tudomásuk nem lévén, fel nem fedezhették. Ott van most is — a néphite szerint — a földdel betömött kútban. Mutogatnak a Várhegy déli alján egy vereses színű forrást, mely a vár kútjának ide fakadt vízere lenne, s a veres színt a sok kincstől nyerte, melyen átszivárog.

Ennyi ami ezen ösvárból fennmaradt. A kétségtelenül összefüggésben állott a feljebb fekvő és ide jól látható Rabsonné, majd az alább feküdt Makkfalva melletti Maka várával, a siklódi hegyeken feküdt Dávid várával, valamint a siklódi Nagykő alatti Őrtorony által Firtos várával egyfelől, a bekecsormi vár által pedig a remetei erdőségben levő Vityal vára és vármezői várral. Csombod vára eszerint összekötő láncszeme azon erődhálózatnak, mely a központi székelvő várakat összekötötte a Kis-Küküllő menti egymást sorban követő várakkal, melyeknek sűrű láncolata azon hitet keltheti bennünk, hogy a régi, vagyis a magyarok bejövetele előtti Székelyföld területe csak a Kis-Küküllő völgyéig terjedt és már a lankásabb és

természeti védpántokkal nem bíró Nyárád és Maros völgyét nem lakták székelyek. Legfeljebb a Nyárád-nak havasközi felvidékére szorítkozhattak, hol Remete táján ismét másik hét várral összefüggve, északnyugati határát fedezték a főnemzetségtől elszakadt székely nemzetnek, mely a könnyebben védhető rengeteg havasok és e hatalmas határszéli várláncolat védelme alatt tarthatta fenn magát rokontalanul anynyi századon át.

E várat magát kellőleg már ismerjük, de a környékén van még néhány elnevezésileg és hagyományilag is nevezetes pont, melyeket nem szabad figyelmen kívül hagynunk. A Csombod háta, keleti oldalánál nyomul be Szénégető patak szűk völgye. Ennek alján emelkedik fel a Bekecsből kiágazó Söcsök-cseréje krátterszerűleg elcsapva mélyedő magas csúcsával. E főcsúcsból egy a Csombod várával párhuzamosan futó hegyláncolat nyúlik le a Kis-Küküllő völgyére. E hegysor első ormát Örömök-dombjának a hagyományok szerint azért nevezik, mert a Csombod várát ostromló ellenség vezére onnan intézte a hadműveleteket s ott mulatozott. Alatta kiszáradt tóhelyek vannak, melyeket Ördögös tavaknak hív a nép.

A köves patakon túl a falu között lefolyó várpatak mellett a legmagasabb csúcsot Hallgató-dombnak nevezik, alsó Küküllő völgyére néző másik csúcsát Akasztó dombnak. Ennek tetején az 1840-es években pincéket fedeztek fel és azt beszélik, hogy még ruhák is voltak falaira felaggatva, melyek azonban az érintésre széjjelporlottak. E hegy nyugati oldalát Orémusnak, keleti oldalát Büdösszállásnak azért nevezik a néphit szerint, mert mikor a tatárok Csombod várát ostromolták, a nép egy része a Hallgató tetőn elsán-

colva védte magát. A tatárok néhányat közülük — kik élelemért elszéledtek — elfogva kínzással kényszerítették társaiknak azt kiáltani, hogy az ellenség már elvonulván, lejöhetnek. Erre többen le is jöttek, kiket a tatárok megrohanva, legyilkoltak. Ezek elrohadt hulláiról kapta ezen hely Büdös-szállás nevét. Azok pedig, kik Hallgató tetőről nem mozdultak, megmaradtak és a tatárok elvonulása után lejöve, az Orémuson adtak hálát Istennek szerencsés megmenekülésükért, ahonnan eredt a hegy elnevezése is.

2. MAKKAFALVAI MAKÁ VÁRA.

Makkafalvával szemben a Küküllő balpartjának azon pontján, hol a Szolokna patak szép erdős bércek között letörtet, ezen zajos csermely torkolatának baldolalán, függőleges oldalú magas bérc emeli fel büszke zöldkoszorús homlokát. E bérznek a Várpatak és a Tehénüző patak között levő legmagasabb csúcsát Várhegyesének nevezik. Ezen feküdt Maka büszke vára, melynek falai még a 19. század elején is több méter magasságban állottak, de a közeli falvak lakói, a falnak szép lapos köveit bontogatni és hordani kezdték, úgy hogy anyagából néhány templom és több magánház is épült. A rombolásnak ezen megkezdett művét 1836-ban fejezték be, mikor a Wesselényi iskola épülésekor az egész vidék ide tödult és nem csak fennállót falait bontották le, hanem még alapjait is felszedték. Most már alig lehet még romtöredékeket is feltalálni, mert az erdő elfedte a még megmaradt csekély töredéket, mintha az ember duló kezeinek nyomait el akarná takarni. De ha megsemmisült is a mult e tisztos emléke, mégis ma-

radt annyi nyoma, hogy figyelmes vizsgálat után annak legalább régi alakját meghatározhatjuk.

A hegycsúcsnak, melyen a vár feküdt, ovális alapja van. Ilyen volt a vár alakja is. Északra néző csúcsa hegyben végződött. Innen indult ki, a hegy ormát körülfutó 500 lépés kerülettel bíró fal, melynek keleti vonala a hegy oromszélén futott, kívül mély sánccal övezve, mely sánc még a déli bütüjénél is folytatódott, de nyugati oldalánál már mint felesleges megszűnt, mert maga a várfal is nem a tető oromzatán, hanem a hegy oldalán vonult el.

A hagyomány szerint a várat Maka, a székely rababánoknak egyike építette és lakta. Később a várőrség átköltözvén a Küküllőn, ott Makkafalvát alapította, az elhagyott vár pedig szép aranyhajú tündéreknek maradt meg. Ezeknek éjjelenként még most is zeng énekük, midőn szép zenészó mellett körültáncolják a vár falait.

Tündérien szép innen a kilátás, mert látszik a Kis-Küküllő gyönyörű szép völgye, Szovátától le egészen Szentgyörgyig, hol azok a magas bádoggal fedett tornyok, mint megannyi tündöklő diszgúlak és azok a sok regényesen fekvő falvak, mint megannyi oázisok tűnnek fel. A kanyarogva ragyogó Küküllő pedig gyémánt láncként fut végig a barátságos völgyön, míg fenn a kéklő szép havasok, a büszke Mezőhavas és cifrán kifodrozott Cserepeskö büszkélkednek.

Kissé feljebb az úgynevezett Hajmegbércre, még másik várat is helyez a hagyomány. Ott azonban a hegynyakot átszelő sáncnál egyéb nem látható, ellenben a hegy alján, ahol a várőrség faluja lehetett, ma is nagy mennyiségben található cseréptöredék.

Makkafalvi volt azon hős Nagy János, aki 1567-ben, midőn János Zsigmond Nagybányát ostromolta, golyózápor között tűzte ki falaira a győzelem zászlóját, mely vitézségeért a fejedelemtől nemességet is nyert. A hős Nagy János utódai még mai is élnek.

3. CSÓKFALVI VÁRAK.

A Kis-Küküllő völgyének Marosszékhez tartozó részéből összesen csak három egyházközség: Várad, Szent-István és Gyalakuta van bejegyezve. Ebből kell következtetnünk, hogy azon korban csak e három egyházközség létezett. A többi falvak pedig ezeknek voltak fiókjai és így igen valószínű, hogy Szent-Istvánhoz, mint központi egyházközséghez tartoztak Makkafalva, Atosfalva, az elpusztult Czibrefalva és Erdő-Szent-György is.

Szent-Istvánnal egészen össze van épülve Csókafalva, hol reformátusok és unitáriusok nemcsak vegyesen laknak, hanem még templomuk is egy közös kerítéssel van bekerítve. Néveredetére vonatkozólag a hagyomány azt tartja, hogy a települők afelett tanakodtak, hogy vajon várost-e, vagy pedig falut építsenek. Végre is a nagyobb többség falura határozván magát, rákiáltá; „csak falu“. Egy másik pedig egy itt járt király által megcsókolt lányról származtatja nevét. A legvalószínűbb, hogy az Csókfalva volt és csak később rövidült meg.

Szent-Istvánnal szemben a Cseje-patak völgyében találjuk a Fejedelem rétjét, hol a hagyomány szerint Rákóczi fejedelem, vadászatai alkalmával tanýázott. Közelben van a Garat nevű híres forrás. A

szép völgy torkolatánál ismét két előhegyet találunk, a jobboldalon Keme-bükkit, mely egyik magyar vezér nevét őrzi, a baldoldalon Kozmáné hegyesít, melynek tetőcsúcsára régi várat helyez a hagyomány. Magas árbóc állott ott, melyre midőn az ős fehér zászlót tűzött ki, akkor a nép a béke biztonságában munka után látott, de ha messze ellátszó ormán veres zászló lengett, akkor mindenki fegyvert ragadva, sietett Kozmáné hegyesire, a Maka várával és Csombod várával összeköttetésben és szövetségben levő erősített helyre, hogy ott családját megoltalmazza. Most azonban az állítólagos várnak semmi nyomát felfedezni nem lehet és így azt kell hinnünk, hogy csak földtöltésekkel védett menhely lehetett az, melynek nyomait elegyengette az eke vasa, de az ott nagy mennyiségben előforduló cserépdarabok, régi fegyverek és szerszámok a hagyomány valódiságára engednek következtetni.

Kozmáné hegyesét nyugatról az Aszó patak folyja körül, ezt ismét a Csókfalvával szemben levő Várpatak völgye követi. Tehát újból vár? Igenis vár, mely e völgy fenekén, minden más hegytől elkülönítve álló magas, meredek várdomb tetejét koronázhatta egykoron. Ma e hegy csekély terjedelmű fennsíkján hiába keresünk várfalakat. Csak az egyedül megmászható keleti oldalán látszik egy kettős sánc, az északi oldalon pedig a tető színvonalán alul vagy 6 méternyire, a hegy oldalába útszerű mesterséges bemetszés van, hól némi faltöredék még felismerhető. De fennsíkjának bármely pontján is, ha felásták a földet, nagymennyiségű téglatöredéket, durva anyagú (tehát barbárkori) cserépdarabokat és igen nagy mennyiségű ember csontot találtak. Ebből arra lehet

következtetni, hogy itt temetkezőhely volt, vagy pedig, hogy a vár megvívásakor nagy öldöklés ment végbe, amit a hagyomány is mond. A hagyomány e várat a longobárdusok királyával építteti, kit népével együtt a honfoglaló magyarok győztek le. Ezek a hagyományok, a látható kevés romtöredék és a hely elnevezése az, ami a multból fennmaradt. De ezek is elegendők arra, hogy e várnak egykori létezését kétségtelenné tegyék. Sőt a vár alatti völgyben szintén nagy mennyiségben előforduló, cserép és tégladarabok arra enged következtetni, hogy e vár oldalma alatt katonai telep is állott.

4. ERDŐSZENTGYÖRGYI SENYE-VÁRA.

Csókfalvától rövid órányira fekszik egy magaslaton Erdőszentgyörgy, ezen jegenyeerdőktől körülárnyalt, a Küküllőtől körülkanyargott falu ódon templomával és büszke kastélyával.

Szentgyörgy átellenében van a Küsmöd vizének torkolata, ott nyomul be azon messze felágazó völgy, melyben a Székelykeresztúrtól lejövvő országút áthalad. Mi azonban most a völgynek csak Marosszékhez tartozó torkolatáig hatolunk, mert e torkolat mindkét előhegyének már a neve is érdeklődést kelthet; a jobboldali Leánymező, a baloldali Várhegy nevet visel. Ezen utóbbira a hagyomány Senye várát helyezi. Lássuk mi maradványa van az állítólagos várnak.

A Várhegyet egyfelől a Küsmöd vize, másfelől, nyugatról az említett Várpatak veszi körül. Az ezen oldalakról meredeken leszelt hegy fennsíkját nevezik

alsó várnak. Ahól a körvonalazott fennsík összeszűkül, az alsó vár választékának nevezett helyen magas széles földtöltés, annak külső alapját pedig még most is 4 m. széles és ugyanolyan mélységű sánc metszi át egész szélességében a hegynyakot. Ezen töltés és sánc még a hegy keleti oldalán is néhány 100 lépésnyire követhető, de ott megszűnik, többé sem az oromszélén, sem a hátrább fekvő felső várnak nevezett magaslaton fel nem található. Ugy a felső, mint az alsó vár területén vastag veres és fekete égetett cserépdarabok oly nagy mennyiségben fordulnak elő, hogy a talaj a szó teljes értelmében fedve van. Fegyvereket, lándzsadarabokat, zabolákat, harci bárdokat sokat találtak itt, de fájdalom ezek mind elkallódtak. Mutatnak az alsó vár közepén egy tavacska is, hol a vár kútja lett volna és egy másik üreget, hol a vár urának tündérek által őrzött roppant kincse lenne a vár földalatti pincéiben elrejtve.

Alkalmi erődítmény lehetett a szemben lévő Leánymező nevű hegyen is, hová a néphagyomány tündérvárat helyez, de ahol vastag cserépdaraboknál egyéb nyomot felfedezni nem sikerült. Itt tanyáztak a rege szerint a Senye várában lakott óriások leányai. Sőt itt is meg van az a már sokszor előfordult mese, hogy az óriás leánya felszedte kötényébe a szántóvető embereket. Nagyon homályos nyomok ugyan ezek, de ilyeneket sem szabad figyelmen kívül hagynunk, mert ezen homályos nyomok is egyes betűk, melyekkel honunk homályos őskorát valamikor felderíteni sikerülni fog. Az ily régi építkezések helyein a föld gyakran rejt kebelében oly műtöredékeket, melyek becses adatot nyújtanak egyaránt a történésznek és a régészeknek is.

5. HAVAD VÖLGYI AVAR ERŐDITMÉNYEK.

Havad patak igénytelen kis csermely, de azért annak többfelé elágazó völgyében mégis 7 falu van. Ezen völgy első faluja Vadasd, mely egy jobbparti kis völgybe húzódott be. A hagyomány azt tartja, hogy itt egy nagy úr vadaskertje volt és onnan eredne a falú neve. Vadasddal szemben az úgynevezett Bózod völgyében sok vastag cserepet, kőfejszét és kézi malmot találtak, melyből az látszik, hogy itt avarok laktak.

Havadnál a völgy kétfelé ágazik, az egyikben Abod patak folyik, keleti irányt véve a Kis-Küküllő völgyével párhuzamosan fut. Ebben fekszik Geges és Abod. A másik völgyrész folytatva völgytövének északi irányát Nyárád völgyének irányul. Ebben fekszik Szent-Simon és Rigány.

Gegesen a régi harangon kívül a falu mellett, a völgy baloldalán nagyszerű és oly erődítményi művekre bukkanunk, melyeknek hasonmása csak itt és a Rigmányon látható.

A nép ezeket török és avar sáncoknak mondja, mely roppant alapjában 5—6 m. széles és legalább ilyen magas földtöltés, mely 500 lépés hosszúságban egyenes vonalban húzódik el a hegy alján. A mély sánc, honnan látszólag a töltés anyaga vétetett, nem a töltésnek völgyre néző külső oldalán, hanem hátul van. A töltés két végénél két domborodás emelkedik, melyen a hagyomány szerint tornyok állottak. Hogy pedig ezen nagyszerű erődítményi munkák körül harc is folyt egykor, bizonyítja az ott időnként található nyilvasak és fegyvertöredékek nagy mennyisége. Ilyennemű erődítményi munkát sehol máshol

nem találhatunk és így feltételezhető, hogy ez az avar földvárak egyik igen becses maradványa, melynek egy sokkal nagyszerűbb példányával fogunk még Rigmányon is találkozni.

Feljebb, ahol a Szénafü patak az Abod patakkal összefolyik, egy magas kopár hegyet Kápolna hegyesinek neveznek. Itt is a hagyomány szerint török vár feküdt, melynek romjaiból később kápolna épült; de a vár és kápolna ha csakugyan léteztek, ma nyomtalanul eltűntek és csak az ott található vastag cserépdarabok mutatják, hogy ott egykor valójában emberi kéz munkálkodott.

Abodból erdei ösvényen lehet eljutni a másik völgy fejében fekvő Rigmányba, melynek lakói önként elhatározták, hogy pálinkát soha nem isznak. A Rigmányon kívüli Tekenős oldalon egy, a gegesihez hasonló, de annál sokkal nagyobb töltés van, mely mély sáncsal az egész rigmányi völgyfőt, félkörídomban 1000 lépésnél hosszabb vonalban körülöleli. Épebb helyein a töltés még most is 5—6 m. magas, sáncán belül néhány méter szélességű egyengetett hely van a hegyoldalból kimetszve, mely az őrség tanyája lehetett. E hatalmas töltésen itt-ott rés van hagyva, mely eredetileg is megvolt a kirohanások céljából, vagy pedig csak később szakították át a hegyről áradások alkalmával lerohanó vizek. Ezen áradások sok nyilvasat mostak ki.

Ha ezen óriási munkát feltételező roppant földműveket vizsgáljuk, ha tekintetbe vesszük a néphagyományokat, mely a török sáncoknak nevezi, s ha tudjuk, hogy az avarok még a történetíróknál is gyakran fordulnak elő török néven, ha a történészek leírásából azt is tudjuk, hogy az avarok ilyeszerű föld-

váratokat, úgynevezett Hring vagy Rhringeket, vagy karingóváratokat emeltek, — akkor feltehető, hogy ezek a művek az avarok emlékei. Kérdés, hogy vajon Marosszék teresebb részeit, nem azon avar csapatok népesítették-e be, melyek a nyolc évi hősie ellenállás után Nagy Károly által szétszórt és Ázsiába visszaszorított avar néptől elszakadva Erdélybe vonultak, ahová Nagy Károly csapatai behatolni nem tudtak és ott a hunoktól hátramaradt székelyekkel egyesülve egészen a magyarok bejöveteléig fenntartották magukat?

Az ismertetett török sáncok háta mögött egy magas hegycsúcsot Várhegynek neveznek. Ide is várat helyez a hagyomány, de ott ma ennek semmi nyomát felfedezni nem lehet. Valószínűleg csak egy őrtornya lehetett a messze kilátást nyújtó ponton a leírt rigmányi erődnek. Alkalmas is volt e hely arra, mert látszik onnan egyfelől a Havad patak egész környéke, másfelől Jobbágyfalvától egész Szent-Benedekig terjedő madártávlati kép, ezen túl pedig a Nyárád és Marosmenti hegyek lankás sorai felett a nyugati és az északi Kárpátok láncolatának körvonalai is.

6. MIKHÁZAI RÓMAI VÁR.

A Nyárád balpartján a Csillag hegy aljában fekszik Mikháza, melynek nevét Szentiványi Márton azon Mikétől származtatja, aki 1201-ben Imre király uralma alatt az ország nádora volt. Szentiványi a falu végén lévő római castrumot is Mike nádor kastélya romjainak tartja. Legelső megbízható történelmi adatunk Mikházáról 1309-ből van.

Mikházára Szent-Mártontól kezdve mindenütt a római úton kell haladnunk, mely a Mikháza nyugati végénél levő állótábor (castrum stativum) helyére vezet. Mint többnyire minden római erőd, ez is négyszög alakú volt, sarkain lekerekített és a fal vonalán kívül nem hatoló körbástyával. Hossza 210 lépés, szélessége pedig 160 lépés. Két bejárata volt a két hosszabb oldal közepén egymással szemben. Közepén épületnyomok, — valószínűleg a praetorium és a laktanyák helyének vonalai — tűnnek fel. A körvonalazott castrum észak-nyugati sarkától 130 lépésnyire az országúton belül egy 30 lépés hosszú és 20 lépés széles tojásdad idomú épület alapfalai látszanak. A keleti oldalon volt a bejárat faragott lépcsője, melyet már az utóbbi időben, 1860 körül szedték fel. A nép palotának hívja, de márvány padlózata, — melynek töredékei még most is látszanak — és főként a sok meleglevezlő csövek töredékei határozottan mutatják, hogy az egyszerűen a római castrumok közeliében mindenütt feltalálható meleg fürdő volt. Ezen fürdő és a castrum körül is mindenfelé sok párkányos fedélcserép és téglatöredék hever, ami mutatja, hogy a castrum védelme alatt egy telep (colonia) is létezett, melynek nevét sem tudjuk, mert ami régi feliratos kő, vagy bélyeges téglá esetleg innen kikerült, azt már mind beépítették, eltemették a falu házainak és főként az egészen innen épült kolostornak falaiba. A falunak ezen castrumhoz vezető utcáját ma is Kandíanak nevezik. Vajjon nem örzi-e ez a colonia régi nevét.

Az idáig követett római út, az állótábor északi bejárata irányában teljesen megszűnik és azon felül nyoma többé fel nem fedezhető és így minden arra

mutat, hogy az innen a Bekecs nyugati alján „Óriások árka“ név alatt kimenő és Szovátaig követhető töltés nem más, mint ezen római út folytatása, amit valószínűvé tesz az is, hogy az a castrum mellett lefolyó Peres patak mellett enyészik el.

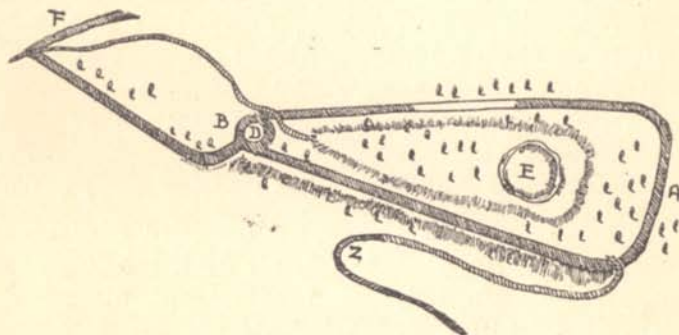
7. REMETE KÖRNYÉKI KÉTÁG-VÁRA.

Köszvényes-Remete a Nagy-Nyárád és az északi irányból lejöő Vityal egyesülésénél a Tompatető szép erdőnőtte láncolata fekszik. Ezen helység a Nagy-Nyárád völgyének utolsó faluja és éppen ez utolsó ponton találunk legtöbb nevezetességet, mintha ezek által akarna e távol elszigetelt vidék érdeklődést ébresztetni. Ezt azonban nem a falura, hanem vidékre kell értenünk, mert a falu maga, mely nevét egy kezdetben ide települő remetétől nyerte, felemlítésre méltót alig mutat.

Remetétől a Bekecs és a Tompatető által összeszorított Nagy-Nyárád déli irányt vesz fel; ezen vonalban halad az onnan messze eső Szakadát bérceig, az egymáshoz közelítő Nagy-Nyárád és Kis-Küküllő vízválasztó hegyláncolatáig, hol a Szakadát patakot felvéve újból az eredeti keleti irányt veszi fel és szép regényes, néhol nagyszerű havas vidéken, termékeny kaszálók között, töretnek le pisztrángokkal népes hullámai. Még jó órát kell odáig felfelé haladni, hol völgye kétfelé ágazva a tulajdonképpeni Nagy-Nyárád, — legalább névleg megsemmisül, mert azon felül két ágra szakad. Baloldali csermelye Kiság, a jobboldali Nagyág nevet vesz fel. A kettő összefolyásánál egy 800 méter magasságot megközelítő hegyél,

vagy inkább kupidomú hegycsúcs emelkedik fel, melyet Várnak, az alatta elterülő térséget pedig Vármezőnek neveznek.

Vajjon a vár elnevezés honnan származik? Honnan fészkelődhetett ide vár, ezen minden emberi laktól távol eső havasok magányába? Pedig e vadonban mégis volt vár, még pedig egyik nevezetesebb és terjedelmesebb ősvár koronázta a Kétág közötti büszke hegyormot, Ha ennek meredek, nehezen megmászható oldalán felhatolunk, ott a vár egykori léte-

28. Kétág-várának alaprajza

zését bizonyító romokra fogunk találni. Legalább is a hegy déli oldalán kanyargólag felmenő, három megtöréssel elég ügyesen felvezetett régi útjára (Z) találunk e várnak, mely itt-ott vízzel elmosva bár, de gondosabb vizsgálat után mégis felismerhető. Vonalán százados fák nőttek, mutatva, hogy nagyon régen lehetett, amidőn ez az út használatban volt.

A hegy tetőlapja keletről, nyugatra hajló hosszúságú keskeny és ezért tértörés kedvéért — mint már más ősvárainkná is észleltük — a várfalak nem

a tető oromszélére, hanem a hegyoldalon e célra tett bemetszésbe vannak elhelyezve. E falak még most néhol fél méter magasságban meg vannak. Ezen fal-töredékek vonalát követve, a vár alakját és kiterjedését is meghatározhatjuk. A vár lekerekített szögletű háromszög volt, melynek 95 lépés hosszú és a vár legnagyobb szélességét alkotó oldala (A) keletnek, 200 lépés hosszú és folytonosan keskenyedő oldalai észak és délnek, hegyes szöglete (B) nyugatnak volt fordítva. Ezen szögletben látszólag körbástya (D) állott.

A vár belterén a belső vár falainak nyoma is látszik, melyek a külső várfalakat utánózva és azokkal párhuzamosan futva ferdeháromszögben övezték az ily idomú hegy fennsíkját. Ennek közepén egy kerek domb van, mely itt állott zömtoronyra (E) enged következtetni. Ezen felső várhoz egy másik alsó vár volt ragasztva, mert a nyugatra néző szögletnél a fal délre kihajlítva és ott újból megtöretve a hegy oromszélén 130 lépés hosszúságban újból nyugatnak tart. Itt hegyes szögben visszatöretve az északi oldalon még 76 lépésnyire követhető vonala, ott azonban — ahol a hegy meredek lesz — megszűnik és nem lehet biztosan meghatározni, hogy az egybe volt-e kötve a felső vár északi oldalfalával. (F.)

Leírásunkból kitűnik, hogy ez egy terjedelmes és már fekvésénél fogva is hatalmas erőd lehetett. Hogy azt mikor és mely nép építette — erről semmi adatunk. Még régi neve is feledésbe ment. Monda szerint Tündér Ilona vára Mikeházán volt, leánya pedig ebben a várban lakott. Miután azonban út hiányában a gyöngéd tündér szeretett anyját nem látogathatta meg, az ördöggel szerződött, hogy neki egy völgy

ezüstért és egy hegy aranyért utat készítsen. Az ördög az utat hamar el is készítette, de midőn a fizetésért ment, a furfangos kis tündér tenyerébe egy tallért, újja hegyére egy aranyat helyezvén, mondá: „Itt a völgy ezüst, itt a hegy arany.” — A rászédett ördög dühösen rohant el és mentében szétrugdalta az utat.

A mikeházi castrummal ezen várat összekötő és így római eredetét sejtető rege téves, mert a mikeházi castrum kétségkívül római erőd volt a Kétági vár pedig alakja, fekvése és épületanyagáról ítélve, a római kor előtti, vagy utáni úgynevezett barbár építkezések sorába tartozik.

A Bekecs ezen vár előtt állván, annak főként nyugat felé el van zárva látóköre, de a bekecstetői őrtorony éppen arra szolgálhatott, hogy az alulról jövő ellenséget jelezze és kérdéses várunkat a bekecsalji Csombod várával összekösse.

8. REMETE KÖRNYÉKI SZAKADÁT VÁRA.

A Szakadát bércének egyik magas csúcsán, ahonnan Szovátáig és a Kis-Küküllő völgyéig el lehet látni, a Remete környéke egy második várának, az úgynevezett Szakadát-várának maradványai látszanak. Ez kicsiny, csak 95 lépés kerülettel bírt köralakú erőd volt, melynek 1.5 m. magas gátonya van. Mivel ennek vonalán bejáratnak semmi nyoma nincsen, azt kell feltételeznünk, hogy az csak zömtorony volt, melybe elmozdítható lépcsőzet segítségével a felső emeleten volt a bejárat.

A Szakadát láncolatának alsó, délre néző részén Tatárhágónak neveznek egy hegyet. Jobbágytelke felé

egy másik helyet Tatárkonyhának. A hagyomány ezen hely elnevezéséhez az alábbi történetet fűzi. A tatárok egy csoportja ott tanyázott, ahol a Tatárkonyha van, honnan árulók által vezetettve lecsapott a Bekecsre menekültekre és ott a Veszély mezején a harc-képes férfiak távollétében iszonyú mészárlást vitt végbe. Elrabolt szép nőkkel, számos fogollyal és gazdag zsákmánnyal vonultak át a tatárok a Szakadát a bércén a Kis-Küküllő felé. A székelyek azonban, kik a veszélymezői mészárláskor élelmet keresni el-széledtek, egyesülvén a vár őrségével, a szakadát-vári és vityálvári harcosokkal, utánuk nyomultak és a tatárhágó szorosában rájuk csapván, iszonyú véres harc után, melyben minden székely sebzett orosz-lánként harcolt, szétverték a tatárokat és egész az alább fekvő Boroslányosig üzve, a foglyokat és a zsákmányt elvették tőlük.

Ezen hagyomány, mely régen feledett történetek és hősiek harcok emlékét őrzi, mely a történelem ho-mályába vesző személyek sejtelmét védi a feledékeny-ségtől, vonatkoztatással látszik lenni arra is, hogy ezen most romokban heverő várak, a hazánkon át-vonult mongol dúláskor nemcsak, hogy állottak, hanem a mongoloknak egy e vidéken pusztító csa-patát, a váraknak a vidékiekkel kezét fogó hős védői meg is semmisítették. Ezért kell a veszendőbe in-dult és feledésbe menő hagyományokat összegyűjte-nünk, mert azok a történelemnek becses kiegészítői. Azért kell a helynevezésekre figyelmet fordítanunk, mert azok gyakran a történelem által fel nem jegy-zett eseményekkel jönnek kapcsolatba. Azért kell minden romtöredéket, minden maradványt, a mult-nak minden hagyományát megvizsgálnunk, össze-

gyűjtenünk, mert azok mind irányadók, mind vonatkozók homályos őstörténetünkre. Egyes szétszórt betűk, melyekből egykor a mult történelmét összeállíthatjuk, egyes szétszórt pislogó mécsesek, melyek az előidők történelmi sötétjében irányt jelölnek a kutató számára.

9. REMETE KÖRNYÉKI TOMPA ÉS VITYÁL VÁRA.

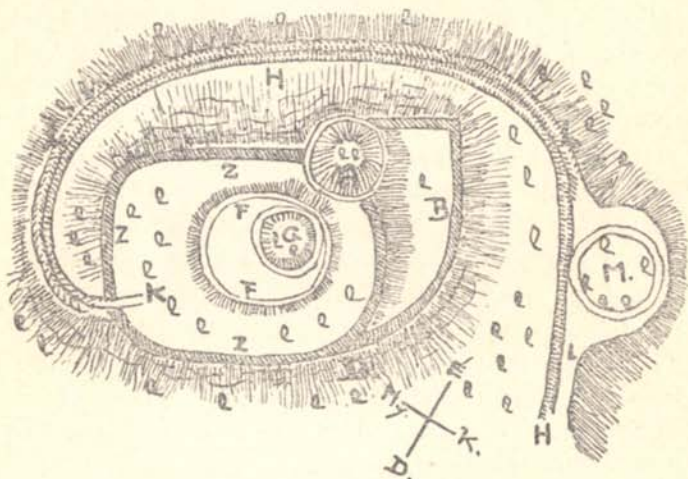
A Bekecs alján egy helyet azért neveznek Vár-látónak, mert onnan a Görgényi várhoz lehetett látni és ott a hagyomány szerint őr állott, ki a görgényi fővár véstűzét tovább adta.

A Nagy-Nyárádba jobbpártilag Melegsugó nevű patak szakad be. Ha ennek keskeny és közáporok által borított völgyén felhatolunk, a Likasköhhöz érünk, mely nem egyéb, mint a sziklában lévő oly tágas barlang, ahol 80—100 ember kényelmesen elfér. Később egy Nagy Iván nevű hirhedt rabló tanyázott ott félelmetes csapatával.

A Likaskőtől meredek, alig megmászható hegyen kiemelkedve, a Remete háta mögötti Tompatetőre érünk, ahonnan a bekecsi kilátás változata ismétlődik azon különbséggel, hogy innen a görgényi vár is tisztán kivehető. Ezen elragadó szép kilátást nyújtó csúcs nyugati lejtőjén van Tompa vára, egy a Szakadát várához hasonló, de még annál is kisebb csak 80 lépés területű várerőd vagy őrtorony, mely nem annyira védelem, mint jelzésre használtatott. Amilyen kicsiny és jelentéktelen emez, annál nagyszerűbb Vityál vára, mely innen északi irányban néhány ezer lépés távolban fekszik.

A szép erdők által borított bércek között, két havasi csermely, a Várpatak és Vityál patak törtet le. Ezek összefolyásánál egy kb. 1600 m. magasságú cukorsüveg idomú sziklakup teljesen önállóan tornyosodik fel. Ezen alig megmászható szirtcsúcs tetejét koronázta Vityál vára. Ott vannak most is e titok-szerű vár jelentékeny, mondhatni bámulatos maradványai.

A vár alakját a hegy fennsíkjának alakja határozta meg, miként a hegy lapályos teteje, úgy a vár

29. Vityál várának alaprajza.

is körített szögletekkel bíró négyszög alakú volt. A még majdnem 2 méter magasságban fennálló várfalak (Z) 246 lépés kerületűek. A falak 1.2 m szélesek, válogatott trachyt darabokból forró mésszel oly szilárdan épültek, hogy még most is bonthatatlan tömörségükben dacolnak az idő romboló hatalmával.

A vár északkeleti sarkában egy kúpidomú dombocska (A) emelkedik fel, mely nem más mint egy a várfalak színvonalából félig kiszögellő köralakú bástya romhalmaza. Ezen bástya pedig legalább alsó részében, azon roppant tömör építkezések közé tartozik, melynek párját csak az udvarhelyi Csonkavár szögletbástyáinál találhatjuk. Tömör fala szép lapos trachyt kövekből épült és dacára annak, hogy több század esője áztatta, még ma sem lehet szétfeszégetni. Kövei a cementes habarccsal összeforrottak, mintha azt a természet kohójában olvasztották volna össze.

A vár keleti oldalán a hegy oromszélére fektetett várfalaktól 20 lépés távolságra, de annak vízszintes vonalában jóval alább, egy másik külső fal (B) van, mely a délkeleti szöglettől (D) kiindulva a belső vár falaival egyforma közzel halad egy darabig, mígnem az északkeleti szögletet túlhaladva és ott egyenes szögletben megtöretve a fennebb leírt (A) körbástyához csatlakozik és ekként egy alsó, vagy inkább elő várat képez. Ha a vár belterét figyelmesen vizsgáljuk feltalálhatjuk ott a középkori váraknál szokásos belső Baluimot is, mert annak közepén egy 120 lépés kerülettel bíró, a várfalakkal egyenközűleg lemetezett és azok színvonalát 3 méterrel meghaladó emelkedést vagy dombozatot találunk, melynek oromszélén (F) a falak nyomaival találkozunk. Ezen dombozat északkeleti oldalán 60 lépés területű szabályszerű kerek bemélyedés (G) van, kerületén a falak csalhatatlan nyomaival, ami arról győzhet meg, hogy ott egy hatalmas, több emeletes zömtorony állhatott, utolsó visszavonulási védhelye volt ezen már fekvésénél fogva is bevehetetlen erődnek.

Meglepő azon óvatosság és hadászati kombináció,

mellyel e vár útját felvezették. Ezen út (H) a hegy déli oldalán kanyargólag volt felvezetve, de midőn ez a délkeleti szöglet irányáig felhatolt, egy mély, kívülről hatalmas töltés által szegélyezett sáncba ereszkedett be, mely sánc a várfalaktól 30 lépés távolságra és azok színvonalán legalább 12 méterrel alább került meg a vár keleti, északi és nyugati oldalát, úgy hogy a nyugati oldalon fokozatosan emelkedik a délkeleti szöglethez, ahol az egyetlen bejárat (K) volt. Az ezen mély utat kívülről szegélyező magas és széles gátöny (L) a keleti oldalon a fent leírt körbástyával szemben fékör alakú lépcsővé idomul ki és ott ismét egy bástya (M) állott, mely ezen bár nagyon bajosan megmászható, de a többinél mégis menedékesebb oldalon a várhoz juthatást fedezte egyfelől, míg másfelől a mély út felett is őrködött. Elgondolható, hogy ezen a belső körbástya és e külerőd között elvonuló és egész hosszában a várfalak által uralt keskeny úton az ellenségnek a várba való bejutása lehetetlenné volt téve.

Ehhez hasonló bejáratot még csak a kézdialmási várnál láttunk, ahol az út szintén a vár két oldalát megkerülve vezetett be; de ott a hegy nem lévén oly meredek, valamint a külső védtornya is hiányozván, a mélyített út védőképessége nincsen annyira kifejtve mint itten.

Vityál várára vonatkozóan semmi történeti adatot, de még hagyományt sem tudunk felfedezni. A hagyomány azt mondja, hogy ez Rákóczi vára volt, de ez nem valószínű, mert miként leírásából megítélhető, oly hatalmas erőd volt a maga idejében, hogy bizonyosan szerepelt volna a történelemben, ha a nemzeti fejedelmek korában is már rom nem lett volna.

Valószínű, hogy Rákóczi Ferenc idejében valami kuruc csapat vonhatta magát ezen akkor még épebben állott várrom közé és innen hozták azt kapcsolatba Rákóczi nevével.

Vityál várától gyönyörű kilátás nyílik. A Nyárád vidéke és Torda vármegye felső kerülete fel egészen Vécs kastélyáig, a görgényi völgy, a vár büszke ormával, Szászrégen, míg a messze távolban a nyugati Kárpátok vonala a Cziblestől le a Retyezátig tárul fel a szemlélő előtt.

10. REMETE KÖRNYÉKI BÉLMEZŐ VÁRA.

Remete környékén még egy ötödik várat is találunk. Ez a falun felül jobbbpartilag a Nyárádba szakadó Bélmező patak mellett levő Bélmező vára. A nevezett patak balpartján egy szeszélyes idomú sziklaszál emelkedik fel, minden oldalról oly függőleges meredeken, hogy csak keleti oldalán lehet nagy ügyel-bajjal feljútni a sziklacsúcs tetejére. Ennek fennsíkja csekély terjedelemmel bír és ott falrakatnak, vagy építkezésnek ma semmi nyoma sem látszik. A sziklacsúcs azon átmetszése, mely ott mély sziklafolyosót alkot, valamint az alább levő sziklabarlang is egyaránt a természet műve. Emberi erődítés csak az említett keleti oldal alján van, hol egy még most is 1.5 m. mélységű és ugyanolyan szélességű sánc köríti a hegyet. Ezek szerint ez legfeljebb alkalmi menhely volt, ahól a megmászhatatlan sziklacsúcs tetején néhány család megvonhatta magát és ahonnan kővel is agyonverhették az ellenséget. Az említett keleti oldalon levő sánc növelte a természetileg erős

hely védőkéességét. A nép rejtett kincset hisz ott és azért állandóan kutatnak kincs után.

Bizonyosan mindenki csodálkozni fog a régi váromoknak azon nagyarányú csoportosításán, melyet itt Remete környékén, a havasok alján találunk és bizonyosan mindenkiben felébred a tudásvágy, ezen kort és népet megismerni, mely ezen várakat, ezen egymással összefüggésben lévő erődláncolatot építette. Fájdalom ezen tudásvágyunkat a történelem ki nem elégíti, mert ezen várak mind a történelmi kort megelőző titokteljes korszakból származnak. Csak a hagyományok kelthetnek a vizsgálóban homályos sejtelmeket. Csak ezen feledett romok, ezen tiszteletet ébresztő maradványok azok, melyek a távoli köemlékekként fennmaradtak, melynek még a létezését is megtagadná, elvitatná a kételkedve hívó jelen, ha e várromok csallhatatlan tanujelként fenn nem maradtak volna mint emlékoszlopai e messze letűnt korszaknak.

A Székelyföldet behálózó várláncolatot az e vidékre szorult és rokontalanul elszigetelt székely őseink építették és éppen azok nagy számával magyarázhatjuk, hogy ez a kis néptöredék ellenséges elemek között magát több századon át fenntarthatta. Ezen várak csoportosításából még a régi Székelyföld határa is itt-ott felismerhető. Valószínűleg az Árpád előtti Székelyföld — a rabonbánok őshazája — nem terjedt ki a lapályos és kevés védvonalat nyújtó Marosszékre; legfeljebb a Kis-Küküllő völgyéig terjedhetett, ahol ismét oly várcsoportosítást vagy inkább egy vonalban való elhelyezést észlelhetünk, mely várak ezen oldalról a Székelyföld határvárainak láncolatát alkották egész a Küsmöd vizéig. Az

északi határ azonban feljebb — ahol a biztonságot nyújtó és hegyrajzilag sok védponttal kinálkozó havasok kezdődnek — inkább kiterjeszkedett, úgy hogy Csombod várától a Bekecsre, onnan pedig a Remete felé terjeszkedőleg a környék, roppant erdőségeit és havasait egészen Gyergyóig magába foglalta. Mivel pedig ezen havas vidékre csak két ponton a Nagy-Nyárad mentén és az ebből kiágazó Vityál patak völgyén lehetett behatolni, ott látjuk annak védfalául, annak elzáró védvonalául a Remete környéki várláncolatot, mely egyszersmind ezen oldalról az ős Székelyföld határszélét jelölheti. E vadon tájon az erdők között — a Bekecsen, Tompatetőn, Vármezőn, Vityál-vára körül — mindenütt feltalálhatjuk a régi felhagyott szántóföldek mesgyéit, melyek mutatják, hogy ezen ide bekebelezett nép nemcsak hadi dicsőséggel, hanem szántás-vetéssel is foglalkozott, hogy a várépítés, várvédelem és az önfenntartási harcok között a földművelést is űzte, e vadontól is kierőszakolván az önfenntartásra szükséges élelmet.

11. MAROSVÁSÁRHELYI VÁR.

Vásárhelynek egyik része a Somostetőtől kiszögelő hegyfok alsó lépcsőzetének a Maros tere fölé vagy 30 méternyire emelkedő magaslatán, másik része a Maros terén fekszik.

A magaslaton volt a régi város, a téren levő alsó része újabb település, mert, azon helyen ahol most a piac, Szentkirály és Szentgyörgy utcák, szóval a város legszebb része fekszik, régen a Maros folyt.

A régibb keletű felső városnak kétségtelenül legrégibb része azon terület, hol most a vár fekszik. Ez

volt az a hely, ahová Vásárhelynek első temploma helyeztetett el.

A vár a piactól délkeletre a fentemített magaslat oromszélén fekszik. A vár helyén állott domonkosok tempomát és azzal összekötött kolostort Báthori István erdélyi vajda már 1492-ben megerősítette és várrá alakította át, azon célból, hogy ez és a szintén várrá alakított udvarhelyi kolostorból a törvénytelenül adó alá vetett székelységet féken tarthassa. Ez volt tehát Vásárhelynek már a 15. század végén fennállott első fellegvára, mely várkastély a templomot, az ahhoz támasztott paplakot és iskolát foglalta magában. Falai oly magasak voltak, hogy templom fedele is alig látszott ki. Ezen kastélynak három kapuja volt, melynek alakja mostani várfalakba beépített bástyákról ítélve, ötszögű lehetett. Csekély terjedelme mellett is e templomkastély annyira erős volt, hogy zavaros időkben nem egyszer nyújtott a lakosságnak védelmet. Mihály vajda és Básta országdúló hadjáratainak azonban ez is áldozatul esett. A várkastély és templom feldúlott és a város sokszor zaklatott lakói szétriesztáltak. Egy részük az erdőbe és a havasokba menekült, másik részük a megerősített városokba vonult.

Az otthon maradt csekély számú lakós, kik a feldúlt város romjai között kis kunyhókban és földalatti pincékben tengődtek, szakmájuk szerint összegyűlve elkezdték a tervezett vár építését. Éjjel-nappal a szablya az oldalukon, a puska a kezük ügyében volt, mert hol a török, hol a tatár, hol a lengyel, hol pedig a hajdu háborgatta.

Úgy látszik, hogy előzetesen csak a templom és melléképületek megerősítésére szorítkoztak. A

klastromnál lévő téglával a templom ablakait úgy rakták be, hogy azon csak lőrések maradtak.

Ezen belső erődöt kívülről még külön bástyákkal vették körül, melyek csak fából készültek és földdel megtöltött védsáncok voltak és úgy a belső mint a külső erőd céhek szerint osztatott fel, akként, hogy minden céhnek meg volt határozva védelmi helye. Az ekként rögtönzött várat a sekrestyében talált 8 darab „szakállással“ (ágyú) felfegyverezték. Ezen gyorsan összetákolt várban bezárkózva élt a nép, oly elővigyázattal, hogy nappal is csak kémszemle után mertek elszéledni és dolguk után nézni. Lassankint látva az új erőd nyújtotta biztonságot, a többi elszéledt lakós is visszatért.

Ily módon minden oldalról biztosítva lévén Bocskai trónraléptével 1605-ben Borsos Tamás Kassára ment a fejedelemhez, hogy rögtönözve emelt alkalmi erőd helyett egy rendes kövár építésére engedélyt kérjen. Bocskai megdicsérte szándékukat és a kért engedélyt nemcsak megadta, hanem költségei fedezésére, a város bordézmáját is elengedte, megigérvén, hogy Erdélybe menetelével azt rendesebb törvényerejű alakban is ki fogja állítani. Ez azonban nem történt meg és kövár építésére engedélyt Vásárhely csak Bethlen Gábortól 1614-ben nyert. Ezt megelőzőleg Bocskai felhatalmazása alapján már előbb megkezdtek a kövár építését. Az építéssel azonban lassan haladtak, úgy hogy félszázad kellett teljes bevezésére.

A vár hatalmas bástyái azonban mégsem tudták megvédeni az oda menekülteket, mert 1658-ban a törökök bevették és 3000 embert elhurcoltak. A kurucok 1704-ben szintén bevették a várat.

A vár, melyet Vásárhely nagy erőfeszítéssel —

egy félszázadon át folytonosan építve emelt — egészen korunkig teljes épségben fennmaradt. A vár alakja szabálytalan négyszög, 10—12 méter magaságú erős bástyákra támaszkodott falainak körmérete 1050 lépés, ami mutatja ezen várnak tekintélyes terjedelmét.

A városra néző nyugati oldal képezi e vár homlokzatát és mivel ezen oldal a magaslatnak menedékes oromszélére van építve, itt szélesebb sáncra hely nem maradt, miért annak védőképességét kettős fal által fokozták. Ezen oldal közepe táján a várfalak megtörése által képezett bemélyedésben van e vár egyetlen kapuja. Ezen megtörés külső fokán egy erkélyszerűen kiugró négyszög toldalék, egy úgynevezett zászlós tornyocska van, mely a kapus őrhelye lehetett. A kapu hátsó (déli) részén egy a bejáratot fedező és a falak színvonalán belül helyezett, magas négyszög bástya emelkedik. Egy másik ehhez tökéletesen hasonló négyszög bástya áll ugyanezen az oldalon kissé tovább a templom felé. Mindkettőnek építése a vár keletkezési koránál jóval idősebbnek látszik, mert az ilyen zúzóüreges bástyák nálunk a XIV. század erődítményeinél fordulnak elő. Ezek szerint a két bástya a vár létezése előtt épülhetett és valószínűleg még azon korból maradt fenn, midőn Báthori István erdélyi vajda 1492-ben a domonkosoknak itteni kolostorát megerősítve, a székelek fékezése végett várrá alakította át. Ezen feltevést alátámasztja az is, hogy akkor midőn minden bástya a várfalak vonalából kiszögelik, ezek azokon belül vannak és így azzal semmi szerves összefüggésben nincsenek.

A nyugati oldalon kiemelkedő és a falak szín-

vonalából kiszökkelő délnyugati vagy az úgynevezett vargák bástyája szabálytalan hatszög. Ez a vár minden egyéb bástyájánál kacérabban van feldíszítve, sőt szögletein szép levélornamentikával díszes gyámkövekkel is pompázik, ami arra enged következtetni, hogy a mostani három emelet felett eredetileg még egy felső negyedik emelet is állott, melynek szögletein lévő falszalagjai az említett gyámkövekre nehezedtek. Ezen bástya mellett kis felvonó híddal ellátott külön bejárata van az e szögletben lévő templomnak.

Az északnyugati bástya négyszögű. Ez az úgynevezett „Szabók“ bástyája, melynek déli oldalán van e vár egyedüli felirata. A leírt nyugati oldal a bástyákkal együtt 285 lépés hosszú.

A „Kövecses utcára“ néző északi oldal, szögletbástyaival együtt csak 260 lépés hosszú. Ennek felső végénél lévő északkeleti bástya hatszögű.

A vár keleti oldala 275 lépés hosszú. Az ennek déli végénél lévő és a vár délkeleti szögletét alkotó „Kádárok bástyája“ szabálytalan ötszög. Mostani négy emelete fölött még egy ötödik emelet is lehetett. Erre engednek következtetni a tetején lévő testes gyámkövek.

A délkeleti és délnyugati szögletbástyákat összekötő oldalfal csak 240 lépés hosszú. Ez nem egyenes mint a többi oldal, hanem kissé kifelé van hajlítva. Ezen kihajlítás megtörésénél egy a falak vonalából kiszökkelő ötágú bástya emelkedik, melyhez belülről egy, a kapu mellett lévő négyszög bástyához hasonló zúzóüreges bástya van támaszva, mely ismét a régi templomkastélyból maradt fenn és éppen ezen bástya okozhatta a déli fal szabályellenes kihajlítását.

A három utóbb említett oldalt még most is nyolc

méter széles, 6—8 méter mélységű sánc övezi, mely a nyugati oldalon a hely szűk volta miatt jóval keskenyebb volt és ma részben be is van töltve.

Most, miután ezen leírás által a vár külalakjáról annak terjedelméről, hatalmas — azon korban nagy védőképességgel bíró — hét bástyáról kellő tájékozódást nyertünk, lépünk be a vár belső területére.

A várban lévő épületek között csak a vár délnyugati szögletébe helyezett szentegyház érdemel figyelmet. A régi idők nagyszerű műemléke ez, mely nem-

A marosvásárhelyi vár és templom.

csak Vásárhelynek egyik legkiválóbb épülete, hanem kétségtelenül hazánknak is nevezetes műépítészeti emléke, mely méltán figyelmesebb vizsgálatot érdemel.

A szentegyházat és az azzal összefüggő kolostort, mint már említettük 1492-ben Báthori István vajda erősítette meg és tette hatalmának, vagy jobban mondva hatalmaskodásának székhelyévé.

A templomnak ezen 15. század végéről származó kastélya ma már nincs meg, de annak egyes részei, főleg bástyái a mostani erődítmények közé beépítve fennmaradtak.

Nemes Gábor leírása szerint ezen templom kastély a 16. század közepén még épen fennállott annak három kapuján jártak a templomba, melynek szintén három másik bejárata volt. E kastély déli sarka a mostani vár belső faláig terjedt, tehát a mostani vargák bástyájáig. Kelet felőli része a templom ugyanilyen irányú sarkához volt ragasztva. Nyugati fala pedig a templom tornáca előtt hatolt keresztül a vargák bástyájáig.

Előbb a várfalak leírásánál említettük, hogy a nyugati várfal vonalán belül eső két zúzóüreges bástya ezen régi templomkastélyból maradt fenn. Ezek között a templomhoz közelebb eső képezhette a várkastély nyugati szögletét. A másik — a mostani várkapunál lévő — vagy később épült ennek utánzásával, vagy az ezen szögletnél lévő bejáratot fedező elővédművekhez tartozhatott. A kastély ezen nyugati szögletét képező bástyától a fal a vár mostani falával esvén egybe, kétségtelenül a mostani vargák bástyájáig nyúlt. Mivel a templomnak, valamint a kastélynak a főbejárata ott volt, ott ezen bejáratot fedező kapubástyának kellett állania, melyből valószínűleg a mostani vargák bástyája épült. Erre mutat ezen bástyának a többinél díszesebb volta is.

Ezen délnyugati bástyától a kastély fala a mostani vár alakon valamivel feljebb ment, déloldali várfalak közepén lévő bástyáig, melynek belső, vagyis északi oldalához egy a nyugati szögletbástyához mindenben hasonló zúzóüreges négyszögű bástya van tá-

basztva, mely eredetileg a templomkastély délkeleti szögletbástyája volt. Odább, keletre a várfalak vonalán belül és azokkal semmi összefüggésben nem lévő ily zúzódureges bástya van, mely e várkastély keleti szögletén állhatott, honnan a kastélyfalak azon ötödik bástyához mentek, mely a templom szentélyének északi oldalához a torony mellé ragasztott iskolánál még ma is fennáll. Ezek szerint tehát ezen templomkastély eredetileg szabálytalan ötszög alakú volt, szögletein álló öt bástyával és egy az északnyugati szöglethez illesztett elővárral. Falai olyan magasak voltak, — mint Nemes Gábor mondja, — hogy a templom fedele is alig látszott ki belőle.

Ezen várkastélyt, úgylátszik Básta hajdui dúlták fel a templommal együtt 1601-ben, de a kastélyfalakat ekkor nem rombolták le, mert még sokáig fennállottak.

A templomon kívül a várban most, néhány rakárt és laktanyát kivéve, semmi más épület nincsen, pedig régen sűrűn be volt építve lakóházakkal.

Házhelyet a várban csak városi polgár bírhatott és azt is a várostól különös érdemeinek jutalmazásául nyerte. A vár területén lévő birtokoknak saját törvényei voltak, úgyszintén az örökösödésnek is rendje, melyek a vár építésével egykorúak és melyek egészen sajátzerű jogviszonyokat és birtoklási módot hoztak létre. Azonban hiába voltak a várterület birtoklására ily féltékenyek a vásárhelyiek, hiába rekesztették ki onnan a polgári elemen kívül mindenki mást, mert Erdély az osztrák ház uralma alá jutván, e várat is a katonaság számára lefoglalták, a lakósokat kiszorították, sőt házaikat is minden kárpótlás nélkül lefoglalták.

12. VÁRHEGYI VÁR.

Várhegy Marosszék keleti határán van és Udvarhely falvával majdnem összeépült. Nagyon régi helység, a hagyomány szerint ezen falu eredetileg nem itt, hanem a Maroson túl Oroszvíz nevű helyen kimondott „Marosszéki“ területen feküdt. Ősi neve Oroszfája volt, ahonnan a Maros áradásai és az ellenség zaklatásai elől lakói átköltöztek ezen a Maros által körülkanyargott és így ellenséges betörések ellen védett helyre. A régi falu helyén, még most is nagymennyiségű vastag cserepet, régi elpusztult helyiségek ezen mindenütt heverő emléktöredékeit, — lehet találni, sőt feljebb egy kápolna nevű hely is van, hol a hagyomány szerint Oroszfája és a feljebb feküdt, de szintén elpusztult Libancs közös temploma állott.

A falu új helyén új nevet is vett fel, mert Várhegy neve, egy a Galambod patak, beömlésénél kiszőkellő hegyfokon feküdt vártól származik. Ezen elnevezése is újabb keletű lehet, mert régi okiratokból ezen falu mindenütt Pinárd néven fordul elő.

Várhegy, egy a Maros által körülkanyargott partmagaslaton fekszik. A falu felett emelkedik azon kiszögellő hegyfok, melyen régen a falunak nevet adó vár feküdt.

Ezen hegy már fekvésénél fogva is nagyon erős védhely volt, mivel két oldalról megmászhatatlan meredeken hanyatlik le és csakis az északi oldalon függ össze egy keskeny, alig 70 lépés szélességű nyak által a Maros tere fölött elterülő fensíkkal. Azonban ennek elzárása, illetve védőképességének kifejtéséről is gondoskodva volt, egy sáncövezte védőfal alkalmazása által, mely védőfal és sánc a hegynyakot egész széles-

ségében átszelte. Leomlott már ugyan az egykor vész ellen fedező fal, de fennmaradt az omladványaiból keletkezett hatalmas gátony és fennmaradt az egykor hatalmas védősáncnak be nem temetett mélyedése, sőt felismerhető a hegyoldalon kanyargólag felvezető várút vonala és az a pont is, ahol az út a gátony és sáncon át a vár belső területére vitt.

Ezen védfal és sánc azonban csak külső védvonalát alkotta a várnak, melynek kettős fala volt, ami főként a nyugati oldalon tisztán felismerhető. A többi mind felhasználtatott az utólag oda épített kastélyhoz és épületekhez. A régi várból való az a szobortöredék is, mely a mostani kastély északkeleti sarkába van befalazva.

Hogy az utókorra ilyen kevés töredék maradt, ennek oka abban keresendő, hogy a vár helyére gróf Keresztes József, Küküllő vármegye főispánja a 18-ik század közepe táján egy kastélyt épített, melyhez felhasználta — a hagyomány szerint még magasan fennállott — várfalak anyagát. A pinceüreges és terjedelmes alapfalak, melyek a hegyfok fensíkját most elfoglalták, nem az ősvár, hanem az említett kastély maradványai. Ezen kastély a gernyeszegi kastélyhoz hasonlított és Veresháznak nevezték, mert fedele vörösre volt festve.

A mult emléke ma már csak a falu elnevezésében és a hagyományokban maradt fenn, de megmaradt változatlanul azon bűbajos kilátás, mely úgy a vár, mint a kastély építésére döntő befolyással lehetett.

A régi római útnak nyomai a Maros teréről éppen a vár közelében jönnek fel a hegyre és azután a falu fölött elterülő fensíket átszelve északi irányba halad tovább. A Sárpatakra vezető út, vagy ezer lépés távol-

ságon rajta halad, majd a szántóföldekre tér, innen pedig az erdők között eltűnik. Azonban Sárpaták és Vajda-Szent-Ivány környékén, ahol egy állítólagos római castrumot is érint, újból felötlik és nyoma követhető egészen a vécsi kastély háta mögött feküdt castrumig és azon keresztül a hegyeken Beszterce vidékéig.

Ezen úttal némi összeköttetésben látszik lenni a vonalától csekély távolságra eső vár mely a Zsebrik, Várpaták és a Maros által körülhatárolt Réva erdő nevű, azon hegyfokon feküdt, ahol eddig a délirányú Maros völgye megtörve nyugatra hajlik. Ezen hegy fensíkját olyan sűrű erdőség borítja, hogy oda ember alig tud behatolni. Ez az oka annak, hogy ezen vár terjedelmét és alakját biztosan meghatározni nem lehet. Látszólag ezen elrejtett vár háromszög alakú volt, mint a hegyfok fensíkja. Mindegyik sarkában körbástyával volt ellátva, két oldalán mély sánc és a sáncon kívül vonuló hatalmas gátöny övezi. Északi oldalán, hol a hegy meredek, ilyen sánc és töltés nem látszik. Kerülete körülbelül 1000 lépés lehetett. A töltés vonalán több helyen nagymennyiségű téglaporladék és cementhabarcs volt található. A téгла jelenléte római eredetre utalna, de a szokatlan háromszög idom ez ellen bizonyít. Belterén sok gödör van részint régi épületek helyei, részint kincskeresők turkálásai, mert itt is, mint minden régi várromnál, kincses pincét hisz a nép. A monda szerint egy pásztor gyermek behatolt ezen pincébe, kétszer halmozta fel kalapját aranyal és azt egy odvas fába öntötte be, de harmadszor is visszamenvén az utána becsapódott ajtó a sarkát odacsípte. Míg ő felgyógyult, addig egy öreg ember tüzet gyújtott az odvas fa alá és ennek hamujá-

ban találta meg az összeolvadt sok aranyércet, s azóta utódai is gazdagok. Ezen kincset tündérek őrzik, kik holdvilágos éjjeleken a Marosra járnak fürödni.

13. SZÉKELY-MEZŐSÉGI VÁRAK.

Most elhagyjuk a Marost, hogy a Mezőség kopár vidékének tömkellegébe hatoljunk, hogy Marosszéknek a Mezőségre nyúló részeit is megismerjük.

A vidékkel ismeretlen a Mezőség elnevezést hallva, valami térséget, vagy lapályos vidéket tételez fel; pedig a Mezőség a neve által feltételezett tulajdonságokkal nem bír, mert Mezőségnak nevezik az Erdély közepén levő 50—60 négyszög mérföld kiterjedésű vidéket, mely a Szamos, Sajó, Aranyos és Maros között fekszik. Hegyeiktől és ezek között bemélyedő szűk völgyektől kersztül-kasul szelt kopár terület ez, hol a falvak messze vannak egymástól szétszórva, hol nincsen város, nincsen út, hol az ijesztőleg kopár hegyen hiába keres a szem árnyas erdőt, zöldelő szőlőket, hol a völgyekben nincsenek folyók, nincsenek csevegő patakok, legfeljebb egy-egy lomha tó, mely az eséssel nem bíró völgyekben a patakok fennakadása által képződik. Olyan vidék ez, hol az utas anélkül, hogy tudná miért, nyomott hangulatot érez, hol, ha eső lepi meg a feneketlen sártengerben elátkozza a percet is, melyben ide tévedt és midőn kiért végre a Mezőséget körülölelő valamelyik folyó kies völgyére, úgy érzi magát, mint az arábiai pusztán átnyomorgott utas, midőn a Nílus pálmaerdőit és termékeny mezőit megpillantja.

Mező-Sámsod kétségtelenül egyike a Mezőség

szébb és régibb helységeinek, mely már a 14. század első felében Sanclud, Samsond és Samsund néven fordul elő. Sámsondon a régész nem sok figyelmet érdemlőt találhat, bár határán rövid negyedórára a falutól, nyugat felé van egy önálló domb, melyet Pogányvárnak neveznek. A hagyomány szerint itt vár volt, ahol pogány őseink hadúrnak áldoztak és ahol a falut alapító Sámsond lakott. Az állítólagos várnak azonban ma már igen csekély maradványa van. A hegy szántás alatt lévén, teljesen átalakult és a hajdani vár köveit e kőszegény vidéken mind elhordták. Figyelmesebb vizsgálat után mégis találhatunk oly maradványokra, melyek tanúsítják, hogy e hegy elnevezésének és az ahhoz kötött hagyományoknak mégis lehet némi alapja és hogy e dombon egykor csakugyan emberi művek voltak. Ilyen a hegyoldalnak egy az egész hegyet körülfutó és vagy 600 lépés kerülettel bíró bemetszése, mely egy 20 lépés szélességű oly hegykarimát alkot, minőt más ősvárainknál is — ahol ezt a hegy csekély fensíkja szükségessé tette — találunk. Ezt azon célból készítették, hogy a vár védőfalainak elhelyezésére tért nyerjenek. Ilyen védőfalak egykori létezését bizonyító gátony ugyan itt nincsen, de mégis egykor itt állhatott. Így falakra utal az itt nagy mennyiségben földből kiforduló kötőredék, mit elvégre is messziről kellett ide épíkezési anyagul hordani, mert az egész vidéken nem lehet agyagpalánál más közetet találni, már pedig az e hegyen szétszórt kövek a szilárdabb alakú homokkőnek azon fajtájához tartoznak, minő csakis a Maros mentén fordul elő. Azonban e köveken kívül — melyeket végre a természet szeszélye is ide hozhatott — emberi építkezés csálthatatlan bizonyítékát szolgálják

az egész hegyet elborító azon nagymennyiségű cserépdarabok, melyek alkotóanyagukról ítélve, a barbárkor maradványai közé tartoznak.

Monda szerint vasajtó s pincébe van lerakva a hajdan itt állott vár roppant kincse, melyet bájos tündérek őriznek. E tündérek holdvilágos éjjeleken lejárnak fürödni a tóra azon lehanyatló hegyháton, mely a Pogányvár alatt kezdődve, két völgyteknő között egyenes vonalban, mint mesterséges töltés, nyúlik le egészen a tó partjáig. Ez a töltés természetes képződés, de sajátságos idomáért a nép költői képzelő-dése tündérutat csinált belőle. A monda tovább szövődik. Egy alkalommal míg a tündérek fürödtek, a nyitvahagyott ajtón egy pásztor bement és kétszer kincsrakottan jött ki, de nagyravágyása és kincs-szomja harmadszor is visszavezette, mialatt megérkezvén a vakító szépségű tündérek, az utánuk becsapódó ajtó oda zárta a pásztort is. Hét évig élt ott a sötétségben, mialatt fehérkő nyalással táplálkozott. Hét év múlva nyílt meg végre az ajtó, midőn a vilá-gosságra kiérve, megvakult és nagyravágyása büntet-ésül koldulással kellett eltölteni hátralévő életét.

Sámsod völgyével szemben a tó balpartján levő másik szűk völgyben rejtőzködik Mező-Kölpény. Tóra nyíló völgytorkolata oldalán a magas Borsos emelkedik fel. A Borsos fensíkján ismét várat keres a néphit, várat mely a törököké volt és honnan kürttel adtak jelt, a szemben lévő Pogányvárba. E hegy fensíkja szintén szántás alatt van, ha csakugyan volt is ott vár, annak helyét elegyengette az eke talajalakító vasa. Azonban vastag cserépdarabok, hasonlóan a pogányváriakhoz, nagy mennyiségben jönnek elő, je-lölve, hogy e helyen is egykor emberek tanyája lehe-

tett. A Borsos déli alján lévő oldalt Vérsádnak nevezik, a hagyomány szerint azért, mert ott a vár veszedelmekor csatát vívtak, melyben nagyon sok vér folyt.

Kölpény környékén még néhány figyelemre méltó dolog van. Ilyen a falutól északra fekvő Katonadomb, hol a régi hőskorban a falu harcosai katonai gyakorlatokat tartották és ahol a tatárokkal is véres harcot vívtak, mely csatákkal a távolabb levő Gyilkoscsúcsot és Vérhegyet is kapcsolatba hozzák, amennyiben ott a megszállasztott tatárok nagy részét meggyilkolták a székely harcosok.

Kölpénnyel összefoglalva kell ismertetnünk az e vidéken annyira nevezetes Bocsokot, már csak azért is, mert azt nagy részben kölpényiek lakják, kiknek ősei fényes hősi tettek jutalmául nyerték e helyet.

A hagyomány azt tartja, hogy a Bocsok Bocskai fejedelem birtoka volt. Sőt látszanak a gyönyörű lomberdővel diszes Bocsoknak, Kerülő nevet kapott legnagyobb hegyormán a sáncok homályos nyomai is, melyet Bocskai fejedelem ott állott vára maradványainak tartanak. A hegytetőről levezetett alagútról is beszélnek, mely ma azonban összeomlván, nyomtalanul eltűnt. Ezen hagyományokat némileg történeti okmány is támogatja, melyben Bocskai 1605-ben az ő birtokában lévő Bocsok erdőt az alján fekvő Ménes nevű kis faluval együtt az edelényi csatában magukat kitüntetett 11 kölpényi hősnek adományozza.

A tetőn, a már említett épületnyomokon kívül, melyeket a rege szintén tündértanyává tesz, van a Bocsok nyugati alján egy Füzes nevű hely, hol a rigmányi avar sáncokhoz hasonló töltések tűnnek elő. Ezeknek közelében ismét nagymennyiségű vastag cserépdarabot, fegyvert és más régi töredékeket találnak.

A hagyomány szerint ott a törököknek volt erősített táboruk, mi avar korból való voltát erősítené. Más hagyomány szerint Füzes nevű tatárok által feldúlt régi falu feküdt volna ott.

Az Urak-tava keleti partján Kis-Telek nevű hely van, ahol Kistelek nevű falu feküdt. Még most is halálútjának neveznek egy mezei utat, a hagyományok szerint azért, mert a kistelekiek és rózsásfalviak ezen az úton hordták halottaikat Bándra a közös temetőbe. Más hagyomány szerint a Halálútja elnevezés onnan származik, mert Ómlás vára bevételekor ott véres harcot vívtak és nagyrészt hősi küzdelemben vérezték el az ellenségre lecsapott várőrség katonái. Ez az Ómlás vára pedig a Kistelektől keletre fekvő magas hegytetőt koronázta és sokan sejtik, hogy ott azon már Szent István korában vár állott volna, mely Bándi vár név alatt a székely krónikákban említve van. Az állítólagos várnak azonban ma semmi látható nyoma nem maradt fenn. A hegy orma elomlott (honnan a neve is) és ha volt is ott valami maradvány, azt elsodorta, eltemette az idő. A hagyomány jókedvű tündéreket helyez ide, kik alagúton járnak fűrödni a tóra és az éjjel arra járókat megtáncoltatják.

Harczánál a völgy kétfelé ágazik. Egyiket, mely nyugatnak irányul, Bonczának nevezik. E völgyben sok vastag cserép fordulván elő, a hagyomány azt tartja, hogy régen Boncza nevű, törökök által lakott falu feküdt ott. A másik völgy megtartva északi irányát, felnyúlik a Boncsok déli aljáig, hol regényesen fekszik egy erdőkoszorúzza és a Gyűrűszeg patak által átfolyt hegykebelben e völgy végfaluja, Kövesd. E kőszegény vidéken e falu neve hogy keletkezett, azt alig lehet érteni.

Kövesdtől délnyugatra levő hegyet Várpatak oldalának, az onnan lefolyó csermelyt Várpataknak és ismét egy másik, a falutól északkeletre eső hegytetőt Pujka várának nevezik. Mindkét helyre régi várat helyez a hagyomány, melyeknek azonban ma semmi látható nyoma nincsen.

XI. FEJEZET.

Aranyosszék

Aranyosszék lakói oly hősök ivadékai, kik a mongolok vad hatalmával állottak szembe. Örökősei azon székelyeknek, kik Ázsia gátot tört néphullámaszásának mindent elborító árjában, Turuczko várának sziklaormán lobogtatták a győzelem zászlóját és a haza eltiprásának sötét éjjelében a dicsőségnek egy fényes csillagát ragyogtatták. A föld, melyet most utódaik laknak az elődök fényes fegyvertényeinek jutalmául adatott. Az Aranyos folyócska gyönyörű völgye fölött emelkedik a világ legnagyobb emlékköve, ott nyúlik fel a fellegek közé a dicső napok és győzelmek emlékét, feledékenység ellen védő 1200 méter magas sziklagúla, mely nem más, mint a harctérül szolgált havas, mely Székelykő elnevezést nyerte.

Történetnyomozóink közül többen vannak, kik azt állítják, hogy Aranyosszéknek már ősidőktől fogva, a székelyek letelepülésekor, voltak székely, vagy jobban mondva, hun eredetű lakói, maradványai a gepidák által Czigla mezején szétvert azon 22.000 hunnak, kik továbbhúzódva Erdély keleti havasai kö-

zé, a székely népet alkották. A történetírók úgy vélik, hogy a hunok nem vonultak el teljes számmal, hanem többen az Aranyos menti hegyek, nevezetesen a Székelykő rejtett völgyeiben meghúzódva fenntartották magukat a magyarok bejöveteléig. Azon provincialisták, kikről V. István collationalisa megemlékezik, nem lennének mások, mint az ide húzódott hun útdok, kiknek számát a IV. Béla által kitelepített kézdi székelyek szaporították.

Ezen bonyolult kérdés érdemleges tárgyalásába itt nem bocsájtkozhatunk, csak azt állapítjuk meg, hogy IV. Béla, a hazát másodszor alapító bölcs királyunk, politikai előrelátásának igen nagy tanujelét adta, midőn Erdély szélébe az oly nagy fontossággal bíró és annyi emlék által szentesített „Keresztes mezőre“ az életerős és hősies székelyeknek egy csoportját telepítette le.

Utódai V. István, IV. László és az Árpádház utolsó királya, III. Endre is felfogták ezen nagy fontosságú tény horderejét és az új székely telepet előjogaikban nemcsak, hogy megerősítették, hanem azokat ki is terjesztették, miáltal kétségtelenül másokat is oda akartak édesgetni. Hanem az őket követő vegyesházból való királyaink elmulasztották ezen nagy jövőre hivatott területet újabb kitelepítések által gyarapítani és főleg elmulasztották a Maros völgyének Marosszék nyugati szélétől Aranyosszélig nyúló alig 4 és fél mérföld hosszúságú vonalát székelyekkel betelepíteni. Ezáltal a belszékelyföld a távolabbi Aranyosszékkal közvetlen összefüggésbe kerülve, ezen életerős és hősies népelem Erdély közepén áthúzódott volna. Ha ezt megteszik, akkor a Maros völgyének egykor tisztán magyar népessége nem mutatna oly ke-

veréket mint most. Ezen telep hősiessége sok olyan csapást elhárított volna a multban, ami az országnak ezen legszebb részét annyiszor tette pusztává és kietlenné.

Nemzetünk az Európát fedező és védő helyzetében gyakran volt kitéve rombolás és feldulatásnak. Bámulnunk kell azon roppant életképességet, mely oly sok letipratás után is nemzetünket mindég lábra állította és veszteségeink kiheverésére képesítette. Bámulnunk kell azon tulajdonságokat, hogy ez az annyiszor földhöz sújtott nép mindég újult erővel felemelkedett és a védőharcot kelettel és nyugattal szemben még nagyobb eréllyel folytatni képes volt.

A feltartóztatandó ázsiai támadások legveszélyesebbike a mongol-tatár dúlás volt. Veszélyes a támadók roppant tömegének sebes rohamai miatt, de veszélyes főleg a hazánkban akkor is uralkodó belviszály miatt, mely nem engedé a nemzeti erő összpontosítását és kifejtését. A tatárjárás iszonyú dúlásait ismerjük. Minden, ami négy és fél század alatt épült romba dőtt. Ellenállás sehol nem volt, mert nemzetünk ellenállóképessége meg volt törve, a hazát elárasztó vad csorda könyörtelenül irtott, pusztított és az egész magyar haza kietlen pusztává változott át. A tatárok romboló hadjáratainak egyetlen magyar győzelme Aranyosszék nevéhez fűződik.

Aranyosszék nyugati szélén emelkedik fel a Székelykő 1200 m. magasságú hármass orma. Ezen ormok legmerészebbjén van a Székelyvár idők vihara alatt letörpült romtöredéke. Ezen még megmaradt darabka fal képezi magvát Aranyosszéknek, mert a Székelykő égremeredő sziklaormán büszkélkedő vár körül vívták székely őseink a mongolok ellen azon győzelmes

harcot, melyért jutalmul Aranyosszék területét nyerték.

A messze ellátszó bércormon fekvő vár helyzete olyan volt, hogy az ellenség figyelmét dacosan magára vonta és így a mongolok is azt meglátván ostrom alá vették. Amilyen merész és erőteljes volt a támadás, éppen olyan elszánt volt a vár védelme. Azonban az élelelem és víz fogytán lévén a rengeteg kincscsel és emberrel megtömött vár már elbukás előtt állott, midőn megjelent ott a hős székelyeknek egy mentő csapata, mely a mongolokat a vár védőrsége által is támogatott harcban szétverte, a mongolok kezébe esett sokezernyi magyar foglyot kiszabadította és a várat az ostrom alól felmentette. Ezen tettükért a felszabadult vár főúrától ezen várat és területét nyerték. A kivívott győzelem emlékére a havast, ahol a harc folyt Székelykőnek, a várat — melyet eddig Thuruszkó várának hívtak — most Székelyvárának nevezték el.

Ezt követőleg csakhamar megjött az országos elismerés és jutalom is a hős székelyek részére, mert a király a Székelykő keleti oldalán elterülő szép termékeny földet kiszakítván Torda vármegyéből, illetőleg Turda várától — melyhez tartozott, Aranyosszék néven a győzelmes székelyeknek adományozta és a Székelyföld ötödik székévé tette.

Azonban nemcsak itt a Székelykő büszke ormain tüzték ki a székelyek a győzelem zászlóját, hanem több történetíró állítása szerint a mongol dúlaskor a belföldi székelyek a vármegyei magyarság védelmére lejövén a Tordai-hasadék bevehetetlen sziklaszorosába, valamint a toroczközi és abrudbányai havasok barlangjaiba és oduiba behúzódva, a térségen szét-

oszlott barbár mongolokat annyi hősiességgel támadták meg, hogy Dalmáciából visszatérő IV. Béla a Maros és Aranyos közötti területet, melynek lakóit a mongolok vagy levágták, vagy rabságba hurcolták, kiszakítva a vármegyéből, Aranyosszék néven örökösen a székely hősöknek adományozta és azt székely jogokkal és törvényekkel ruházta fel.

Aranyosszék ezek szerint Torda vármegye területéből szakíttatott ki. A letelepített székely hősök elhozták őshazájukból családjaikat, elhozták azokkal ősi szokásaikat, intézményeiket, önkormányzati ősi szokásaikat, közigazgatási és törvényszolgáltatási módjukat és alkották a többi vármegyétől eltérő, különálló és a székely anyafölddel összefüggő második kis Székelyföldet. Itt a nemzeti szervezetet olyan következetesen vitték keresztül, hogy a tisztviselők megtartották nemzeti elnevezésüket, (főkapitány, fő és alkirálybíró) s az egész népesség itt is szabad nemes volt, katonáskodás és ökörsütésen kívül más adóval nem tartoztak. Az örökösödési törvény Aranyosszéken is azonos volt az őszékelyföldivel. Aranyosszék hadereje, a többi székelyekével együtt kelt fel, azokkal egy vezénylet alatt állott és egy sorban harcolt. Kövctei, főkirálybírája, a többi székek képviselőivel egy sorban ült az országgyűlésen. Egyszóval a Székelyföldnek kiegészítő része, egyik tagja, annak véreből való vér, csontjából való csont volt. A Székelykő alján lakók éppen olyan székelyek voltak és maradtak egész napjainkig, mint a Hargita és Nemere aljiak.

1. KERELŐ-SZENTPÁLI VÁRKASTÉLY.

Kerelő-Szentpál kétségtelenül ezen vidék legrégibb faluja és mint ilyen központianyaközsége volt ezen vidéknek. Mint régi egyházközségnek érdekes temploma volt, mely a falu lakóival együtt a 16. században református kézbe került. 1741-ben azonban a buzgó hittérítő, gróf Haller Gáborné erőszakkal elfoglalta a templomot és azt saját költségén kijavíttatván, annyira átalakította, hogy ma már a régi műidomoknak semmi nyomára nem akadhatunk. A templomban egy Boldogságos Szűz kép van, melyen fel van írva, hogy gróf Haller Gáborné, született gróf Károlyi Kata 1741-ben a templomot a reformátusoktól elvéve, azt toronnyal, sekrestyével és sanctariummal látta el, fia Haller Gábor 1775-ig teljesen bevégezte.

Szentpál ódon temploma mellet, a világi építészet köréből is mutat fel figyelemre méltó tárgyat, ez a gróf Hallerek fényes kastélya, mely a Maros balpartján fekszik. A jelenlegi kastély négyszög alakúra épült, úgy azonban, hogy nyugati oldala nyitva hagyatott, mintha jelképezni akarná gazdájának mindenkit tárt karokkal és nyílt szívvel fogadó vendégszeretetét.

Ezen kastély részben a 18. század elején, részben végén épült, a renaissance stylus azon modorában, mely az akkor épült főúri lakokat jellemzi és mely főleg a belső berendezésnél fejté ki pazar fényét, hol a szobáknak ajtóí, ablakai és a falak alsó része is díszmetszetekkel ékesített cserfa burkolattal van bevonva, melyek keretében nehéz kelme és gobelin pompázott. A kastélyról ezen néhány szóval mindent elmondottunk, mivel minket itt nem annyira ez, mint

inkább ennek története érdekel. Ha szentpáli kastély történelmét nyomozzuk, három várkastély nyomaira találunk.

1775-ben Alárd Ferencnek a Békés Gáspár pártján lévő főúrnak volt itt várkastélya. Békés német segítséggel tör Erdélybe és mielőtt Báthori a seregét összevonhatta, már a Keresztes mezőn táborozott. Innen Nyárádtóhoz húzódott, hogy a pártjára megnyert csiki és marosszéki székelyekkel egyesüljön, aminek megtörténte után a nyomait követő Báthori István elébe ment le Radnóth-hoz. A fejedelem azonban jul. 8-án átkelvén a Maroson, Békés Kerelő-Szentpálhoz húzódott vissza, ahol 9-én már Báthori is ott volt. Békés a Szentpál feletti Kápolnahegy magaslatán foglalt hadállást és ezen előnyös helyről dördültek el ágyúi a közlgő fejedelem seregére. Békés azonban nem sokáig tarthatta ezen, talán részére győzelmet biztosító állást, mert Báthori ügyes hadászati fogással, seregének egy elszakított csapatát a besenyői völgyön indítá fel Békés hadállásának megkerülésére, ki akként a bekerítés és elvágtatás veszélyét megelőzve, lehúzódott alárdi várkastélya mellé. Dühös és vérengző csata fejlődött ki. Báthori serege, melynek jobbszárnyát maga a fejedelem, balszárnyát a legelőször itt feltűnt Székely Mózes, közepét Gyulafi a fővezér vezényelte, egyszerre tört Békés hadaira. Egy fényes lovasroham megtörte Békés hadsorait, seregének lovassága a Marost átgázolta, gyalogsága a Maros gátján menekült, míg egy nagy része fogságba esett, más része pedig Alárdi várkastélyában vonta meg magát. Báthori ostrommal vette be a kastélyt és az ott talált pártosok közül Bartakovics Horváth Jánost,

Barczay Gáspárt, Zádorlaki Györgyöt, Szakács Miklóst és Darlaczi Jánost helyben kivégeztette.

Igy foly le tehát azon nevezetes csata, mely Erdély függetlenségét biztosítá, mely az erdélyi fejedelemségnek létezését szilárd alapokra fektete. Alárdinak ezen csatában szerepelt szentpáli várkastélya eltűnt; az vagy Báthori ostroma, vagy más alkalommal annyira megsemmisült, hogy 1610-ben Haller István Szentpálon egy teljesen új várat épített. A vár egykori képe még most is megvan. Ezen képen olyan nevezetes feliratok vannak, melyek a kastély történelmére becses adatokat szolgáltatnak. Ezen kép feliratokból nemcsak azt látjuk, hogy Haller István egy egészen új várat épített, hanem a régi vár alakját is láthatjuk. A vár közepén apró ablakokkal, magas kürtőkkel ellátott kastély emelkedik, melyet lőréses magas védfalak öveznek körül négyszög alakban. Szögletein nyolcszögű bástyák emelkednek, kivételt csak a délkeleti szöglet képez, ahol a bástya helyén templom van, melynek négyemeletes tömött zömornya, magasan emelkedik a többi épület fölé.

A magyar nemzet szabadsága s az annyiszor esküellenesen megsértett alkotmánya és kijátszott függetlensége visszavívására, Rákóczi Ferenc és vele a nemzet fegyvert ragadván, — ezen mozgalom Erdélyre is kiterjedt. A nép itt is mindenütt Rákóczi zászlói alá sereglett. A nemesség azonban még tétovázott és vagyonával a német őrsegektől védett várakba húzódott. Német őrség volt ezen időben a szentpáli kastélyban is, ide húzódott be a vidék nemessége, de 1704-ben Kaszás Pál kuruc vezér hasareggel jött e várkastély alá és megkísérelte azt rohammal bevenni. Hanem ezen roham 200 kuruc elvesztésével veretett

vissza. Kaszás azonban nem tágított és a várkastélyt ostrom alá vette és így a bennlevők élelem hiányában kénytelenek voltak magukat megadni. A várban talált magyarok felcsaptak kurucnak, a német őrseget pedig Nagyszebenbe kísérték.

Ezen harcok alatti ostrom alkalmával valószínűleg a Haller István által épített várkastély is megsemmisült, vagy annyira mrgongálódott, hogy a Rákóczi mozgalom végeztével, a jelenleg is meglévő harmadikat kellett helyébe építeni. Ezen kastélyt a bevezetésben már ismertettük. Lássuk azon maradványokat, melyek az itt állott és szerepet játszott régibb várkastélykból fennmaradtak.

Az új kastély nemcsak réginek anyagából, hanem annak helyére is épült és még most is meg van a várfalnak a Maros színvonala fölé vagy 8—10 méternyire emelkedő alapja, melynek négyszög alakja volt. Oldalhossza 110 lépés, szögletein háromszögben kiszőkellő bástyatalapzattal. Az egészet széles és mély sánc övezi, melyet fal szegélyez és melybe a közel folyó Maros vize beereszthető volt. E kétségtelenül 1610-ben épült várkastély maradványa úgy terjedelme, mint alakjára nézve nagyon hasonlít a háromszéki várhegyi vár maradványihoz. Ezen alapépítkezések mellett még néhány felirat és faragvány is van az újnak falaiba beépítve.

Ezen feliratokból kiolvashatjuk, hogy Haller István által 1610-ben megkezdett várkastélyt csak fia, Haller János végezte be teljesen 1674-ben. Hogy pedig a feliratban nem a jelenlegi, hanem egy másik ezt megelőző várkastélyről van szó, azt bizonyítja leginkább az, hogy ott propugnaculumokról, vagy szög-erődökről van szó, már pedig a jelenleg meglévő kas-

télynak semminemű bástyája, vagy egyéb védműve nincsen, lévén az egy teljesen nyitott, a béke áldásait élvezni hivatott kényelmes úrilak.

2. RADNÓTHI VÁRKASTÉLY.

A Maros közép völgyének fénylő tükre felett, egy ódon várkastély magas bástyái tűnnek fel. Egy ódon kastélyé, mely egykor fejedelmi udvar fényében pompázott, melyhez történelmünkben annyi emlék fűződik, hol országgyűlést tartottak és hadseregek gyülekeztek.

A régi dicsőség és idő terhe alatt roskadozó kastély körül ott vannak az örökéletet jelképező, a szebb remények színébe öltözött zöld berkek és hogy a festői ellentét se hiányozzék, a háttérben emelkedik fel a Maroson túl a Ripa sajátságos idomú és színezetű magas láncolata.

Radnóth nevét a hagyományok szerint, ily nevű legelőbb idetelepült őstől nyerte. Alig van birtok, mely annyi kézen és annyi viszontagságon ment volna át, mint Radnóth. Itt most csak szigorúan a tárgyhoz tartozó eseményeket említjük meg.

Az 1383. év az amikor Radnóth nevével legelőször találkozunk. Ebben az évben a dévai és létai várnagy, Miklós fiait, Jánost és Istvánt statuálják a radnóthi jószágba.

1545-ben a fehérvári káptalan a radnóthi kastélyt és a hozzá tartozó birtokot Bogáthi János anyjára, Bánfi Magdolnára, ennek leánya Orbai Miklós-né és Keserű Istvánra ruházza át.

1553-ban szent Tibor napján a fehérvári kápta-

lan előtt, Bogáthi János egyességre lép anyjával, Bánfi Magdolnával. Ezen egyességlevélben Bogáthi János kinyilatkoztatja, miszerint tekintetel arra, hogy anyja a radnóthi kastélyhoz tartozó több jószágot visszaváltott, tekintettel arra, hogy Bogáthi Gáspár özvegyének hozományt sajátjából fizetett, más részről a kastélyt új erődítményekkel látta el, a vindgárdi kastélyból pedig várnagyot és nagyszámú fegyverest vont ide, — mindezek fejében a Radnóth és Dégh közötti Csigás Therét tartozandóságaival együtt, anyjának, Bánfi Magdolnának, Keserü István és Katalin testvéreinek incribálja 2.000 aranyforintért.

Nevezetes ezen pont azért, mert abból látszik, hogy Radnóthon a mostani, Rákóczi György által épített kastély helyén már előbb tekintélyes vár állott, melyet Bánfi Magdolna megnagyított és felfegyverzett.

Rákóczi György 1650 február 5-én az udvarhelyi várból kiadott adománylevelével Radnóth várát nejének Báthori Zsófiának és testvéreinek Rákóczi Zsigmondnak és mindkét ágon levő utódainak adta örökösen. Ezen időben építteti Rákóczi György Radnóthnak most is meglévő kastélyát.

1660-ban Gyulánál hősiezen harcolva esett el Rákóczi György, küzdve, mint a szabadságnak és Erdély függetlenségének utolsó hőse.

II. Rákóczi Ferenc, amikor 1707-ben Erdélybe jött, márc. 18-án a radnóthi kastélyba szállott. Innen intézkedett a fejedelemségbe való beiktatás szertartása iránt. Jórészt itt lakott, míg a marosvásárhelyi országgyűlés tartott. Április 9-én innen tartotta fényes bevonulását Vásárhelyre, ahol nagy pompával Erdély fejedelemségébe iktatták. Radnóth, mely fejedelemséget végvonaglásban látta, mely az ország-

talán fejedelmet ápolta, újból látta Erdély fejedelmi székét, a legdicsőbb, a legmagasztosabb jellemű férfi által betölteni; azon hős által, ki a nemzeti szabadságért és függetlenségért hősiezen vívott csaták diadalmaért a kiérdemelt babért Radnóthon nyerte el. Radnóth, mely tanuja volt annak, hogy az erdélyi fejedelemség II. Apafiban megaláztatik, II. Rákóczi Ferencben azt teljes dicsőségében felelevenedni és a nemzeti szabadságot, melyet ezen fejedelemség mindig képviselt, győzelmesen fényleni látta. Azonban rövid ideig tartott történelmünk fénypontjaként ragyagó, ezen dicső korszak. Tündöklő meteor volt az csak, melynek letűntével a zsarnokság éje borult nemzetünkre. Radnóth, honnan Rákóczi kiindult ismét a fiscus kezére került és azon volt a 18. század közepe tájáig, mikor 1764 április 17-én véglegesen Bethlen Gábor és Miklós kezére megy át.

Hogy Radnóthot tárgyaló történelmi vázlatunk teljes legyen, meg kell még említenünk, hogy összesen 15 országgyűlést tartottak, mely Radnóth egyik főnevezetességét képezi.

Legutoljára 1690-ben I. Apafi halálát követőleg jún. 17. — július 1-ig Radnóthon gyűlt össze a tanács és ezen év július 17-én, midőn a Porta által Erdély fejedelmének kijelölt Tököli Imre ezen ország trónjának elfoglalása, de még inkább hazájának felszabadítására haddal indul Erdély felé. A fenyegető hírek következtében Heisler átiratára az igazgató tanács Radnóthra júl. 17-re országgyűlést hirdetett, melyben többek között elhatároztatott, hogy az igazgató tanács egy része állandóan Radnóthon maradjon II. Apafi fejedelem mellett.

Ez volt Erdélynek, mint fejedelemségnek utolsó

országgyűlése, mert Thökölit újból kiszorítván a bécsi kormány, mely Thököli beültetése által jogtisztelővé vált és annak hatása alatt kiadott leopoldi kötlevében II. Apafi fejedelemségét és az ország önállóságát is biztosítá, a vész elvonultával csakhamar visszatért a jogtiprásnak és szőszegésnek hagyományos politikájára. Apafi fejedelemség helyett tisztességes börtönt és gyanus halált nyert, Erdély pedig beolvasztatott.

Radnóth, mely utolsó székhelye és végső menhelye volt az erdélyi fejedelemségnek, e perctől fogva letűnt az események színteréről. Még csak egyszer az 1848-as szabadságharc korszakában szerepel újra, amennyiben Radnóthnál vívták a székelyek legelső csatájukat a felkelt oláhok ellen, még pedig a megmérkőzött erők aránytalanságát tekintve, a legbámulatosabb győzelemmel.

A radnóthi kastély a helység keleti végénél, a Maros balpartján igen regényesen fekszik. Hogy Radnóthon, ezt megelőzően volt egy hatalmas várkastély, melyet a 16. százda közepe táján Bogáthi Jánosné született Bánfi Magdolna kiújított, védművekkel és fegyverzettel ellátott és mely gyakran vár (arx, castrum) néven is szerepelt, azt már fennebb láttuk. Sőt Bombardus egy Radnóthon Bethlen Gábor által épített várról is megemlékezik. Az első várkastély, mely valószínűleg egy római castrum helyére volt építve és melyet a Bogáthiak és Kornisok laktak: vagy az idő romboló hatalma által, vagy talán harcok dúlásai miatt is megsemmisülvén, nem lehetetlen, hogy azt Bethlen Gábor kiigazíttatta, de ez is elpusztult. Így építette azután a korábbiak helyére és valószínűleg annak anyagából II. Rákóczi György a 17. század közepén a jelenleg is teljes épségben maradt kastélyt,

melyen a fejedelmi építkezések feltételezhető nagyszerűségét ma alig találjuk meg, miután e kastélynál terjedelmesebbet és díszesebbet akárhányat találhatunk hazánkban.

Ezen kastély, emeletes négyszög alakú épület, melynek szögleiteikhez egész testükkel kiszökellő bástyák vannak támasztva. Az egész épület hossza a bástyákkal együtt 70 lépés, szélessége pedig 60 lépés. Bejárata kettő volt: egyik a déli oldalon, ahol köríves várívekkel ellátott előtornác fut végig. Ez azonban csak hátulsó mellék bejárat volt, mert a főbejárat a kastély északra (Marosra) néző oldalán volt. Itt két egymás fölé helyezett gyalog kapút találunk. Az alsó kapú a kastély udvarára vezetett, a felsőn pedig az emeletre lehetett feljutni. Az alsó kapu jelenleg is használatban van, mely egy renaissance stylusban díszített, köríves nyílású ajtó, melynek kiszökellő tetőpárkányzatában ez a felirat van bevésve:

„Geor. Rákóczi D. G. Princ. Tran. R. H. Do. S. C.“ (Regni Hungariae Dominus Sinculorum Comes).

Ezen alsó kapu mellett kétfelől volt felvezetve azon kettős főlépcső, mely ma eltűnt ugyan, de megmaradt a most ürbe nyíló felső kapu és megvannak azon díszes gyámkövek, melyeken a felső kapu előtti díszerkély nyugodott, ahová a kétfelől rézsút emekedő lépcsőzet vezetett.

A kastély beludvara 28 lépés hosszú, 17 lépés széles. Közepén kút volt, mely betömetett. Az épülettest legdíszesebb része a déli oldal volt, melyet úgy kívül mint belül válíves folyosó övezett. Itt volt az országgyűlési terem.

Az egész épület, — még a bástyák is — faragott

kőburkolattal vannak ellátva. Az ablakok nagysága, a falakon a lőrések teljes hiánya, sőt azoknak még a bástyákon való igen kevés számban való elhelyezése is mind arra mutat, hogy e kastély építésénél inkább a kényelem, mint a védőképességre fordítottak figyelmet és hogy e kastély nem annyira önmaga volt erőd, mint erőddé lett külső védművei által, melyeket a Marosból vízzel megtölhető mély, széles árok övezett és tett nehezen megközelíthetővé. Ezen külső védművekre találunk vonatkozást Csereynél is, aki azt állítja, hogy Borcsai elfogatása a radnóthi külső várkastélyban történt. A külső védművek és sáncok már eltűntek és egykori létükről csak a hagyományok beszélnek.

Rákóczi kastélyánál jóval erősebb volt a helyén feküdt korábbi várkastély, melyet a Marosnak két ága és ennek vészes mocsarai öveztek körül. Mert, hogy Radnóth kastélya egykor szigeten feküdt, azt a talajnak figyelmesebb vizsgálata után még most is fel lehet ismerni. Ugyanis a kastély nyugati, déli és keleti oldalán még most is látszik a nádas által teljesen benőtt ág, hol a Marosnak, vagy legalább egy tekintélyes ágának okvetlenül folynia kellett.

3. FELVINCZI ZSIDÓVÁR.

Felvincz Aranyosszék szélén fekszik és ennek lehet tulajdonítani, hogy bár egyedüli városa e széknek, mégis kormányzati központtá csak a későbbi időkben lett, mert Aranyosszéknek régi időkben nem lévén állandó praetoralis helye, székgyűlései bolygók voltak és leginkább a főkirálybírák lakhelyein vagy azoknak közelében eső helységekből tartattak.

Felvinczről az Enyed felé vezető országút régebben a várostól délnyugatra húzódó Kamara dombnak nevezett magaslatra vezetett. E domb vagy jobban mondva hegyfok, nevét onnan vette, hogy régen ott sóvámot szedő kamara hivatal helyisége állott, azon régi korban, midőn most a tér tulsó felén folyó Maros ezen hegyfok alját mosta. Hogy ez valóban így volt, azt a régi medernek a hegy alján elúzódnó nádfogta vonala még most is jelöli.

Ahol a régi országút az említett hegyfokról a Maros terére lejtve az új úttal összetalálkozik, jobbról egy omladványos meredek oldallal bíró hegyfok emelkedik körülbelül 700 m.-re a tér színvonala fölé. Ezen hegyfokot nyugat és délről a Feredő patak mély völgye kanyarogja körül, keletről falmeredeken hanyatlik le a Maros terére és így csak északról függ egy keskeny hegynyak által össze azon fennsíkkal, mely innen egészen a Székelykő aljáig nyúlik fel. Az említett Feredő patak néhány méter magas zuhatagban omlik le, alkotva ezáltal egy természetes zuhatagot és alján egy fürdőmedencét, melynek hideglelést gyógyító hatást tulajdonítottak. A patak völgyében és szomszédságában volt a zsidóvári praedium, a körülhatárolt hegyfokon pedig Zsidóvár feküdt.

A hegy fennsíkja háromszög alakú, ilyen volt az azt koronázott vár alakja is. Miként az előbb már említettük, a hegy csak északon függ össze a fennsíkkal, s ezért ezen hadászatilag leggyengébb oldal megerősítésére fordították a legnagyobb figyelmet. Erről tanuskodik a most is felötlő kettős gátöny, vagy töltés, mely ezen oldalt 100 lépés hosszúságban fogta át. A délnyugati oldal, bár meredeken hanyatlik le a Feredő patakhoz, mégis itt-ott megmászható gyenge pontokat tár fel és ezért itt a kettős védtöltés szintén

szükségessé vált. Mivel azonban a hegy fennsíkja amúgy is csekély terjedelmű, térnyerés kedvéért, fent a hegyormon csak egyes védtöltés volt, míg a külső védmű elhelyezésére a hegy oldalába tettek egy útszerű bemetszést, hol vagy védtöltés volt, vagy ami valószínűbb, egy karoizat (pallisade) fedezte az ezen oldalról való támadásokat.

A leírt kétoldali gátont egy, a keleti oldalt szégyelző hosszabb gátony kötötte össze, úgyhogy az egyfelől az északi gátonnyal egybeszögelve mindég keskenyedően közelített a délnyugatihoz, mígnem azzal hegyes szögben olvadt össze. Ezen gátony volt a háromszög átfogója. Ebből most csak itt-ott van meg egy darabka, főleg két vége felé, közepén a hegy leomladozván, azzal együtt a gátony is leomlott. Ezen hegyomlás, ha részben megsemmisítette, de másrészről fel is tárta a gátont, mivel annak keresztmetszeti képét tárja elénk és így könnyen hozzáférhetünk méreteihez, ami alapjában négy öl szélességet és három öl magasságot mutat. Ily magasságú azonban csak kívülről volt e gátony, mert belülről a hegy fennsíkja emelkedett lévén a gátony magassága csak kb. 3 m. A hegyomlás nemcsak a méretek megállapítását segíti elő, hanem egyszersmind a gátony belső alkotó anyagát is elénk tárja és így könnyen meggyőződhetünk arról, hogy ezen gátonyok nem falak omADVányaiból keletkeztek, hanem eredetileg is csak egyszerű, bár hatalmas feltöltések voltak. Mivel sem a gátonyban, sem a vár belterén kőfalnak nyomát nem lehet találni, feltehető, hogy a Zsidóvár nem volt más, mint egy alkalmi földerőd, mely valamelyik török, vagy osztrák hadjárat alkalmával az út fedezésére épült, mely célnak uralgó fekvésénél fogva annak idején meg is felelhetett.

Multjára nézve semmiféle adat, de még csak hagyomány sem létezik. Néveredetével mondák vannak összekötve, melyek szerint egy gazdag zsidó jött Lengyelországból ezen vidékre és roppant kincseinek az elhelyezésére és védelmére építette volna e várat, miből származik a Zsidó név. A dúsgazdag zsidó kincsét még most is a kebelében elrejtve hiszi a nép és ezért sokan vannak, kik ezen kincseket kutatva a vár belterén — természetesen eredménytelenül — ásatásokat végeznek.

A fentiekből látható, hogy Felvincznek ezen egyetlen régisége minden hangzatos neve mellett is jelentéktelen és nemcsak, hogy a vár elnevezését nem érdemli meg, de még keletkezési kora sem vihető nagyon messze, mert az legfeljebb a 16. században épülhetett.

4. MAROS-UJVÁR.

Maros-Ujvár Felvinczcel átellenben igen festőiesen fekszik. A szimetrikus tájberendezésnek oly meglepő példájával talán sehol sem találkozunk úgy, mint itt, ahol a természet valóban remekelt. A hegyfoki részt Felső-Ujvárnak nevezik, ellentétben a sóbányák és bányatelep alkotta Alsó-Ujvárral, mely az általánosabb Marosujvár néven ismeretes. Marosujvár a hegyfoktól délre a Bácsa patak torkolata által alkotott völgyben helyezkedett el.

Az Ujvár elnevezés már magában is várat tételez fel, még pedig olyan újabb várat, mely egy korábbi helyén keletkezett. Mivel a 13. század második feléig visszamenő első okmányokban már Ujvár néven szerepel, fel kell tételeznünk, hogy korábban is

volt ott vár, melyre azonban a történelem semmi adatot nem nyújtván, csak a sejtelem terére vagyunk utalva. Amit legrégibb multjára adatként felhozhatunk az mind kérdéses. Így például kérdéses, hogy nem volt-e az arra alkalmas hegyfokon a római-aknak valamely castruma, mely az akkor művelet alatt volt sótelepek felett örködött? Nem egy ilyen római vár helyére és anyagából épült-e a középkorban a másik vár, melyet a korábbitól való megkülönböztetés végett neveztek Ujvárnak? Mind ez nagyon is homályos sejtelem, mert az egymást követő várak elpusztultak, maradványaik egy harmadikba és ennek töredéke egy negyedikbe, a mostani kastélyba, épültek be és így a legtávolabbi multból semmi oly műtöredék nem maradt fenn, ami tájékoztatásunkra irányt jelölhetne.

1336-ig Ujvár csak mint helység szerepel, váráról semmi említés nincsen és csak ezután találunk némi vonatkoztatást, amidőn ezen évben az esztergomi érsek az újvári vár építéséről tett említést.

Ujvár nemsokára a püspök kezéből, nem tudni miként az erdélyi vajdák kezébe ment át, nevezetesen azon királyi várak közt szerepel, melyek uradalmaikkal az erdélyi vajdák járandóságaihoz tartoztak és a püspököknek csak a papi dézsma-szedés joga maradt fenn. Hogy ez így volt, kétségtelenné teszi András vajdának egy 1359-ben kiadott rendelete, melyben Csicsó, Bálványos, Léta, Küküllő, Ujvár, Déva és Kőhalom kir. várak és tartozandóságainak dézsmáját, — melyet eddig az erdélyi vajdák szedtek — Lajos király rendeletére ezután a fehérvári püspök és káptalanának átengedi. Az pedig, hogy az itt említett újvári vár csak ez lehetett, bizonyossá lesz az által,

hogy Erdélyben Ujvár nevű vár csak ez és a szamos-ujvári volt, az utóbbi azonban azon korban még nem létezett, mert azt csak később építi Martinuzzi 1540-ben és így a 14. században előforduló ujvári vár, csak Maros-Ujvár lehetett.

Az ujvári vár ismét szerepel 1392-ben, mely év júl. 25-én Bertalan alvajda Tordáról a kolozsmonostori conventnek elrendeli, hogy Koldozó Mátyás, az ujvári vár várnagyát szolnokvármegyei Koldozó birtokába beiktassa. Ugyanezen évben Ujvárral, mint várral találkozunk, valamint 1405-ben, mely év jún. 1-én Zsigmond király Budáról adománylevelet ad ki. Ebben előrebocsájtja, hogy Losonczi István a morva és cseh forradalmárok ellen nevezetesen az ellenünk és Magyarországunk ellen fegyvert ragadott Ratibori Marchio Judokussal szemben — ki nagy erővel hazánkra ütött — nevezett Losonczi István testvéreivel és alattvalóival hadba szállva, hősies küzdelem után a lázadót visszaverték és emberei közül sokat elejtettek. Ezen hősies érdemük jutalmául, nevezetnek, valamint Dénes és Ferenc testvéreinek és azok utódainak adjuk új adományozás címén a már korábban is családjuk által bírt Csicho és Ujvár várait és azok tartozandóságait örökösen, minden ahhoz való jogokkal.

Losoncziék ezek szerint már korábban is bírták Ujvár várát, de arra, hogy az erdélyi vajdák birtokából miként ment át az ő kezükbe, adatunk nincsen. 1568-ban Szentmihályfalvi Péter, az ujvári vár számtartója nyeri Zsigmondtól a lerontott Léta várához tartozott Hagymást. Báthori István uralma alatt Géczi János kormányzó bírta, kinek kezéből Báthori István hagyománya és az ország beleegyezéséből Báthori Zsigmond kezére ment, ki az ujvári várat és Ujvár

városát 1589-ben nevelőjének és tanácsosának, kocserdi Gálfi Jánosnak 16.000 aranyért inscribálta. Ezen adománylevélből azt látjuk, hogy Ujvár akkor város címen szerepelt, valamint ezen és az előbbi okmányból világossá lesz az is, hogy Ujváron már régen is volt vár, még pedig tekintélyes vár.

1627-ben jun. 27-én Bethlen Gábor Fehérvárról kiadott adománylevelével Marosujvár várát és városát, Miklóslakát és még két fehérmegyei részjórészt albisi Zólyomi Dávidnak és nejének Bethlen Katalinnak adományozza. A néphagyomány Dűzsárdi nevű kegyetlen birtokosról is megemlékezik, bár ezt okmányilag bizonyítani nem tudjuk. Hanem azt, hogy Marosujvár felét 1642-ben Rákóczi György félkastéllyal és Csongvát, veresmarti Czikó Mihálynak, a fejedelmi udvar provisorának mindkét nemre adományozza, okmányokkal beigazolható. Marosujvár város és kastély másik felét nejével, Paczalai Barbarával, Mikes Mihály kapta. A Czikó által bírt másik felét 1649-ben Rákóczi György szintén Mikes Mihálynak adományozta korábbi érdemei és főleg azon hősiességéért mellyel az atyja alatt hazánk idegen igaalóli felszabadítására vívott harcokban, mint a tüzéség parancsnoka magát kitüntette.

A marosujvári kastélyt és tartozandóságait később a gróf Mikes család bírta. Ezekről vette meg 1854-ben gróf Mikó Imre.

Most pedig a multnak ismeretével lépünk a hegycsúcsokra és vizsgáljuk meg közelebbről is a távolból oly ígérőleg magához vonzó kastélyt és körülötte azon kevés műtörredéket, ami a multból fennmaradt.

Felsőujvár jelenlegi kastélya újabb épület, melyet gróf Mikó Imre építtetett Gálfi régi kastélyfalainak

felhasználásával és építési modorának utánzásával. Ha az a műépítészet minden követelményének nem is felel meg és ha főleg egyenesen záródó ablakai sértik a szemet, azért mégis találhatunk némely tetszetősebb alakot is. Ilyen az északi oldalon levő igen szép és dús alakításu erkély, ilyenek a szögleteihez ragasztott erkély-tornyok és a gót izlésű főkapuzat.

Jó néhány évtizeddel ezelőtt a Gálfi kastélynak több bástyája és a vár körfalai is részben állottak, de azok ellaposodtak, hogy műkertnek helyet adjanak. Csak az északkeleti szögleten hagyatott meg — mintegy mutatóványnak a multból — egy ötszögű kúpfedeles bástya, továbbá látszanak alapfalai a kapuvédnek, ahol a felvonóhidon keresztül lehetett a várba jutni, mert a keleti védfalon kívül egy még most is 15 m. szélességű és több méter mélységű sánc szeli át egész szélességében a hegynyakot. Ezen sánc a hagyomány szerint oly mély volt, hogy a Maros színvonaláig hatolt le és vész idején a Maros vize abba beleeresztve, a hegyfok megközelíthetetlen sziget erőddé változott át. Annyi bizonyos, hogy a minden más oldalról falmeredeken lehanyatló hegyfok a keleti oldalon is említett átmetszés által elzáratva, a maga idejében igen tekintélyes védhely lehetett. Hogy a roppant munkával véghez vitt átmetszés még az első vár idejéből való, az késégbe nem vonható. Ezen a részen már az újabb korban fedezték fel azon alagútát, melyen Gálfi annak idején elmenkült a legyilkolására kiküldött poroszlók karmai közül. Ezen alagút azonban újból leomlott.

5. TORDAI LEÁNYVÁR.

A Rákos-patak völgyének torkolatát, jobban mondva alsó öblözetét, minden oldalról meredeken leszelt 18—20 m. magasságú s egészen az Aranyosig lenyúló, ott szintén meredeken lemetszett előfokban végződő, hegyláncolatok vagy szegélyhegyek kerekkelik be, melyeket szőlőültetvényekkel és gyümölcsösökkel díszítettek fel Torda szorgalmas lakosai, így adva azoknak vonzó és kellemes külsőt, hasznosítva azoknak kopár hegyszakadékait.

E völgyszegélyző hegyek azonban csak alulról — a völgyből — tekintve tetszenek hegyeknek, de tulajdonképpen nem mások, mint a Torda felett mindkét oldalról elterülő fennsíkok lépcsőzetei melyek közül a baloldali a sóbányákon túl is folytatva, egészen a vasút által átszelt Virágos-völgyig a jobb-oldali a tordai hasadékig, vagyis a Hezdád-patak völgyéig terjed.

Most a jobboldali hegység vagy lépcsőzet oromszélét vizsgáljuk meg, mint olyan helyeket, amelyek a hajdani római várost fedező castrum és Castellum fekhelyéül szolgáltak.

E szegélyhegynek Koppándtól az Aranyosig lenyúló vonalát a jobboldali fennsíkról letörtető két patak: a Szindi és Pardé-patakok völgyteknői szakítják át két helyt. Ekként három hegyfok keletkezik. Ezek közül kettőn voltak elhelyezve azon római erődök, melyek az alattuk feküdt római telep, a közötté átvonuló hadiút és az Aranyoson lévő híd felett örködtek.

A fennsík oromzatának Ó-Tordára néző azon részét, mely délről a Szindi-patak völgyteknője, észak-

ról az úgynevezett Várkútja által átszelt Vápa bemélyedés által határoltatik, vagyis a Közép és Alsó-Mál nevű szőlők fölé támaszkodó részét ma is Várnak, Leányvárnak nevezik. Ennek tetőormán feküdt a fő castrum a körülötte és alatta elterült római telep büszke acropolisa.

E castrumnak magyaros Leányvár elnevezése onnan eredt, hogy e castrum városra néző keleti oldal-falának közepén, az 1604-ben még épen fennállott a vár nagyszerű főkapuja tetején, a vár és város védő-istennőjének, Pallas-nak messze elátszó nagy pajzsos szobra állott. Erről a szoborról nyerte azután az erőd a Leányvár elnevezést.

Hogy a kolosszálisnak mondott szoborral mi történt, azt ma már nem lehet tudni. Talán ott rejtőzik a föld kebelében, hogy majd később hirdesse a letűnt római korszak hatalmát és nemes izlését. Talán széttördelték, vagy az összeomlás alkalmával saját súlya alatt széttöredezett darabjait felhasználták, ha márványból volt, mészégetésre, ha ércből, mozsár vagy gyertyatartó öntésre, ha kőből volt, épületanyag-nak. De ha a kapuszobor nyomtalanul el is tűnt, ott hevernek az omlatag kapu faragott kőkockái, díszes párkánykövei. A többi között ott volt a szobortalapzat, egyik oldalán dicsfénytől környezett oroszlánfővel, másik felén két oroszlán közöt levő nappal, oldalain delphinek domborműveivel. Sőt tetőlapján még azon vésés is feltűnt, melybe a szobortalp be volt illesztve.

A háromszor újra épült Torda minden épülete, temploma, várkastélya, templom-erődje, mind e római vár és város romjainak anyagával épültek fel. Nincs Torda 2000 pincéje között egyetlen egy sem,

melyben római faragott kőköcka ne volna beépítve. Alig van olyan ház, mely előtt egy-egy római párkánykő oszlopfej, elnyújtott római oszloptő, vagy legalább római faragott kőköcka ne lenne. A Rákospatak malomárkát egész hosszában mind ilyen római faragott kövek burkolják. Hidjai, malmai, városmajorjai, városháza és magánházai építéséhez is mind innen hordták az épületanyagot.

De a várfalak ezen utómaradványainak széthordása sem tudta eltüntetni az erőd roppan nagyméreteinek nyomait, melynek segítségével terjedelmét, alakját és védelmi szerkezetét még most is egész biztonsággal meghatározhatjuk, bárha a szántás alatti vár területét az eke vasának másfél ezredes működése folyton egyengette és simította s az ember szorgalmas keze alatt a talaj csaknem egészen átalakult.

Fennmaradt a fal vonalán mindenütt egy széles gypszegély, mely az egész vár területét zöld keretbe foglalja. E zöld koszorút nem a klasszikus emlékek iránti kegyelet illeszté e romokra, hanem azon kényszerhelyzet, hogy az eke nem tudta felszegni e helyet, hol egykor erős alapu fal vonult el, melyet se eke, se csákány felbontani nem tudott.

E gypszegély vonalán mindenütt kiemelkedik a csaknem 3 m. széles várfal gátonya és a gátonyon kívül az azzal párhuzamosan fekvő második erődítési öv, vagyis külső várfal, széles sánccal szegélyezve, melynek beteknősödését másfélezred év alatt sem tudta az eke vasa egészen elegyengetni.

Ezen keleti oldal közepén határozottan fel lehet ismerni a jobb főkapu tekintélyes maradványait, mert itt látszólag nemcsak kapu, hanem a két erődítési öv között az egész térséget, mintegy 25 lépés szélesség-

ben betöltő kapuvédmű volt elhelyezve, melynek alaprajzát ma már nem kiemelkedő gátonyok, hanem az alapfalazat kiszedése által keletkezett bemélyedések jelölik. Itt állott tehát a 25 lépés hosszú és 12 lépés szélességű kőkapu erős védműveivel, a nagyszerű Acropolisnak e művészileg épített büszke diadalíve, melynek tetőormát Pallas büszke szobra koronázta még a 17-ik, sőt mások szerint még a 18-ik század első felében is. A kapu, melynek nagyszerűségéről e kor írói oly elragadtatással írtak s amelynek hatalmas voltáról még most is csodás dolgokat mond a hagyomány, melynek hatalmas kőkockái még a 60-as években láthatók voltak, ma már eltűntek, még a föld gyomrából is kiszedték alapfalait, hogy csak begyepesedett gödrökről lehet egykori létezésére és négyszög alakjára következtetni.

A castrum szögleteit még most is várfoknak nevezik, az ott feltűnő dombosodás arra látszik mutatni, hogy a szögletek mindegyikén egészen a külső erdő-ővig kiszökellő szögleterődök állottak, melyek úgy látszik, kívülről kerekded alakúak voltak. A délkeleti szögleterőd helyén a 60-as években egy egész halom nagy faragott kőkocka volt látható, melyeknek ma már természetesen teljesen nyoma veszett.

Ezen castrum stativum, mint a rómaiak minden ilyenemű erődje, szabálytalan négyszög alakú volt. A déli és északi oldal, ami a vár hoszoldalát adta ki, a külső erődnél 170, a keleti és nyugati, ami a vár szélességét jelöli 530 lépés volt. Ha csak a belső erődöv méreteit vesszük, akkor e castrum hosszát 750, szélességét 500 lépésben határozhatjuk meg. Tehát ezen castrum olyan terjedelmű, melyhez hasonló nagyságú az erdélyi rész egyetlen castruma sem volt, leg-

följebb Ulpia Trajana castruma — a hunyadmegyei Várhegyé — és a gyulafehérvári apulumi castrum közelítették meg.

A jobb főkapúval szemben kellett lenni a nyugati oldalon a porta principalis sinistrának, melyhez a vár közepén átvonuló hadiút irányult. E várnak négy kapujáról is tesznek említést; ha ezt elfogadjuk, akkor a déli erődövön is kellett még két mellékkapunak lenni, bár ma ezeknek nyomait rendszeres ásatás nélkül felfedezni nem tudjuk.

A tordai castrum stativum ily nagy terjedelme annak nagy hadászati fontosságával magyarázható, miután az felső Dácia székhelye volt és ebből kifolyólag akkorának kellett lennie, hogy ott egy egész légió és annak több rendbeli segédcsapatai elszállásolhatók legyenek.

A vár beltere — most szántóföldekül használatván — lényegesen átalakult, de a jelentkező be-mélyedésekből, több ott feküdt nagyobb épülettest egykori létezésére következtethetünk. A jobb főkapún belül egy terjedelmes négyszög alakú épület helye mutatkozik; ez alig lehet más, mint az elmaradhatatlan praetorium, vagy parancsnoki épület, mely a római castrumokban, mindég a főkapun bevonuló főút mellett helyeztetett el. Odább egy másik terjedelmes épület (valószínűleg laktanya) nyomai jelentkeznek. Ezeken kívül még számos más hivatalos épület és katonai lakóhelyiség lehetett e várban. A vár utcáin ott csoboghattak a nyilvános kutak, melyeket két vízvezeték táplált.

Ezen római vár területén a volt. V. macadonia légió bélyegével jelzett téglákat ma is ezer meg ezer számra találjuk mindenhol. Torda városháza mind

ilyenből épült, folyosói, lépcsőzete ilyen bélyeges téglával van kirakva. Minden ház udvarán és falában találhatunk egy-egy fogadalmi oltárt, domborművet, amely a légió hőseiről és azok isteneiről beszél és tesz tanubizonyyságot az itt felismerhető nagy katonai védőintézkedésekről.

Azonban nemcsak a vár beltere képezé és képezi még most is gazdag lelőhelyét a régi római régiségeknek, hanem a vár körüli egész terület, a vár keleti hosszfal előtti hegyoromzat az ide felnyúló és a vár-hegy oldalát elborító szőlők minden hantja, minden lépésnyi tere gazdag lelőhelyül kínálkozik.

6. VÁRFALVA ÉS TURDAVÁRA.

Aranyosszéknek Endre királytól 1291. márc. 12-én nyert azon kiváltságlevelében, melyben az elődei: István és László korábbi adományleveleit átírja és helybenhagyja, egyenként is fel vannak említve az akkori Aranyosszéket alkotó helységek. Ezek sorában Kuen (Kövesd) és Chegez (Csegez) közé helyeztetten Turdavár nevű falut találjuk, mely alig lehetne más, mint Várfalva. E név mindenesetre várat tételez fel. Vár pedig a székelyközi kivételével egész Aranyosszéken csak itt volt.

A Turdavár elnevezés még más nagyobb következtetésekre is feljogosít, arra t. i., hogy azon Tordavár, melytől Torda város és egész vármegyéje nevét vette s melyhez a mai Aranyosszék is a mongoldulás előtt tartozott Várfalva táján és nem, mint többen vélik, Tordánál feküdt. Tudjuk ugyanis, hogy a középkori várak elhelyezésére mindig magas és bajosan

megközelíthető hegycsúcsokat választottak, melyeknél a hozzáférhetetlenség volt a főhadászati cél. A lapályos helyen fekvő és csak csekély magasságú halomokkal köryezett Torda város egyáltalában ilyen fekhelyet mutatni nem tud. Azon vár, mely egyik nagyobb vármegyénknek nevet adott s mely annak katonai központja volt, mindenesetre tekintélyes erőd volt és így még napjainkban is annak maradványaira kellene akadnunk. Már pedig tordán és környékén semmi ily várromra nem akadhatunk. Ami ott a multból fennmaradt, az mind a római korból származik. A régi Egyházfalvánál állott vár is nem Torda, hanem Szent-Miklós és Aranyosvárnak hivatott. Kisebbszerű templomerődei pedig a fejedelmi korszakból erednek.

Ezekből tehát világosan kitűnik, hogy ama régi adomány és kiváltságlevelekben előforduló Turdavár azonos Várfalvával és következtethetjük, hogy régi Tordavára, melynek területéből Aranyosszék kiszakíttatott és melyről e falu ős nevét nyerte, mulhatatlanul itt Várfalva közelében feküdt.

Már most csak az a kérdés, hogy Várfalva két vára közül melyik volt Turdavár? Mielőtt erre vonatkozó nézetünket vagy inkább sejtelmünket kimondanánk, szükséges, hogy a két vár máig fennmaradt romjait felkeressük. A romok olyan kőokmányok, melyek az iratoknál maradandóbbak és amazok hiányait legbiztosabban egészítik ki.

Várfalvától északra, egy a szoros jobboldali előfokát alkotó hegyfok emelkedik fel. A Várnak nevezett hegy déli oldalán, szintén magaslaton fekvő falutól nézve csekély magasságúnak látszik ugyan, de az Aranyos hullámainál körülfolylt északi oldala,

a sokkal mélyebben eső Aranyos teréről nézve igen magas, egészen sötét sziklából áll és így egy függőlegesen leszelt roppant sziklafalat alkot, mely az Aranyos terétől tetejéig hozzávetőleg 200 m. magassággal bírhat. Ezen oldalon a hegy megközelíthetetlen. De nemcsak ezen része, hanem más oldalainak természetes erődítéseiről is gondoskodott a talajalakulás szeszélyes művelete, mert a hegy vagy 65 m. magasságra függőleges meredeken van leszelve. A sziklacsúcs ily alkotása azt váralapul jelölte ki, s hivatásszerűségét még fokozta azon körülmény, hogy fekvésénél fogva teljesen uralja az Aranyos szorosának torkolatát és ezért mintegy kulcsát képezi azon egyetlen szorosnak, melyen át az aranydús havasvidékre feljutni lehetett. Ezen körülmény nem kerülte ki a rómaiak figyelmét és így épült ezen sziklacsúcsra, egy oly római castrum, mely a havasok közötti bányásztelepekhez felvívó hadiútat fedezte és melynek védőszárnyai alatt egy nagyobb mérvű aranymosással foglalkozó telep keletkezett, amint azt az állandóan nagy mérvben felszínre kerülő római műtöredékek jelölni látszanak.

A hegy tetőorma eléggé síma, északnyugatra lejtősülő oly lapállyal bír, melynek kerülete 600 lépés. Ezen fennsík alakja szabálytalan háromszög. Iyen volt az egész körüölölő vár alakja is, melynek falai, mint több méter szélességű gátonya jelöli, mindenütt a hegy oromszélére voltak fektetve és védősáncsal — amit a hegyoldalak függőlegessége feleslegessé tett — nem bírtak. A déli oldal 200 lépés hosszú és csekély behajlítást kivéve, csaknem egyenes, s egyenes szögbe ütközik össze a 100 lépés hosszú keleti fallal. Ezt a déli oldalfallal az Aranyosra néző

Erős oldalra fektetett 310 lépés hosszú északnyugati fal köti össze, mely közepén a hegyalakulat szerint behajlik. Nyugatról csaknem hegyes csúcsban ért össze a déloldali fal végével, hol egész dombot alkotó romhalom jelöli az ott állott hatalmas bástyát, mely a vár egyedüli bejáratát fedezte. Ezen kanyargólag felvezetett várút nyomai még most is látszanak a hegy sziklaoldalában bevésve.

A vár háromszög alakja ellenkezik a rómaiak négyszög idomot kedvelő erősítési szokásaival. De itt a hegy alakja önként szorítja a szabályszerűségtől való eltérésre; hogy pedig itt nem más, hanem római erőd volt, azt a fennmaradt műtöredékek és romok bizonyossá teszik. Magában a várban, ily észlelhető maradvány csekély mértékben merül fel, mert a várat, mint annyi mást megsemmisítette az idő vasfoga és az emberek régi maradványokat nem kímélő kegyetlensége. A hegy szántás alatt lévő, eke tisztította fennsíkján alig találunk mást, mint a várfalak omladványait és alapfalait fedő gátonyt, roppant mennyiségű római téglá és cseréptöredékeket.

A Várhegy keleti oldalát Ibla kertjének nevezik, mint mondják egy ezen várban lakott ilyennevű tündérnek, vagy bűbájos leányának emlékére. A Várhegy tövében a délkeleti oldalon buzog fel a Várkútnak nevezett gyönyörű forrás, melyhez a néphit szerint még most is éjjelenként tündérek járnak le a várból kétfülű korsóikkal vizet hordani. Ugylátszik, hogy az Aranyos szoros hadászati fontosságát nem csak egyedül a rómaiak, hanem a későbbi korban is felismerték, legalább is erre mutat az Ibla kertjén alól fekvő hosszúkás domb alakja, mely Dobogó nevét onnan nyerte, hogy tetőorma ágyúk elhelyezésére

szolgáló átmetszetekkel és mellvédekkel bír. Azonban, hogy ezen a szorostorkolat védelmére emelt alkalmi erődítmény, mely kor műve, adattal nem bírunk. Az mindenesetre nem nagyon régi, talán a Rákóczi forradalom korszakából származik.

Itt meg kell még említenünk a Leánykő elnevezést, mert a néprege ily nevet a várunkkal kapcsolatot, mesés Iblával hozza összefüggésbe. Ibla volt a várfalvi vár úrnője akkor, midőn a várat a tatárok körüláborozták. A hős amazon maga vezette harcosait, kik egyetlen küzdelemben elvéreztek. A védtelen vár falait már rombolta az ellenség, midőn ő az éjsötétjében a sziklákon leereszkedve, egy sziklaszál tetején nőtt magas fű közé rejtőzve elmenekült, miért is ezen sziklát Leánykőnek nevezték el.

A monda varázsának mesés körébe jutva, elmondunk egy másik, ezen várral kapcsolatos mondát is, mely némi történeti vonatkozással látszik bírni azon harcokra, melyeket a népvándorlás előszelétől érintett és lázongani kezdett népekkel a rómi légiók e e tájon vívtak. A monda így hangzik:

Az Erdélyt meghódított rómaiak a lenyüggözött dákok fékezésére és az aranybányákkal gazdag nyugati Kárpátok közé vezető út fedezésére várat építettek e sziklafokra, mely egyszersmind őrző helye is volt a kiaknázott nagy mennyiségű aranynak. Ebben az időben Mantius Caro parancsnokolt e várban. Mantiusnak két leánya volt, Valéria és Livia. Az első büszke, katonás ki részt vett a férfiak hadgyakorlataiban és fő mulatsága volt, ha szilaj ménekre ülve nyargalhatta be a vidéket, vagy vihar zúgása, villámok cikázása között üzhette a bércek szilaj vadjait.

Ellenben a szelid Livia házias foglalkozása körében, előszeretettel ápolt virágai között érezte jól magát.

Hosszú ideig békében élt Mantius a gondjaira bízott várban, de egy tavaszi éjjelen a torony őre a tért előntő nagy ellenséges táborról tett jelentést. Mantius azonnal összegyűjté harcosait és védelmi előkészületeket tett, mert a vész nagy volt, amennyiben a havasoknak leginkább elnyomott és ércásással túlterhelt bányász népsége lázadt fel és éhségtől gyötörve tört a várra, hogy az oda katonai fedezett alatt hátukon összehordott roppant mennyiségű aranyat kézre kerítsék. Csakhamar ott termett fényes fegyverzetében Valéria is a csat sorok között és csakhamar visszaverték a dákoknak elszántan felhatolni törekvő rohamosztageit. Azonban ezen első siker túlmerésszé tette a bátor nőt, ő volt, ki atyjának kitörést tanácsolt, hogy a csöcselék népet szétűzzék. A tapintatos vezér a túlerővel való ily nyílt dacolást ellenezte, de a harcosok között a Valéria által megpendített eszmének pártolói akadtak, kik a lenézett ellenségre való kitörést követelték. Végre is a vezér alattvalói akarátának engedve a kitörésbe beleegyezett. Eleinte a dákokat visszanyomták a rómaiak zárt csapatai. Valéria mint hadisten harcolt az első sorban és csapásai alatt sűrűn hullottak az ellenség harcosai. De egy elesettnek száz más pótolta helyét. Végre is a túlerő győzött, a vezér fogságba jutott és a rómaiaknak csak nagy erőfeszítéssel sikerült a várba való visszajutás.

A rómaiaknak nagy volt a levertsége és haragja, főleg akkor, midőn a dákok fogoly vezérüket a vár alá vezetve, tudatták, hogyha három nap alatt a várat fel nem adják, Mantius a vezér meg fog halni.

A vezér biztatólag kiáltott fel, hogy ő kész Róma dicsőségéért meghalni és átkot mondott arra, ki az ő megmentéséért a vár feladására még csak gondolni is merne.

Senki a jellemszilárd vezér parancsának ellenszegülni nem mert és ezért annak élete iránt annál inkább agódtak, mert nagy köd lévén, vészjeleiket a szomszédos Salinae (Torda) harcosai észre nem vehették. De mindenkinél jobban búsult Valéria, ki ezen szerencsétlenségnek akaratlan okozója volt. Azonban ő nemcsak busulni, hanem tenni is kész volt és elhatározta, hogy bármiként is kijut a várból, hogy életveszélyben levő atyjának megmentésére segítséget hozzon. Ezen merész eszmét azonban végrehajtani nem volt könnyű dolog, mert a várat három oldalról a dákok sűrű hadsorai özönlötték körül, míg a negyedik oldalról csak madár által megközelíthető meredek sziklák hanyatlottak le. Itt a lejútas lehetetlennek látszott és ezért ezen oldalra a dákok is kevés figyelmet fordítottak. Valéria a ködés éj sötétjében senkinek nem szólva szikladarabot hengerített ezen oldal fokára és azzal egy hosszú kötelet lenyomatva ereszkedett le a mélységbe. A kötél azonban hosszúsága mellett is rövid volt s végére érven, lábaival a függőleges sziklán sehol egy támpontot találni nem tudott. Ott himbálódzott az ürben a sziklák éles erezete által sebzett testtel, s már karjai is lankadtak. Egyszerre azonban a kötél engedett, az azt lefogó kő iszonyú zajjal rohant alá és vele együtt Valéria is a megáradt Aranyos hullámaiba zuhant le. A folyóparton levő dák őrség a sziklazuhanás iszonyú zajára ijedten futott szét és így Valériának ideje maradt észrevétlenül átúszni a tulsó partra, honnan kimerültsé-

gével és vérző sebeivel nem sokat gondolva, rohant Tordára. Onnan a mentőcsapattal korai reggel megjelent, szétszalasztá a dákokat és megszabadított atyjáról maga oldotta le a bilincseket.

Mindenki bámulta az atya és vármentő amazon bátorságát. Híre egész Rómáig elhatolt s mindenfelől eljöttek a férfiak látni a hős Valériát és megbámulni, mint valami csodalényt. A bámulók között volt Voluminus moesiaai kormányzó is, kit azonban nem Valéria férfiassága, hanem Livia szelídsége és házias erényei kötöttek le, nemsokára nejeként magával is vitte a kormányzása alatti országba. Nemsokára Mantinus elhaltával új parncsnok jött várba, mire Valéria anyjával a várat elhagyva, egy az erdőben lévő magányos lakba húzódott vissz, hol az egykor bámult hős nő, mint feledett vénleány halt meg.

Most midőn Várfalvának egyik várát már ismerjük, mely mint láttuk kétségtelenül a római korszak maradványa — vándoroljunk el a másik várhoz is, mely mindeddig teljesen ismeretlenül maradt, annyira, hogy még csak meg sem említették soha. Ismeretlen talajon járunk tehát, utunk fáradságos a magas bércek ormain. Kutatásunk nehéz, adat és útmutató nélkül az ismeretlenség kétes rengetegeiben. De azért visszariadnunk mégsem szabad, mert a cél mit elérni akarunk, fontos és méltán kitartásra lelkesíthet.

Várfalva háta mögött közvetlenül magas bércek emelkednek. Ennek legészakíbb, közvetlenül a falu mellett felemelkedő, legmagasabb ormát Füttyér-nek nevezik. Hozzávetőleg 700 m. magasságú hegycsúcs ez, mely északról az Aranyos szorosra néz, keletről részben a Keresztesmezőre tekint, részben a Mihály-

patak mély völgye által fedeztetik és így csak délről függ össze az előhegység Rákos felé húzódó többi romjaival, nyugatról pedig a Székelykövel, melynek az egész hegység mintegy kiszökellő oldaltámjaul szogál.

Ezek szerint csakis a déloldalról maradt nyitva az odajuthatás útja egy keskeny földnyakon át, mely által a Füttyér a hátrább fekvő, Tótvaj nevű heggyel függ össze. Ezen leírásból megítélhető, hogy a vár elhelyezésére alig lehetett volna alkalmasabb helyet találni a Füttyérnél, mely megközelíthetetlenlensége mellett egyfelől uralja az Aranyos szorosát, másfelől tág végigpillantást engedett a Keresztmezőre, valamint a Maros és Aranyos közötti egész vidékre. Míg hátulról biztos támpontot és visszavonulási helyet is bírt még a mongolokkal szemben is bevehetetlennek bizonyult Toroczko várában.

A várhelyek kiválasztásában oly bámulatos éles szemmel bíró őseink figyelmét sem kerülték el a Füttyérnek mindezen előnyei, mert annak terjedelmes tetőormát ősváraink egyike koronázta, melyek romjai még most is méltán bámulatra ragadják a szemlélőt.

Itt nem elégedtek meg — mint más váraknál szokásos volt — egyszerű vagy többszörös védsáncok mögé helyezett egyenes vagy félkör alakú fallal, hanem az itt alkalmazott hegynyakzáró védfal négyszeres kifelé hajlítással bírt, mely által négy kifelé és három befelé fordított félkör-alakú védmű támadt, melyek mindegyike önmagában is nagy védőképességgel bírt. Ezt még inkább fokozta azon körülmény, miszerint mindegyik kifelé szökellő félkörben egy-egy körídomú bástya volt elhelyezve, honnan nem

csak kifelé, hanem a mindkét oldali szomszéd félkör felé, vagy oldaltámadóira is lehetett nyilazni, kopját, köveket, stb. hajítani. Szóval e vár építésénél a görbe vonalak sokszorozott védőképességének elméletével a vár építői már tisztában voltak.

A bejárat a középén, mint leginkább biztosított helyen volt. Az egészet széles, mély sánc övezte, mely a védfalak kihajlását mindenütt követte s mely sánc, valamint a védfalak is a hegynyakon túl, úgy a Tolvaj, mint a Mihálypatak mély völgyébe is jó darabig — de itt már egyenes vonalban — lehajlottak, mi által a Fütýér tetőlapja egészen el volt különítve és az odajutás teljesen el volt zárva.

A hegy másik három oldala függőleges lévén, azok természetileg is eléggé erősítve voltak. Mindezek dacára a várépítők figyelme mégis kiterjedt ezen oldalak biztosítására, mert úgy a keleti mint a nyugati oldalon az előbbi hegynyak záró védfallal összeolvadó védfal vonult el, mely ezen oldalakon csak ott szűnt meg, hol a hegynyak falszerű függőlegessége annak folytatását feleslegessé tette. Ilyen volt az egész északi oldali is és így ott védfal építését szintén mellőzték. E védfalak most már mindenütt összeomlottak, de létezésükről és egykori hatalmasságukról egyaránt tanuskodnak az omladványaikból keletkezett, aljuknál 6 m. szélességű gátonyok, ami bizonyosságot tesz arról, hogy itt nem valamely alkalmi földerőd, hanem rendszeresen épült kövással van dolgunk.

A Fütýérnek szép lapos tetőlapja 2.000 lépés kerülettel bír. Ez volt a vár beltere, hol többhelyt épületnyomokra, sőt egy középerőd, vagy belső Balliumnak is némi homályos nyomaira akadhatunk.

A vár e szerint egyike volt a legterjedelemesebbeknek, mely úgy fekvése, mint építészete által egyaránt nagy fontossággal bírt és így egyedüli, az Aranyos menti várak közül, melyhez valószínűséggel köthetjük azon sejtelmünket, hogy Tordavára, mely Tordavármegyének nevet adott és melyhez Aranyos-szék területe is tartozott, itt feküldhetett, mit némileg támogat az is, hogy az alján fekvő Várfalva a 13. század végén és a 14. század elején Turdavár néven fordul elő. A vár ősnéve ma már feledésbe ment. Amint átváltozott az azt fenntartott falu neve, úgy az ő Tordavárát is a nép ma egyszerűen Fütýérnek nevezi, mint mondják, ily neve a várnak egyik legvitézesebb Fütýér nevű parancsnokától ered, ki a tatárok elől idemenekült népet és a felügyelete alatt levő várat megvédte. Oly nagy volt az egész környéket feldúlt tatároktól való félelem, hogy a gyermekeket a várba nem fogadták be, nehogy sírásuk által az ellenség előtt elárulják az akkor rengeteg erdők közé rejtett vár hollétét. Dacára ezen elővigyázatosságnak a székelykői vár ellen nyomuló tatárok rábukkantak e várra is azt hosszú ideig sikertelenül ostromolták, mert Fütýér hős harcosaival mindig viasszaszorította őket. Midőn pedig a székelyek a Székelykőn legyőzték a tatárokat, Fütýér is kitört népével s a székelyek elől eszeveszetten menekülők útját elvágta. Győzelmi pompával vezette a felszabadult nép hős vezérét a mentő várba s azt emlékére Fütýér várának nevezte el.

7. UJ-TORDA TEMPLOMERŐDJE.

Uj-Torda „új“ előneve mellett is meglehetősen régi város volt, melyet annak idején 1601-ben Mihály vajda és Basta úgy eltöröltek a föld színéről, hogy a mostani Uj-Torda valóban új város, amelyben a régiből csak egy maradvány van fenn, a régi város lakóinak bús temetője, a református egyháznak azon ódon várkastélya, melybe e város lakói Csipkés György főhadnagyukkal behúzódtak. Sem a várkastély, sem a hősies önvédelem nem tudta öke megmenteni, Basta ágyúi rést lőttek a falakon és Uj-Torda ott talált lakosságát halomra gyilkolták az osztrák martalócok. A pusztán maradt várat csak később népesítette be Bethlen Gábor fejedelem odatelepített testőrei által. Ez azonban az ismét fölélesztett Uj-Tordának második telepe volt, mert ott már előbb sóvágók telepedtek meg, akiknek ugyan Bethlen Gábor 1614-ben adományozta az új-tordai várkastélyt a templommal együtt, amely eddig a korona tulajdona volt. Úgy látszik, hogy ezen egyház Basta gyászos hecatombáját túlélte, a vad martalócoknak nem volt idejük a gyilkolást rombolással is tetőzni, mert Szindi János, Torda szülötte és Báthoryak egyik vezére, 25 zászlóaljjal városa oltalmára sietett és Basta vandaljait elűzte mielőtt a kastélyt és templomot lerombolhatták volna.

Megmaradt tehát a véráztatta kastély, a legyilkoltak temetője, Isten szentegyházával egyetemben, hogy a százados ima és felhangzó fohász enyhítse az itt elkövetett kegyetlenségeknek iszonyait. Isten kegyelme tudhatja csak az ily égrekiáltó bünt enyhíteni, ember azt nem feledheti és soha meg nem bocsájthatja. A

történetírás elítéli a gyilkost, koszorút nyujtva a hon védelmében elvérzett vártanúknak.

Az új tordai templomerőd terjedelmileg és építészetiileg is felülmúlja az ó-tordait és korra nézve is annál jóval idősebb. Ha Zsigmond király Tordán épített kastélyt, akkor az csakis az új-tordai lehetett, mert az ó-tordai kisebb jelentőségű és másfél századdal későbbi időből való. Ekként az új-tordai templom erődöt Torda fennmaradt erődei között a legrégibbnek kell tartanunk. Hogy ezen kastélyt uralkodó építette és mint ilyen állami birtok és országos erődszámba ment, már önmagában is eléggé bizonyítja, hogy az egészen a 17. század első feléig koronabirtok volt. Maga Bethlen Gábor fejedelem mondja azt az 1614-iki adománylevélben, mely szerint az egyház ugyan a városé, de az azt környező kastélyerőd ezen adományozásáig az államé volt és csak ekkor ment át a polgárok tulajdonába.

Mindenek előtt tájékozuk magunkat az új-tordai kastély fekvéséről, építéséről és azután lássuk az általa védett templomot.

Ó-Tordáról három párhuzamos főutca vonul Új-Torda felé, melyek közül kettő Új-Tordának Egyháztér nevű terjedelmes vásárterére nyílik. Ez az egyháztér pedig egy szabálytalan négyszögben alakult terjedelmes piac, melyet számos magánház és középület keretez be három oldalról. A keleti oldalán pedig a szemnek kellemes nyugpontot nyújtó azon ódon templomerőd áll, melynek falai és bástyái az új-tordai ev.-ref. templomot körítik. Ezen templomerőd körídomú és kerülete 300 lépés, falai most csak $3\frac{1}{2}$ méter magasak, eredeti magasságuk azonban legalább még egyszer annyira tehető. Az egészen faragatlan és alig

idomított kőből épült falak eredeti magassága legalább 7 méter volt. Ezen kőfalból körös-körül félkör-idomú bástyák szökelltek ki, amelyek annak védképességét igen nagy mértékben fokozták. Ezen kör-idomú bástyák építészeti idomuknál fogva régi korra mutatnak, minthogy tudvalevőleg a várépítészetnél a kör-idomú erődök és bástyák megelőzték a négyszög idomú erődöket és azok négyszög bástyáit. Az új-tordai templomerőd körbástyaiból most csak egy áll fenn. Hajdan ágyuk elhelyezésére szolgált, nagy lörései később ablakká alakították át s hol egykor ágyúk és szakállasok moraja dörgött, most a harangozó-várnagy tekintet szét, kinek lakásul szolgál. Eredetileg még másik négy, sőt valószínűleg öt, tehát összesen hat ilyen falból kiszökellő félkör-bástya támaszkodott e védfalakhoz, melyek idővel eltűntek, de háromnak nemesak földdel színelő alapfala látszik, hanem fölfedezhetők azok, a most befalazott faragott kőszegélyzetű kis csúcsíves ajtócskák is, melyeken át a kastély belsejéből a bástyákba lehetett jutni.

Hogy a keleti oldalon volt két ilyen bástya, melynek nyomai most fel nem fedezhetők, annak oka az, hogy a papi veteményes kertbe esvén a kertművelés akadályául szolgáló alapfalai kiszedettek. Ezen az oldalon is kellett a többieknek megfelelő ily bástyának állaniok, mert nem tételezhető fel, hogy ezen oldal megerősítésére kevesebb figyelmet fordítottak volna, mint a többiekre, miután az semmi természeti vagy fekvési előnnyel a többiek felett nem bírt.

Az itt állott bástyát illetőleg szomorú történeti vonatkozást találunk Enyedi Isván krónikájában, aki feljegyezte, hogy amidőn 1601-ben Basta vad hadának támadásakor a tordaiak Csipkés György főbírá-

jukkal az új-torlai kastélyba húzódtak, az azt ostromló hajduk a kastély hátulsó részén befalazott kaput beütve, hatoltak be a kastélyba és gyilkolták halomra az oda menekült tordaiakat. E hátulsó kapu pedig nem volt más, mint az ez oldali volt körbástyába szolgáló ajtó, mely a bástya lebontásakor befalaztatott, amely berakás a várfalakkal nem lévén szerves összefüggésben, könnyen betörhető volt. A bástyák közeinél hatalmas oldaltámok vannak a várfalakból kieresztve, amik azok szilárdságát és tartóságát nem kis mértékben fokozták.

A kastély bejárata a déli oldalon volt, egy emeletes tömör négyszög-bástyán át. A kapubástya az akkori hadászat minden műfogásaival meg volt erősítve. Belső felén rostélykapu, melynek csusztató vályuzata még most is meg van. Oldalain és emeletén mindenfelé irányuló kisebb-nagyobb lörések puskák és szakállások számára, kívül zúzművel tetőzött felvonóhid, melynek csigája még most is ott van a bástyafal hosszúkás üregében. Ezen felvonó hídszerkezet arra látszik mutatni, hogy hajdan az egész kastélyt külső sánc övezte körül, amibe a közel lefutó Rákos- és Sós-patak vize belevezethető volt, s ami annak védőképességét mindenekfelett fokozta, mert a vízzel telt sáncok képezték hajdan az erősítések fő védszerkezetét. Az itt keresendő sáncokat most egészen betöltötték, de egykori létezésüket igazolja a kapubástyán megmaradt egyetlen csiga, ami a felvonódídot egykori létét kétségtelenné teszi. A felvonóhidat pedig vársánc nélkül elképzelni nem lehet, valamint folyó közelében levő erődsáncokat sem anélkül, hogy háború idején a vizet bele ne eresztették volna.

8. A TORDAI-SZOROS BALIKA VÁRA.

A római korra kövekezett időben a keresztények, utóbb a magyar uralom első századaiban a kereszténység által üldözött ősmagyar vallás is használhatta a Tordai-szorosban lévő barlangokat ima és áldozati helyül. Miután arra is biztos adataink vannak, hogy ezen barlangok a későbbi besenyő, kún, mongol, török és német dúlások alkalmával, Torda és a vidék lakóinak lak- és védhelyül szolgáltak és maga e könnyen védhető szoros a szorongatások idejében néha hosszabb időtartamra is a nép ezreinek menhelyül, mintegy mentővárul szolgált. Több mint valószínű, hogy ezen öblös barlangok imahelyül is szolgáltak a szorongatottak számára, kik e vallásos korban Isten segítségét és védelmét esedezni el nem mulasztották. Ilyen imahelyül pedig önként kínálkoztak a természet által alkotott ezen szikla-katedrálisok.

A római vallás papjai, az uralmukat és befolyásukat nagyban fokozó jóslatokat a barlangok titokteljes homályában szokták gyakorolni. Nem lehetetlen, sőt valószínű, hogy a most leírandó Balika vára nevű barlangban hangzottak az oraculumok titokteljes kétértelmű feleletei, amelyeket a rómaiak hadbamenetel, vagy más vállalkozásaik, nagyobb utazásaik stb. alkalmával megkérdezni és konzultálni nem mulasztottak el.

A Tordai-szorosnak legnevezetesebb pontja az úgynevezett Balika vára, ahol a hatalmas, sziklahasábok szakadékaiból tátonganak elénk, a hangzatos vár nevet viselő híres barlangerődök. Balika vára két egymással szemben levő erősített erődből áll, melyek

a szoros ellentétes oldalán, a patak színvonala felett mintegy 18—20 m. magasságban, olyan elhelyezésben vannak, hogy egyik a másikat kölcsönösen fedezte. Ezért azok a hely megközelíthetlensége és hatalmas védfalaik által a maguk idejében igen erős védhelyet nyújtottak. A két barlangot a néprege is összeköti, mindkettőt — úgymond — tündérek lakták, mikor a két barlang közti ürt ezüst híd kötötte össze. Mutatnak egy emberalakú sziklaszálat is e barlangok felett; egyik tündér egy szép pásztorba, a tündértörvények ellenére beleszeretvén, sziklává változott át, — mondja a rege, — mely tündérekkel népesíti ezen tündérien szép szoros szikla-csarnokait. E barlangok közül tekintélyesebb terjedelmű és védművei által is kitünőbb a déleldali volt. Itt a 9 méter magas, 5¹/₂ méter szélességű barlang nyílását kettős védőfal zárja el. A külső fal csakis a nyílás felemagasságáig emelkedik, alján ajtó és lőrésekkel ellátva. Két méterrel beljebb a második fal következik, mely a barlang nyílását egész magasságban és szélességben befogta és kettős ajtóval bírt, melyek közül az alsó bejáratul szolgált, míg a felső azon vívófolyosóra vezetett, mely a külső fal mellvédes tetejének egész hosszában vonult el, azon boltozat felett, mely a külső és belső védfalat egybecsatolta. A belső védőfal hátamögött még másik, most csak ölmagasságra nyúló harmadik fal állott, mely egykor a barlangnyílás tetejéig emelkedett, amint azt a fal felső részén még most is látható erős tölgyfábóléssel ellátott négy ablak bizonyítja, tanuskodva egyszersmind arról is, hogy az így egészen elfalazott barlang lakályos teremmé volt idomítva. De ezen ablakos falnak nemcsak kényelmi, hanem védelmi hivatása is volt, mert az ablakok felett

lőrések vannak, melyek egy felső vívófolyosóra engednek következtenni.

Ha már most a jelenleg is teljes épségben meglevő, ölvastagságú, külső és belső védőfalak bontatlan szilárd építészetét és ügyes hadászati elveken nyugvó erősítési elméletét — mely az ellenséget, négysoros lövési vonalak keresztüzének tette ki, — tekintetbe vesszük, be kell látnunk, hogy itt nem egy futólagosan épített alkalmi menhely, hanem egy terjedelmes hadászati kombinációval készült barlangerőd áll előttünk. Ennek létesítési idejét legalább is a XIII. századra kell fölvinnünk és így Balika azt nem építhette hanem a már azelőtt megvoltat csak kiigazította és felhasználta, mit a barlangban nagy mennyiségben előforduló régi vastag cserépdarabok is bizonyítanak. És hogy e barlang a Rákóczi szabadságharcban guerrilla-vezérként szerepelt Balika előtt, már védelmi célokra használtatott és már azelőtt is Balika-vára és Balikalyuka nevet viselt, arra többek között adatot találunk Szaniszló Zsigmond naplójában is, hol az 1686-ik évre azt jegyezte be, hogy a németek május 7-én Scherfenburg tábornok alatt Bonczidához szállván, sokan elfutottak a tordaiak közül, ki erre, ki arra a labancok a Balikalyukába menő embereknek leginkább tordaiaknak sok kárt tettek, lovaikból 12-öt elvittek. Ugyanezen év május 25-ről azt jegyezte fel, hogy ő (Szaniszló) a lyukba (Balikavára) puskákat, municiót és féltettebb holmiaiát küldte; tehát a barlangerőd felfegyverzéséről gondoskodott. Mindezekből láthatjuk, hogy e barlangerőd már a Rákóczi forradalom előtt a tordaiak és a vidékbeliek biztosnak ítélt védhelye volt és hogy az Balikalyuk néven szerepelt. Ilyen neve pedig eredhetett a mészköi Balyika családtól,

amely korántsem volt oláh család, hanem nagyon előkelő, Rákóczi György által nemesített székely primor család. Nem lehetetlen, hogy e védbarlangot, mely Mészkö határába esik, valamelyik Balika előd erősítette meg a régi ősi időkben és így lett ez a családról elnevezve. A barlang maga igen lakályos és oly terjedelmű, hogy pár ezer embernek kényelmes elhelyezkedési tért nyújt. Alakja U idomú, amennyiben a védfalakon belül 50 lépésnyire délnek irányul. Itt csaknem egyenes szögben megtöretve, keletnek fordul mintegy 30 lépésnyire, hol a bemenettel párhuzamosan futó, de menedékesen emelkedő és északnak irányuló hátsó folyosóban végződik. A barlangnak mindezen osztályai lakályosak 5—6 méter szélességűek és legtöbb helyt 8 méter magasak; kivételt csak az északi ág képez, mely emelkedése folytán főleg záródása irányában eltörpül.

Ezen barlang vár a fent körülírt hatalmas erődeivel hosszabb ostromoknak és nagyobb haderőnek is képes volt ellentállni, annyival inkább, mert a sziklaszoros nagyobb hadtömegek odaférközését és ágyúk odavitelét lehetetlenné tette.

A szoros túlsó felén e főbarlang erőddel szemben azzal egyenlő magasságban nyílik a kisebb védbarlang, mely szintén az általános Balika vár elnevezés alá van vonva. Ez is erősítve volt, kisebb szabású nyílását csak egyes védőfal zárja el egész szélességében és magasságában. Védőképességét fokozta zömörönyszerűsége, amennyiben ajtaja nem a fal hátsó részén, hanem magasan fenn volt elhelyezve, ahová csak hágcsón lehetett feljutni, mely ha felvonatott, akkor a feljutás nagyon is meg volt nehezítve, mert az odaközelítést nemcsak a falból minden irányban

nyíló lőrések tüze, hanem az ajtó fölött levő zúzmű is veszélyessé tette. Az ilyen zúzműveken nemcsak köveket dobtak, hanem forró szurkot, olvasztott ónt is zúdítottak az ostromlók nyakába. A lőrések oly módon vannak szerkesztve, hogy azok nemcsak a feljáratot, hanem a túloldali főbarlang-erődöt is fedezték, amely viszont e barlang ostromlóit fogta hátba és így itten egy olyan keresztút közé juttatta a támadókat, amelynek öldöklő áramlatából nagyon bájosan tudhatott kimenekülni.

A kisebb barlang védőfala a nagy barlang falánál sokkal vastagabb, mintha az ottani hármás fal védőképességét itt az egynek tömörítése által akarták volna fokozni. Az ölnél vastagabb védőfal oly szillárdan van forró mésszel összealkotva, hogyha az ajtószemöldököt ki nem feszegették volna, az még sok századon át dacolhatott volna az idővel. Maga a barlangúr is szűkebb a túloldalínál, de amannál jóval mélyebb. Az csak egy északnak irányuló és száz lépést meghaladó ággal bír, mely vége felé annyira összeszűkül, hog csak hason lehet továbbcsúszni, mégpedig sárban, mert leghátul kitáguló osztályában egy felbuzgó forrás által képzett nagy tó volt, melyet egy kincskereső zsidó, mert Balika rejtett kincsét annak a fenekén vélte — nagy munkával lecsapoltatott. Most is ott van az ez alkalommal sziklába vésett csatorna, melyben a forrás vize sárt képezve csergedez. A vélt kincset természetesen nem találta, pedig a kincs valóban ott van, mert e barlang iszapja poraranyat tartalmaz, melyet 1835-ben mostak is. Porarany mellett e barlangban nagyon szép selenit-jegecek is nagy mennyiségben fordulnak elő, torkolata előtt kitűnő minőségű fehér márvány is jelentkezik.

Ami az ikerbarlang Balika-vára nevét illeti ezen elnevezés korántsem származott a II. Rákóczi Ferenc szabadságharcában résztvett Balika guérilla-vezértől, mert ily nevét már korábban viselte, valamint erősítése is jóval ezt megelőző korból eredt, de valamint a barlang néveredetéről való téves nézeteket, úgy a guérilla vezérre vonatkozó téves fogalmakat helyre kell igazítanunk.

Midőn 1709-ben Károlyi Sándor Erdélyt harmadszor is visszahódítá, a németek nyugtalanítására guérilla csapatot szervezett Erdélybe. Az aranyosszéki csapatnak Balika volt a vezére. Amint Csereg írja Rácz Pivoda labanckapitány reájuk ütvén, szétszórta, többet közülük levágott 10-et elevenen elfogott és 40 lovat sok prédával kézrekerített, míg Balika megmaradt harcosaival a tordai hasadéokban vonta meg magát. Innen e bevehetetlen sziklaodujából nyugtalanította nemcsak a közeli vidéket, hanem távolabb eső tájakra is ki-kicsapott.

Különös, hogy Csereg kuruc gyűlölete e két szabadsághősből nemcsak tolvajokat, hanem még oláhokat is csinált, holott mint alább be fogjuk bizonyítani mindkettő székely és mindkettő páratlan hős volt, kik még akkor sem ejték ki kezükből a szabadság zászlóját, amidőn Károlyi seregével lerakatta a fegyvert, mert például Balika, vagy helyesebben Balyka még 1712-ben is folytatta az elszánt harcot, anélkül, hogy az osztrák, győzelmes hadseregével őt elfogni, avagy csak fékezni is tudta volna és elvégre is — a többféle kártételért bosszús tordaiak és nem a németek keze által esett el.

Balika a Magyar-Peterden fényes kastéllyal bíró Lugossy Ferencnek, Apaffi egykori titkárának volt

előbb udvari tisztje, a kurucok egyik legvitézebb csapatvezére. Amidőn a szabadság ügye elbukott, a büszke törhetetlen és oroszlán bátorságú Balika nem hódolt meg, hanem a tordai hasadék várát megszállván éveken át dacolt és harcolt a németekkel, kik végre egész hadcsapatot küldtek Balika ellen. Egy alkalommal, amidőn Balika élelme már fogytán volt, egyik szolgája, két lóval átszökött a németekhez, amin dühbe jövén, de különben is tovább magát és legénységét élelmezni nem tudván, 20-ad magával a szökevény után robogott, azt és sok németet lekaszabolván, a német seregen átvágták magukat és Magyarországra húzódtak. Különben a németek nagyon félték tőle s még üldözni sem merték, mert az a babonás hit volt elterjedve, hogy Balika ördögös mesterséggel bír s a golyó sem járja, a kard nem sebzi őt. Pedig az ő mestersége rettenthetetlen bátorságában állott, mellyel ördögös rettegésbe tudta hozni ellenfelét.

Balika tehát a följegyzés szerint is nem mindennapi lény volt, mert már a Rákóczi mozgalom előtt tiszti állást foglalt el, nem is volt oláh s neve sem volt Balika, hanem Balyka s ősrégi székely családból származott, amelyet I. Rákóczi György harctereken szerzett érdemeikért és hősiességükért nemesített. Arra, hogy Balyka oly soká fenntarthatta magát a tordai hasadékban, bizonynyal befolyással volt az, hogy a hasadék túlsó torkolatában lévő Peterden — régi hivatalánál fogva ismerős volt — és hogy a szomszédos Mészkön és Szent-Mihályon számos rokona volt, kik élelmezését megkönnyítették s hírt adtak, ha ellenség közelgett. A Rákóczi forradalom alatt az aranyosszéki — a Szabolcs, Szatmár vármegyákban tartózkodó — menekültek (bujdosók) között Szaniszló Zsigmond

három Balykáról emlékezik meg és pedig az erdélyi „gavallérok“ (főurak) között említi Balyka Bálintot, mint nagyon tekintélyes s nagy tiszteletben álló urat. A gavallér szó alatt azon korban a nemes testőrség tagjait értették, e testőrségbe pedig csak olyanokat vettek be, akik hatóságilag igazolták, hogy birtokos nemesek és így ez is adatul szolgál a Balykacsalád előkelősége mellett. Szaniszló Zsigmond napójában még megemlékezik idősebb és ifjabb Balyka Lászlóról, mint jómódú vagyonos embe- rekről, akik őt pénz- és gabonakölcsönnel segítették, amiért nagyon is hálálkodik. Ifjabb Balyka Lászlót később mint ezredkapitányt említi, aki sereg élén állott és résztvett a Károlyi alatt folytatott érmelléki és szilágysági harcokban.

Az előbb leírt barlangerődök védelmét Balyka előtt is sokszor vették igénybe, hagyományok szerint kun, mongol, török, tatár és német dúlások alkalmával. Torda és a vidék lakói csaknem mindenkor ott kerestek menedéket. Ezen helyek a Szent-László mon- dakörben is be vannak foglalva s ősidők hagyomá- nyai nem egy történelmi mozzanatot fűznek ahhoz s azt rege alakjába öltöztetve hagyták át az útokorra. Ezek legszebbikét egész napjainkig lehozta a népköl- tészet varázsa. E monda szerint azon gyászos időkben, midőn Bathu khán vad mongolai s a velük barangoló kunok és az őket vezető radnai szászok dúlták e vidé- ket, Torda város és vidékének népe a tordai hasadék- ban keresett és talált menhelyet. A sok ezernyi népnek vezére Kendi Gyula volt, aki a harcképeseket ren- dezve élükre állt s nemcsak védelmezte e menhelyet, hanem éjjelenként ki-kiütve és az ostromlókat készü- letlenül meglepve, iszonyú mészárlást vitt közöttük

végbe. Az emiatt felbőszült Bathu khán kimondotta, hogy a tordai hasadékot mindenképpen, bármibe kerüljön is, be kell venni. Azonban valahányszor rohamra vezette seregét, mindannyiszor iszonyú veszteséggel veretett vissza. A férfiak a szoros torkolatát védték, az asszonyok a sziklaormokról legördített kövekkel zúzták és söpörték el a bösz mongolokat. Heteken át folyt az elszánt küzdelem és végre is Bathu khán látván erőfeszítéseinek sikertelenségét, maga távozott, de Keme nevű kun vezért hagyta hátra, hogy kiéheztetés által szorítsa feladásra a csatákban legyőzhetetleneket. Be is következett nemsokára azon gyászos idő, amidőn a magyarok élelme elfogyott és kénytelenek voltak a kun vezérrel alkudozásba bocsátkozni: Keme feltételei kemények voltak. Elvonulásuk díjául összes drágaságaik kiadását és a legszebb hat lány átadását követelte. A már éhség gyötörte magyarok, az első kívánságot igen, de az utóbbit semmiképpen sem akarták teljesíteni. A vélemények oda irányultak, hogy kirohanva utolsó vérükig harcolnak, de megbecstelenítés nélkül hálnak meg. A vezér már ilyen értelemben volt hajlandó kimondani a haditanács végzését, midőn előállott testvére, a bűbajos szépségű Kendi Ilona, őt más társával késznek nyilatkoztak önmagukat feláldozni ezrek élete megmentéséért. Mindegyik megmutatta rejtett töré, melyekkel az ellenséget megbosszulni és magukat a megbecstelenítéstől meg fogják menteni. A hat hős leány a kincsekkel együtt a kun táborhoz közelített. Amidőn Keme vezér megpillantotta a bűbajos Kendi Ilonát, egyszerre ellenállhatatlan szerelem gyúladt szívében s aki rabként vezetettetett elébe, annak rabjává lett. Kendi Ilona megszabta bírhatásának feltételeit s Keme ve-

zér nemcsak visszaküldte a hozott kincseket élelmiszerek kíséretében, hanem maga is hadseregével együtt kereszténnyé lett és a mongoloktól elvált és a magyarokkal való szövetségét Ilonával való házasságával pecsételte meg. Sőt a hagyomány szerint hozzájárult azon győzelem kivívásához, melyet a székelykői várat ostromló Bathu khán felett, a székelyekkel együtt kivívtak.

Nem voltak ilyen szerencsések a hasadék védbarlangjába húzódott tordaiak 1660-ban, midőn a tatárok a menhely sikertelen ostroma után csellel csalták ki a népet s kelepccébe kerítve, foglyul ejtették.

Caraffa dulásai, a Thököly és Rákóczi szabadságharc folyama alatt is a tordaiak több alkalommal zárkóztak e védhelyre s mentesítették magukat az osztrákok kegyetlenkedésétől. E szoros védőképessége nemcsak erősített barlangjaiban állott, nemcsak a szoros szűk volta tette azt könnyen oltalmazhatóvá, hanem az mesterségesen is meg volt erősítve és elzárhatóvá téve. Mondják, hogy régen a szoros mindkét torkolatát vasrácsozat zárta el, az tette a behatolást lehetetlenné. A kétoldali zárkapunak ma már semmi nyoma nincs, de a nyugati oldalon e zárszerkezetet ma is fel lehet ismerni. Ugyanis a Balyka várán felül, a szorost két sziklafok 4—5 méternyire összeszorítja. Ezen keskeny részen a sziklafal mindkét oldalán 8 cm. szélességű és 30 cm. mélységű függőleges bemetszés, vagy váluzat tűnik fel, mely láthatólag vésővel lévén szabályszerűen befaragva, több mint valószínűvé teszi azon hagyományt, hogy itt egy láncsal felhúzható és leereszthető vaskapú, vagy helyesebben vasrács volt. Sőt a régi várerődítési elméletek szerint ezen kívül még egy másik külső kapu is volt, mert

néhány méterrel feljebb nyomai mutatkoznak egy másik zárószerkezetnek is, hol — mint mondják — tölgyfagerendákból összerótt külső kapu volt elhelyezve. Most e zárkapuk eltűntek, de sziklába vésett hornyozatuk mutatja egykori létezésüket és azt, hogy az ilyen módon elzárt s felső részéről megközelíthetetlen szoros önmagában is sok ezer ember befogadására képessé tett erődített hely volt, melynek belső várát, vagy visszavonulási helyét képezte a két barlangerőd. Ezek önmagukban is önálló és védhető oly védműveket alkottak, melyek csaknem bevehetetlenekké váltak főleg az által, hogy a hagyomány szerint a szoros oly zsilipszerkezettel is el volt látva, mellyel a patak vizét a barlangerődökön alul felduzzasztották és így a védőbarlangokhoz való közeledést lehetetlenné tették.

Nem volt tehát a sziklaszoros a római és az azt követő magyar korban ily elhagyatott állapotban, sem oly hallgatag és lakatlan, mint jelenleg. Róma légioinak vitézei itatták egykoron lovaikat a patak zúgó hullámaiban. Bájos római nők szedtek örökké zöldelő sziklagyopárt, csatákból megtérő kedveseik koszorújához. A bányászok csákánycsapásait visszhangozták hajdan e sziklaóriások. Nyomukban megjelentek a magyar leventék is hősiesen védelmezni ezen Torda és a vidék lakóinak védővárát képező szorost, melybe ellenség behatolni soha nem tudott, melynek természeti erősségén s a védők elszántságán megtört a mongol, kun, török és labanc hordák minden erőlködése. A hősi mondakör és a hagyományok nagy küzdelmek és dicső diadalok emlékét fűzik e szoroshoz, annak erődeihez és bizonylyal nemcsak a római nőknek volt okuk és alkalmuk gyopárkoszorút kötni hőseik halántékára, hanem a magyar nők is nem egyszer arra ösz-

tönöztették, hogy a rettenhetetlen magyar leventék homlokára is fonjanak cserkoszorúkat, kik itt nem egyszer elszántan védték a hazát és a házi tűzhelyet.

E helyen a természet nagyszerűségével a történelem varázsa karöltve jár, hogy a bámulattal kegyelet párosuljon s nemcsak szemünk, de lekünk is gyönyörrel teljék be.

9. SZÉKELYVÁR VAGY TOROCKÓ VÁRA.

Eljutottunk azon büszke havas aljához, melyet nagyszerű harcok dicsőítésével hozott kapcsolatba a történelem; nagyszerű emlékkő az, mely nagy idők tetteinek örökítésére nyerte dicssugár övezte elnevezését. A sziklacsúcsot körülgyűrűző lomberdő egy óriási cserkoszorú, mely a székelyek hősiessége felett minden évben megújuló babérfüzért fon, mert valójában minden székely büszke önérzettel tekinthet a Székelykő égremeredő csúcsaira, hisz annak sziklalapjáról az ősök dicsőségét olvashatja le. A hajnalpír minden reggel megaranyozza azon csudás szépségű sziklaormokat, melyek Aranyosszék keletkezésének büszke talapzatát képezik. A lenyúgvó nap, minden este onnan terjeszti szét búcsú sugárözönét, az Aranyosvidék szép tájaira. Az onnan ellebbenő szellő nagy tetteket susog s azért nem ok nélküli a székelyek azon lelkesülése, mit mindég érez, midőn a Székelykőre emeli szemeit.

Székelykőnek három főcsúcsa van: A „Lajos csúcs“, vagy csegezi Geszteg, az ettől délre eső hidasi Gesztegnek nevezett másik csúcsa a világos jura-mészkö hullámzatos képleteit tünteti elő. Pe-

dig a két csúcs egymással összefüggésben van s választékukat egy alulról alig felötlő csekély begyürődésnek tetsző átmetszés alkotja. Pedig az a valóságban roppant mélységű sziklateknő, melynek tűzhányókkal telt torkolata éppen Torockó felé nyílik, honnan Székelyvár árkanak nevezett veszélyes ösvény húzódik a hajmeresztő szirtek között fel a félelmetes sziklaszorosba.

A hidasi Gesztegen találjuk a „Csegezi-lyukot“, vagy „Csepegővárt“. Így hívnak egy vagy 50 lépésnyire bemélyedő barlangot, mely ezen hegycsúcsnak északnyugati szegletén a függőleges sziklaoldalba öblösül, olyan bajosan megközelíthető helyen, hogy csak a legbátrabbak tudnak, nem mentve az életveszélyes lezuhanástól, oda eljutni. Ilyen elhelyezésben e barlang önmagában is biztos menhely volt. Még biztosabbá tették azt az emberek azáltal, hogy a barlangszáját erős védfallal látták el, mely fal még most is épőbb helyein 2 m. magasságban és 1.5 m. szélességben fennáll és nemcsak teljesen elzárja a barlangnak 10 lépés széles torkolatát, hanem tovább folytatódva, a barlang egy mellékosztálya vagy inkább ablakszerű felső nyílása előtt félkör idomú bástyát alkotva, a barlangnak ellenség általi megközelítését még most is lehetetlenné tenné, mert az oda vezető ösvény oly szédelgős helyen — 100—120 méternyi függőleges sziklafalban — emelkedik fel és annyira keskeny, hogy egyszerre csak egy ember hatolhat elő. A barlangnak Csegezi vár neve — mint mondják — onnan ered, hogy a mongol dúláskor, mint az azutáni kún, török, tatár és labanc járások alkalmával is, e barlang volt a csegeziek oly biztos menhelye, melyet az ellenség bevenni soha sem tudott. Különben a bar-

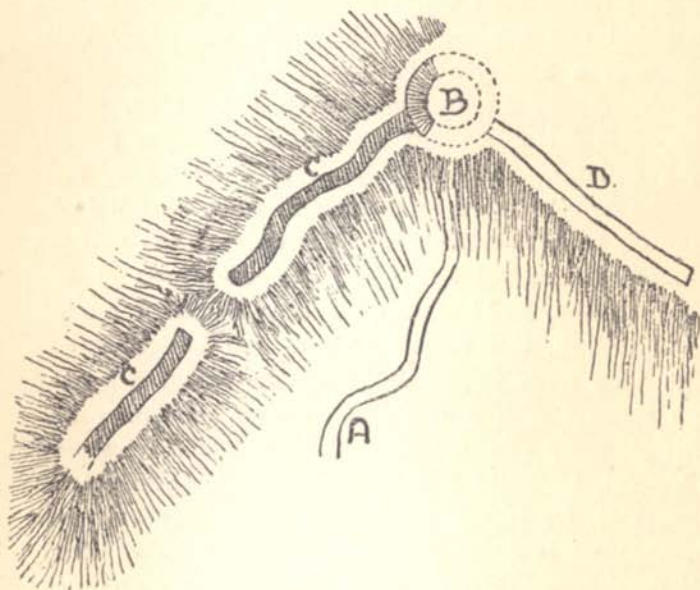
langnak elől egy tágas 10—12. m. átmérőjű terme, hátul pedig egy felfelé hatoló s vagy 30. m. hosszúságú tágos folyosója van, úgy, hogy a barlangban pár száz ember kényelmesen elhelyezkedhetett. A barlang tetejéről szép idomú stalakitek csüngenek alá s a barlang oldalfalait is fénylő csepegés lepel vonja be, honnan Csepegővár mellékneve is ered. A barlangban a nagy mennyiségben heverő vastag cserépdarabok mellett nyílhegyeket, sarlóidomú bronzkéseket s más fegyvertöredékeket is találtak, melyek e barlangnak még a székelyek előtti használatát kétségtelenül igazolják.

Hátra van még a Székelykő harmadik, legszebb és legérdekesebb csúcsa, a Vársziklája, melyhez bizonyos meggyőző és fokozott érdeklődéssel fog közelíteni mindenki, ha tudja, hogy e csúcson állt az a büszke vár, melynek székelyek által védett falain megtört a mongolok hatalma, hol a mongolok legyőzhetetlenségének nimbusza csorbát szenvedett, hol oly csatákban nyilvánult a székelyek hőssége, melyeknek emléke egészen napjainkig fenn maradt a havasnak Székelykő és e várnak Székelyvár elnevezésében, mert azelőtt a Székelykőt Kengürthnek és a Székelyvárat Truszkó vagy Torockó várának nevezték.

A Székelykőnek fennebb ismertetett két csúcsa északról keletre terjeszkedik. A hegység e főzöméhez egy a Lajos csúccsal összefüggő, nyugatra kiugró ága, vagy harmadik csúcsa a Székelykőnek, oly egészen világos jura-mészaköből alakult sziklagula, mely alulról tekintve is külön válik s a többi felé emelkedve e hegység fénypontját alkotja. E büszke csúcs szikla-idomzatainak meglepő szépsége s az egésznek összhangzatos nagyszerűsége mellett azért is legszebb

része a Székelykőnek, mert ennek tetőormán feküdt a mongoldulások közepette dicsfényben feltűnt Torockó vagy Székelyvár, honnan székely őseink oroszláni bátorsággal csaptak le, hogy a világ és országduló mongolok felfuvalkodását megtörjék, hogy a legyőzhetetleneket legyőzzék s győzelmük által a rabszijra fűzött hazafiak ezreit kiszabadítsák. Az ország minden részébe ellátszó ezen óriási szoklagúlára eltörölhetetlen betűkkel van bevésve a székely név dicsősége. Valahányszor a Székelykő és Székelyvár neve említettik, mindannyiszor felújulnak azon nagy idők, mindannyiszor felelevenednek az itt vívott fényes győzelmek emlékei. Zarándokoljunk el azért oda, ezen büszke sziklaoromra megszemlélni mi e várból fennmaradt, hogy köbetüivel a késői ivadékoknak az ősök csodás vitézségéről beszéljen. Vándoroljunk el oda szent ihlettel, hadd lássuk, mi képviseli itt a multat, hadd tudjuk, mit tartott meg az idő kérlelhetetlensége azon nagy korszakból, midőn vihart e büszke sziklaormon nem a természet, hanem az ember keltett; jótékony vihart, mely miként a természet vihara a légkört, kitisztítá a hont az ártalmas, egészségtelen elemektől. De lássuk a kérdéses várat. Vár volt már önmagában is azon sziklacsúcs, mely minden oldalról megközelíthetetlen, mert sziklafala oly meredek, több száz méternyi olyan mélység környezi, melyen át csak a büszke sas tudhat a tetőre feljutni. Kivételt egyedül a keleti oldal képez, hogy a Várhegy a Lajos csúccsal egy nagyon keskeny, szinte meredeken lehanyatló sziklagerinc által függ össze. Csak ezen egyetlen alig 8 m. széles, különben is bajosan megmászható helyen tudhatja az ember megközelíteni a sziklaormot, s ezért ezen egyetlen pont megerősítésére volt

a várépítők minden figyelme fordítva. Mert ott hol az út (A) a sziklagerincen a hegynek vagy 10 méternyire ezen oldalról is meredeken leszelt oromszélére, sziklába vésvé felvonult, egy hatalmas, látszólag körídomú zömtorony (B) állott. Ezen zömtoronytól jobbra és balra, vagyis délkeletre és északkeletre V

31. Torockó v. Székelyvár alaprajza.

alakban hatalmas védőfal nyúlt ki, mely a felvonuló utat mindkét oldalról fedezte, ahonnan és a közép-ponton lévő zömtoronyból a felügyekvő és a keskeny úton csak kis tömegben rohamozható ellenséget nagyon könnyen meg lehetett semmisíteni. A délkeletre nyúló fal (C) az út felett vonuló sziklagerincre volt

fektetve, s miként a sziklaél, úgy ez is kanyargólag ment 120 lépés hosszúságban. Itt a szikla maga is függőlegesen volt leszelve, a fal megszűnt, de alább, hol a szikla bemélyedése a megközelítést lehetővé tette, újból folytatódott, úgy hogy a délkeleti fal egész hosszát 160 lépésre tehetjük. Az északkeleti védőfal (D) közvetlenül a hegy oromszélére volt fektetve 120 lépés hosszúságban, vagyis a hegynek csak azon pontjáig ment, hol az függőleges meredekké válván, a feljutás lehetetenné vált, miért a fal továbbépítése is feleslegessé volt téve.

Ennyi volt itt csak az emberkéz által emelt erősítés, mely kizárólag csakis a bejárat biztosítására szorítkozott. Ez tökéletesen elégséges is volt, mert a többi oldalakat a hegy alakulása önmaga is megközelíthetlenné tette. Őseink pedig nagyon éles szemmel bírtak az olyan pontok kikeresésében, hol maga a hegyalakulás a megközelíthetlenség igényeinek megfelelt, hol kevés munkával bevehetetlen erődöt lehetett előállítani. Ilyen helyeken falat azután csak ott emeltek, hol az mulhatatlanul szükséges volt. Az erősítéstan ezen elméletének itt a legbámulatosabb alkalmazását látjuk, mert a fent körvonalazott kevés fal és zömtorony által a Várhegyre való feljutás teljesen el volt zárva. Ami e falakon túl volt, vagyis a hegynek délre lejtősülő lapályos fennlapja, mely mint egy 25 hold kiterjedésű lehetett, önmaga képezett egy oly terjedelmes és bevehetetlen erődöt, hol 20—30.000 ember is elfért s teljes biztonságban táborozhatott, mert a vár belterén lévő sátrak, vagy alkalmi faházakban tanyázhattak, amennyiben a hegynek figyelmesen átvizsgált terén semminemű épületnyomra nem akadhatunk, s másra, mint nagy meny-

nyiségű vastag cserépdarabokra, nem találhatunk. Ezen töredékek is tanúsítják, hogy a most sasok és keselyűk által lakott sziklaormon egykor emberek laktak, oly emberek, kik sasként csaptak le innen a hon ellenségeinek kiírtására.

A leírtak szerint volt erődítve a Székelyvár, de ezen védműveket is csak figyelmes vizsgálat után lehet felismerni, mert ma alig áll fenn a leírt zömtonyból 3 m. magasságú és 2 m. szélességű faldarab. Többi részének valamint a két oldali szárnyfalnak csak 1 m. magasságú alaprakata van most meg. A többit elmorzsolta az idő kérlelhetetlensége, kőveit a végtelen örvénybe hengergette le a vihar zugó fergetege. De a fennmaradt csekély töredék is elégséges arra, hogy felmutassa, miként itt valójában kővár létezett. Elégséges arra, hogy igazolja történelem által feljegyzett harcokat, hogy a mult emlékeit kutató az egykor büszke várnak csekély töredékeiből is megállapíthassa a mult dicsőségének elvitázhatatlan tényeit. Az e romok között bolyongóra, az e vizsgálóra közel 700 év előtti események emléke zúdul. Az e műtöredékek között kutatót a hősök nagy szelleme lengi körül, s ilyen szempontból tekintve az a darabocskas fal hét század előtti dicsőség mutatoujjává változik át.

Mielőtt Székelykötől megválnánk, még szemlét kell tartanunk annak egyes szétszórt nevezetes pontjain. Ilyen a Várhegy keleti alján elvonuló roppant mély sánc, mely a várnak külső védművét alkotta. A hagyomány azt tartja, hogy itt a sánc körül folyt a várórség és az ostromló mongolok között a legelszántabb harc, mit igazolni látszik az is, hogy e sánc körül teméntelen sok fegyvertöredékeket és főleg felűnően sok nyilat lehetett találni, még pedig két faj-

tát: sima és szakállas nyílhegyeket. Azt mondják, hogy a szakállas nyílhegyek a székelyeké, a simák a tatároké voltak. Elszántan folyt mindkét részről a harc, s patakzott a vér a két hadsereget elválasztó mély árokban, midőn a szorult helyzetben lévő s élelmükből már-már kifogyott testvéreik segítségére siető kézdi székelyek Lajos nevű vezérük alatt az akkor ily nevet nyert Lajos csúcsról rárontva a mongolokra, azokat a Székelyvárból és a Csegezi várból kironthók segítségével három oldalról megtámadván, elszánt, véres harc után legyőzték, a foglyokat felszabadították s azokkal kezét fogva a szétszórt mongolok nagy részét leölték. Ami kevés elmenekülhetett, azt a Várfalva feletti várból hős Fűtyér vezetése alatt kitört székelyek mind egy szálig levágták. Így egészíti ki a hagyomány, a népnek ezen élő krónikája, a történelmi feljegyzések hiányosságait. Így eleveníti fel a régi dicsőségnek már-már feledékenységgé homályába vesző emlékeit.

Meg kell még említenünk a várhegy sziklaormába mélyülő két barlangot. Egyik a Várhegy Torockóra néző legmagasabb pontján van. A bejutás egy kürtöszzerűleg kimélyülő keskeny üregezen történik, benn azután a barlang egy tág termet képez, melynek szédítő örvény felett tátongó előfolyósója, éppen Torockóra néz és olyan sziklapáholyt nyújt, melyből az egész torockói völgyet Borévtől a Kőszorosig végig lehet pillantani. E barlangban a vár használatakor kétségtelenül laktak, vagy raktárul használták azt. A várhegy északi oldalán annak középmagasságában másik, Kiskőerdeje barlangjának nevezett sziklaüreg van, mely a Székelykő minden barlangja között a legnagyobb. Ezen barlang is erődítve volt s a to-

rockóiak védhelyéül szolgált, mire már azért is alkalmas volt, mert belső folyosójában egy gazdag forrás buzog fel. Ez és egy más, Lajos csúcsa oldalában lévő forrás látta el vízzel a Székelyvár védőrségét is, e mellett sziklában tágas vizeztartók is voltak, ahová szükség idején az esővizet összegyűjtötték.

Torockó vára létezéséről első okmányi tudomásunk 1249-ig hat fel, mely évben IV. Béla Andrásnak, Ivánca fiának azon kitünő szolgálataiért, melyeket a haza vészének idejében kedves fia István részére tett, nevezetesen Turuch várában, nem kimélve áldozatot és fáradságot, azt fegyveresek tömegével védte és oltalmazta, Mangát, a Galgócz vármegyében Zsitva folyó mellett fekvő falut adományozza. 1253-ban pedig ugyanezen András mesternek, mert Turuch várát erősen építette s még erősebben védte, Gimest adományozza.

Ezen adománylevelekből kitűnik az, hogy Torockó várát ide a havas ormára András mester, a torockóiak ezen hős elődje építette. Kitűnik továbbá az is, hogy az olyan tekintélyes vár volt, melynek építéséért és megvédelmezéséért két tekintélyes birtokot nyert András mester. Kitűnik még az is, hogy azt a mongolok ellen fegyveres tömegekkel — mialatt kétségtelenül a székelyek értendőek — megvédte.

Aranyosszék adománylevelében a székelyek e győzelmé még nyomatékosabban ki van emelve, ahol előadták, hogy a kézdi székelyek a szorongatott Torockó várának segítségére sietve, nem csak felmentették, hanem a szétszórt mongolok kezei között lévő foglyokat is kiszabadították. A torockóiak a székelyek mentő segítségéért hálás elismeréssel voltak, nevezetesen Ilyés, Torockót, örökös várát tulajdonjoga-

nak fenntartása mellett védelem végett átengedi az Aranyos-melléki székelyeknek mindazon időre míg az Aranyos táján laknak. Ezen átengedésnek királyi megerősítését találjuk az aranyosszéki székelyek adománylevelében (1291), ahol a nekik telephelyül kijelölt területen lévő helységek között Torockó vára is említettik, mint olyan vár, melyet a székelyek a tartománybeliekkel közösen bírnak, ami éppen a Thoroczkay család átengedési okmányában kikötött jogfenntartásra vonatkozik, mely vész idején a Thoroczkay családnak és alattvalóinak, tehát a tartománybelieknek is biztosította e vár védelmének közös igénybevételét.

Ezen alapon az aranyosszéki székelység ahhoz nemcsak, hogy mindig jogot tartott, hanem Székelyvár nevének fenntartása mellett, azt többször kiigazította. Vész idején is egészen a 17. század közepéig véghelyül is használta, ami egy 1650-ben kelt esketésből kitűnik, mely esketés éppen a vár birtokjogának meghatározása iránt az aranyosszékiek által a Thoroczkay család ellen indított perben merült fel.

Ezen esketésben e várra vonatkozó, sok igen érdekes adat van. Így több tanu vallomásából az tűnik ki, hogy háború idején az aranyosszékiek mindig, de főleg Báthori Zsigmond korától fogva a szék tiszteinek vezetése alatt e várba vonultak, azt többször kiigazították. Nevezetesen az újabb időben is ott boronákból újabb erődítményi műveket emeltek, ami ellen a Thoroczkay család sem akkor, sem azelőtt soha fel nem szólalt és így a székelység századokon át annak mindég békés birtokában volt, amint azt örökké Székelyvárnak is hívták és hívják most is.

X. FEJEZET.

Barczaság

A Barczaság elnevezés összfogalmát, törzsnevét képezi az Erdély délkeleti szögletét elfoglaló szép térségnek, tekintet nélkül a később keletkezett politikai felosztásra, úgy hogy Barczaságon lakónak mondja magát nemcsak Brassó vidéke, hanem Felső-Fehér-megye és Fogaras vidék itt lévő részének lakosa is.

A Barczaság, vagy röviden Barcza elnevezés eredetének különböző értelmezése merült fel, s főleg a szász írók többen oly erőltetett magyarázatot adnak, mely által annak Burzeland német nevet derívné, s annak német származását kierőszakolni akarják. A legrégibb latin elnevezések melyek alatt a legrégibb okmányokban előfordul: Terra Borza, Terra Burtza. Ugy német, mint latin nevei nem mások, mint ős magyar nevének a Barcza vagy Barczaságnak különböző átfordításai és átídomításai.

Lehetetlen, hogy az első király és utódai figyelmét a határszéli vidék hadászatiilag e legfontosabb pontja a négy szoros miatt betöréseknek nagyon kitett Barczaság kikerülte volna, s hogy fedezetéről és biztosításáról ne gondoskodtak volna. A szász írók e vidék régi dicsőségét a német lovagokon akarván kezdeni, a Barczaság minden várromjáról erőlködnek kimutatni, hogy azok a német lovagok építkezéseinek maradványai. Ezen föltevések és állításoknak azonban mindjárt első sorban ellentmond az, hogy a német lovagoknak meg volt tiltva kövárak építése és mihelyt engedély nélkül ilyeneket építeni megkísé-

reltek, azonnal ki is üzettek. Különben is rövidebb ideig lakták e földet, hogysem nagyszerű várakat idejük lett volna építeni, Ellentmondanak azonban a barczasági várak lovagok általi építésének maguk a várromok is, melyeknek köbetüi a lovagok előtti korra viszik vissza a régész figyelmét. A Barczaságon feltatálálható öt várak nevezetesebbjei: Szent István vagy az őt követő Árpád házi királyaink alatt épültek, s láncszemét képezték azon erőd gyűrűzetnek, mely Felcsiktől kezdve Erdély kültámadásoknak leginkább kitett, keleti oldalát és déli sarkát fedezték. Ezen körből erednek valószínűleg a Czenktetőt koronázó hatalmas Castrum Brassóbia, Tölcsvár, Fekete-halom-vára, Höltövény vára és Királykö vára, annyival inkább, mert építészetük mellett azon körülmény is e föltevésre jogosít, hogy a lovagok elűzetése és a szászok betelepődése után is, e várak mindig mint királyi várak (castrum regalék) szerepelnek és egyenesen az erdélyi vajdák alá rendeltetve, ezek által odahelyezett őrség által voltak megszállva. Ezen szétomlott egykori hatalmas erődök romjai mellett van egy másik ritkán csaló igazolás is, arra, hogy a Barczaságot a székelyek a szászok előtt lakták, s ez a barczasági helynevek magyar elnevezése.

Ila a Barczaság helyneveit figyelmesen vizsgáljuk, azt találjuk, hogy úgy a hegyek, folyók, mezők, mint a helységek nagy része is magyar néven fordul elő. Vegyük például a hegyeket. Mindjárt a Bodza szorosnál, mely maga is csalhatatlanul magyar elnevezés, s melyre a németnek szava sincsen, ott találjuk az e táj havasainak királyát a Csukást, amelynek más neve ismeretlen, ott van a Királyhegy, Nagy és Kis-Tatár, ott a Csihámos. Az Ó-sáncot mindkét

oldalról övező havasok és hegységek egytől-egyig mind magyar nevűek. Itt csak az Esztere bércét, Benczét, Arapa Csuklyonját, Csáki bércet, Ördög bércet, Vajda havast, Ékoldalát, Volason földjét, Lovak havasát, Babicsot és Tóth Pált említjük fel. A Barczát délről övező havasok is magyar nevűek. Ilyenek: Hét-falu felett a Hegyes, Andóbércz, Bencze, Jeremiás és a Nagy-Kőhavas, melynek Pietramare neve csakis a mult században kezdett divatba jönni, ilyen a Keresztyén-havas, melynek Schuler-Gebirg német neve azon újabb időből származik, amidőn azt a száz gimnázium bírta, ilyen a Brassó feletti Czenk, melynek Kapellenberg neve a később ott épült kápolnákról ered; ilyen a Brassó feletti Bácsél, melynek ma sincs más neve. A hatalmas Bucsecs, melyre német eredetet ráfogni senki sem akar, ilyen maga a Királykö, mely régi okmányokban mindig ezen néven fordul elő, s Königsstein neve egészen újabb keletű átfordítás; ilyen Feketehalom, mely hegy és a rajta feküdt vár is a legrégibb okmányokban mindig Feketeholm néven szerepel, s az újabbkori Zeident csak az alatta fekvő ily nevű mezővárosról származtatták nem nagyon régen.

A Barczára nyíló négy határszéli szoros neve tagadhatatlanul magyar. A Bodza, Ó-sáncz, Tömös és Törösvár magyar eredetét senki elvitatni nem fogja, mert a Bodzauer, Tömöscher, Töröczburger és Altschauzeipasst, senki egyébként nem veheti, mint az ős magyar elnevezés szolgái átfordításának.

Már most a helységneveket véve ezek is magyar eredetűek. Nem is említjük itt a magyarok által lakott 10 falunak nevét, hanem csakis a szász helységeket, s ezek között magát Brassót, amely régi oklevelekben mindig Brassóbia, Brassóvia, Brassu, Ba-

rassu stb. néven fordul elő, s melynek Corona s ebből eredő Kronstadt német neve legelőbb 1355-ben keletkezett. Ilyen Földvár, mely minden régi okmányban e néven szerepel. A Marienburg csak sokkal később jön elő. Ilyen Feketehalom, mely mindig és mindenütt Feketeholm néven szerepel, a Zeiden újabb időben jött forgalomba; ilyen Prázsmár, Szent-Péter, Volkány, Höltövény. Keresztényfalú, Rosnyó is; mert a Tartlan, Petersberg, Volkendorf, Neustadt és Rosenau, mind csak később keletkeztek, s egyszerű átfordításai a régi ősmagyar neveknek.

Ennyi összevágó adat hangosan bizonyítja, hogy e vidéket a német lovagok és szászok bejövétele előtt magyarok és székelyek lakták. Ha a bessenyő és kun betörések részint meggyérítették, részint elhúzódsra kényszerítették is az ott volt magyarságot, sokat kockáztató feltevés mégis az, hogy a Barczát a német lovagok előtt senki sem lakta volna, hogy e termékeny vidéket mocsárból és vadon erdőségből, a németek emelték ki és hódították volna meg a földművelés és a népesedésnek, amit minden német író elhitetni akar. Pedig ha a történeti pragmatizmus szabályai szerint jár el irodalmi működésében, bizonyára maga sem hiszi el azt, mert a fennebb felhozottak mind arról tanuskodnak, hogy a Barczaságot a német lovagok idejövétele előtt már jóval birtokába vette s így művelte is a magyar és székely. Azon körülmény, hogy Endre király az 1211-iki első adománylevelében nem az egész Barczaságot adományozza, hanem annak keleti határául a prázsmári Feketevizet és Tömösvizét tűzte ki azt látszik jelölni, hogy a Barczának most is magyarok által lakott legkeletibb részét éppen ezért nem adományozta a német lovagoknak, mert azon

vidéken már akkor is e vidéknek megfogyatkozott ős lakói, a székelyek laktak.

A Barczaság terére négy határszéli szoros nyílik. A Bodza-szoros, mely a keleti oldalon van, az Ó-sánc szoros, mely éppen a Barczaság délkeleti sarkában nyílik, a Hétfaluhoz tartozó Hosszufalu felső végénél, s a szilaj Tatrag patak nyargal rajta keresztül. Hét-falu négy teljesen összeépült faluja a Barczaságot délről bekeretező havasláncolat egyik hatalmas csúcsának az oldalán gyönyörű fenyves erdőkkel övezett, tetején pedig meglepően szép sziklatömbökben végződő Nagykő-havas alján hosszan nyúlik el. E négy összeölelkezett község keleti vége benyúlik az Ó-sánc torkolatába, míg nyugati vége már a tömösi szoros torkolatát érinti. Itt van a Nagykőhavas és a Brassó hátamögötti Keresztényhavas között egy szűk völgy-nyílás, melynek háttérében a Bucsecs roppant szikla-óriásai tűnnek fel. Ezen völgynyílás a tömösi szoros, melyen a völgyfőben fekvő Predeál hegynél eredő Tömös patak nyargal át.

A Törösvári szoros volt régen nemcsak a Barczaságnak és Erdélynek, hanem a világkereskedelemnek is fő útja kelet felé. Itt vonult át nemcsak a békés kereskedelem, hanem itt törtek ki és be a hadseregek. Ott áll a torkolatánál még most is egy épen megmaradt ódon vár, hogy rovátkás falaival a mult dicsőségének emlékeit fenntartsa. E szoros nagy multjához mérten, legdíszesebb Barcza minden szorosa között, mert nemcsak a szoros maga van felékítve, hanem annak egy olyan gyönyörű előcsarnoka is van, mely már egymagában elég arra, hogy az utast elragadjja. Ez a rosnói völgy.

Sokan csodálkozni fognak, hogy mi a Székely-

földdel foglalkozván miként foglalhattuk annak keretébe a Barczaságot is. Féltekeny szász atyáinkfiai ezt alkalmasint érzékeny jogsérelemnek fogják tekinteni, hogy mi egy szép darabot kikerekítve az általuk előszeretettel „Szászországnak“ (Sachsenland) nevezett Királyföldből, azt a Székelyföldhöz kebelezük. A Barczaság általános leírásában már kifejtettük, hogy a Barczaság régen a Székelyföldhöz tartozott és székely gyarmatosok által lett benépesítve. Előadtuk, hogy bár 1211-ben II. Endre királyunk oda német lovagokat telepített, de azoknak 14 év múlva történt kiűzetése után a Barczaság ismét visszacsatoltatott a Székelyföldhöz és székely ispánok alatt állott egészen a nemzeti fejedelmek koráig, mikor visszaélésükön csak úgy oda csempésztetett a Királyföldhöz, anélkül, hogy azt az ország törvényhozása valaha elismerte, helybenhagyta és szentesítette volna. Jogilag tehát a Barczaság a Székelyföld részét képezte. E jogigénynek, ha rövid időre is, elégtételt szerzett II. József császár, ki Erdélynek új politikai beosztásakor a Barczaságot Háromszékhez csatolva visszakebelezte a Székelyföldbe.

1. HERMÁNYI TEMPLOMERŐD.

A merészen lemetszett Veczer és tőle bizonyosan az Olt által természetes erővel elválasztott Lempesch közötti hegynyílás előtt fekszik Szász-Hermány, (Honnigsberg, régi okiratokban: Mensmelis, oláhul Hermana) a Barczának felső nagy szász községe. Benkő történetíró szerint, régen Fehérvármegyéhez tartozott, s magyar nevét nem a német lovagok e falut alapító Hermann nevű magisztertől vette, mint azt Schlötzer

állítja, hanem Érmánytól, ami a régieknél forrást jelentett.

Nem akarjuk itt kutatni, hogy melyik leszarmaztatás valószínűbb. Mindkettő csak feltevésen alapuló kétes eredetű hagyomány.

1240-ben IV. Béla király ezen falu egyházi főnökségét a cisztercita atyákra ruházta át.

László király 1377-ben Brassónak akként rendelé alá, hogy évenként két hetet dolgozzanak, s harc idején tartozzanak e város oltalmára harcosokat küldeni, amit Zsigmond király is 1433-ban, midőn a hermányi paplakban volt szállva, hegybenhagyott, 1443-ban a kolozsmonostori abbás Antal, az Apafi Miklós és szebeni Valter Anna közt felmerült perben ítélőbíróul Antal brassói dékánt és a hermányi lelkészt delegálta. 1455 január 7-én Hunyadi János Hermányban volt, innen adományozván a hermányi három kövű malom használatát Kőfaragó Konrádnak. 1462-ben Mátyás király is megerősítette nevezett Kőfaragó Konrádnak Erzsébet nevű leányát azon malomrész birtokában, melyet atyja a szotyori és tövisi várak építéséért nyert Hunyadi Jánostól. Egy 1484-iki okmányban Hermányt villa regális Herman néven találjuk felemlítve.

Ezen községet is, mint az ellenség betöréseinek kitett Barcza minden faluját, igen sok viszontagság érte. Krónikaszerűleg felsorolva, ezek a következők voltak:

1236-ban a mongolok, 1421-ben a törökök dúlták fel.

1532-ben július 14-én István moldvai vajda fosztotta ki és égette fel.

1593-ban április 21-én a templom és az egész falu porrá égett, 22 emberrel együtt.

1599-ben és 1600-ban Mihály vajda garázdálkodott ott az ő szokott modorában, majd három évvel később Básta serege dúlta fel.

1612-ben Báthori Gábor, a Barcaságnak elpártolt lakóit megfenyíteni, április 6-án Töröcsvár alól ide jött, hogy a neki hűséget esküdött, de később elpártolt hermányiakat meghódoltassa. Ezek azonban egy János nevű cseh festő vezetése alatt templomkastélyukba vonulva, elszántan oltalmazták magukat, mígnem Báthorinak lőszerkészlete elfogyván, miután a falut feldúlta, április 20-án elvonult.

1658-ban augusztus havában hat napig tartá magát Hermány kastélya a moldvaiak ellen, kik azt bevenni nem tudván, a falu feldúlása után eltávoztak. Tököly betörésekor úgy látszik, hogy Hermány lakói ezen szabadsághőssel rokonszenveztek, erre látszik mutatni azon körülmény, hogy a zernyesti csatából sebesülten oda menekült Magni osztrák tábornokot agyonverték. Ezért még az ellenségeihez is nagylelkű Tököly élénk rosszalását, később pedig a németek nagyon kegyetlen visszatárlását érdemelték ki.

A Rákóczi mozgalom alatt a kurucoktól sokat szenvedett. Egy alkalommal a templomkastélyt ostromló kurucokra éj idején rácsapott a brassói őrség és az ostromlók közül többet levágtak. Kálnoky Péter nyereg nélküli lován menekült el. A kurucok azonban csakhamar összeszedték magukat és a támadókat vitézül visszanyomva, Szapanyos Mihály vezetése alatt Brassót is ostrom alá vették és Rosnyónál egy a németek részéről jövő nagy borszállítmányt ejtettek zsákmányul.

1818-ban is szerepet játszott Hermány templomvára.

Lássuk röviden a háromszékiek önvédelmi harcában fordulópontot alkotó hermányi csatát. Midőn egész Erdély elesett, Háromszék egyedül vette fel a zsarnokság feltétlen alávetés gőgös követelésével odadobott kesztyűjét. Fegyver, lőszer és pénz nélkül elkezdtek azon csodás harcot, amely a székely történelem legnagyobb dicsőségét tünteti fel. Azon maroknyi lelkes nép, nyílt és semmi természetes védvonalat sem nyújtó területen két rendes osztrák hadsereggel és nagylétszámú felkelt szász és oláh néppel szemben nemcsak megvédte területének sérthetetlenségét, hanem a rikai, árokpataki és hídvégi győzelmek után elhatározta, hogy a brassói osztrák hadsereg ellen támadólag fog fellépni. A támadás négy ponton, Hídvégnél, a Hermányra vezető aldobolyi hídnál, a kökösi hídnál és Bikfalvánál történt. A nagyobb erő, mely a székely sereg zömét képezte Sombori ezredes vezénylese alatt Hermény felé vonult. De ezen nagyobb erő is csekély volt, mert az mindössze 2390 főből állott, melyből 1000 csak lándzsával volt felszerelve. Lovassága 290 ujonc lovasból, tüzérsége 2 hatfontosból állott. Az ezzel szembe állított osztrák erő állott egy ezred rendes gyalogságból 1000 fő, két zászlóalj jól felfegyverzett brassói nemzetőr 2000 fő, két század szász vadász 400 fő, szász és oláh felkelt nép 5000 fő, rendes lovassága 120 fő, összesen tehát 8560 fő és 3 hatfontos ágyúból. A csatát 1848 december 5-én a dobolyi hídnál az osztrák tüzérség kezdte meg, jól irányzott golyói néhány székely huszárt megöltek. De csakhamar feleltek nekik Semsey ágyúi is, s az első golyó az osztrák lőszerkocsit szétrobbantotta. Erre a székelység a hídon áttörve megrohanta az osztrákokat, kik csakhamar eszeveszetten rohantak Hermánynak.

Azt, hogy a székely lovasság az osztrák ágyúkat zsákmányul nem ejtette, ezt csak a süppedékes talaj gátolta meg, melyben már az ágyúk közelébe ért huszárok is fennakadtak. A futó osztrákok egy része a hermányi templomerődbe húzódott, megkísérelte annak védelmét. A székelyek az eltorlaszolt kaput betörték, a bennlevők nagy részét leölték, részint pedig foglyul ejtették. A csata alkalmával Hermány község kigyulladt és egy része le is égett. A megfélemlített osztrákok, nevezetesen a szász nemzetőrök és a vadászok oly eszeveszetten száguldottak Brassó felé, hogy lóháton sem lehetett őket utólag érni.

Miként a hermányi, épp oly győzelmesen sikerült a hídvégi és kökösi hídnál is a támadás. Az osztrákok és szövetségeseik mindenünnen eszeveszetten futottak be Brassóba. Ha ekkor a székely seregek főparancsnoka a sereg kívánságának engedve, rögtön Brassóba tört volna, az bizonyosan a székelyek kezébe esik. Ő azonban több napig tétovázott, Brassóig előnyomult előcsapatát nem követte, s midőn végre a néptől fenyegetve előnyomult, az azalatt megerősített és új védőrséget nyert várost bevenni nem tudta.

Az annyi vészt és rombolást látott Hermány kiveverte a mult sebeit és ma a Barcaság egyik igen szép és virágzó községe. A község központjában fekszik az annyi harcot átélte, az annyi osztrakkal és az idő romboló hatalmával dacolt templomerőd védfalaival körülölelve a közepén lévő igen érdekes ódon templomot, mely magas tornyával igen festőileg néz ki.

Ezen templomot körülövező körídomú, terjedelmes várkastély még teljesen épségben áll fenn, 8 védtornya közül, csak egyik hatszögű a többi mind négy-

szög alakú. A 8—10 méter magas falak külső oldalain lőrések és kiszökellő zúzművek váltakoznak.

E falakat mély, széles sánc veszi körül, mely vízzel lévén megtölthető, a megközelítésnél akadályul szolgált. E sáncon át, a déli oldal felől lévő főkapuhoz eredetileg felvonó híd vezetett, melyet most, egy később épülhetett oszlopsoros fedett folyosó helyettesít. E folyosón át, a későbbi tanácsházzá átalakított kapubástya alatti hosszúkás, szűk folyosóra lehet jutni, hol még most is meg van a középkori váraknál divatos, felülről leereszthető védrács (rostélyajtó), mely gyakran veszélyes kelepcéül szolgált az ostromlónak. Ha az ellenség a külső védbástyákon áthatolva, ezen folyosókra behatolt, akkor az ilyen védrácsot leeresztették és így a benyomulókat a külsőktől és a meneküléstől elzárva, ott az erre szolgáló nyílásokon át lenyilagták és lelőtték.

Hermánytól egyenes út vezet a termékeny és jól művelt térségen át az alig egy órányira innen keletre fekvő Prázsmárra. Hermányon túl már felötlik a Barcza, ezen nagyszerű havasok keretébe foglalt gyönyörű térség. A termékeny rónán mindenütt magas tornyok jelölik a falukat. Regényesen fekvő várromok, templomkastélyok nyújtanak a szemnek kedves nyugpontokat. A havasok kebléből szép, tiszta csermelyek sietnek az Olt felé, s ezektől ragyog a vidék, mintha tükördarabokkal lenne kirakva.

2. PRÁZSMÁRI TEMPLOMERŐD.

Prázsmárt németül Tartlannak nevezik. Régi okmányokban leginkább német és magyar nevének különböző változataival találkozunk. Így Béla királynak

1240-ben kiadott azon rendeletében, mellyel a Barczaság némely falvának egyházi főnökségét a cisztercita szerzetre ruházta át, Prázsmárt is, mint odasorozott községet, Tartilleri néven találhatjuk fel. Lajos király 1377-iki adománylevelében Tortalen néven fordul elő. Zsigmond 1395-iki okmányában Prásmár néven. Prázsmárnak első nagy birtokosaként Teel Pétert ismerjük.

Prázsmár címere hantba vagy gömbbe tűzött kereszt; ezt találjuk 1698-beli pecsétjén is e körirattal: „Sigillum Prásmárensi“, mi szintén mutatja, hogy régen e városkának leginkább magyar nevét használták.

E helységet szintén sok viszontagság érte: így 1351-ben Majláth István bevette templomvárat, azt azonban bizonyos váltságdíj fejében ismét visszaadta. Amurát hadjárata, török és tatár betörések gyakran érintették Prázsmárnak erős és határszéli fekvésénél fogva fontos templomvárat. Azt meg is rongálták, minek következtében 1515 táján Zápolya János, Erdély akkori hatalmas vajdája azt kiigazíthatta és mint a Barczaság egyik leghatalmasabb védvárát megszállva tartotta, részint, hogy a török betörések ellen fedezze az országot, részint azért, hogy a szászokat szemmel tartsa. Úgy látszik, hogy a szászok az ellen nyíltan felszólalni nem mertek; de alkalmas titkos utakon mindent elkövettek az udvarnál, hogy Zápolya hadait onnan eltávolítsák.

1529-ben Péter moldvai vajda Háromszéken pusztított, német katonaság szállta meg Prázsmárt, de a vajda közeledtére Brassóba húzódott. A vajda úgy Prázsmárt mint Hermányt ostrom alá vette, de a várkastélyba vonult lakósok oly jól védték magukat, hogy azokat bevenni nem tudta. E feletti haragjában július

12-én Prázsmárt, 14-én Hermányt felégetve, zsákmányával elvonult.

1556 május 14-én és ismét június 14-én a bodzai szoroson Izabella segítségére berendelt Petrovich oláh vajda, Prázsmárnál táborozott és itt fogadta a brassóiak hódolatát. Izabella trónrahelyezése után, ez év novemberében a Bodzán kivonuló két oláh vajda ismét Prázsmárnál táborozott s bár barátként jöttek, mégis féktelen népük sok kárt okozott.

1599 október 20-án a Barczára váratlanul betört Mihály vajda Prázsmár mellett ütötte fel táborát. Ide hívta hódolatra Brassó tanácsát. Hogy ez a kalandor miként bánt még a jó baráttal is, mutatja az, hogy bár a prázsmáriak Ferdinánd pártiak voltak, s táborát élelemmel s más szükségességekkel ellátták, mégis úgy szétrombolták a várost, hogy egyetlen ház se maradt épen. Gabonát, marhát és minden megfogható értékebb holmit elvittek magukkal Mihály vajda oláhjai.

1602 július 21-én a másik jó barát, Básta dúlta fel Prázsmárt.

1612-ben Prázsmár mellett verték szét a székeleyek a brassóiaknak Géczi András által vezényelt zsoldos hadát, s nagy részüknek levágása után elszedték tőlük a Háromszék alsó falvainak kirablásánál szerzett gazdag zsákmányt.

1655 július 18-án Rákóczi György Prázsmárra érkezett 62.000 emberből álló táborával, s a prázsmári mezőkön táborozott egészen június 29-ig, midőn a Bodzán át ütött be Oláhországba.

1661-ben Ali pasa garázdálkodott ott, midőn 80 prázsmári lakóst hurcolt el fogságra.

1678-ban június 21-én az Apafi támogatására be-

jött Achmed pasa, Prázsmáron táborozott és innen ír a székelyekhez.

1690-ben augusztus végén a Zernyestnél fényes győzelmet vívott Tököly Imre hosszabb ideig táborozott Prázsmáron, innen küldötte augusztus 26-án kiáltványát, Csik- és a többi székely székek lakóihoz, fölhíván azokat a hozzá való csatlakozásra.

Ekkor a brassói fellegrárban egy Guttenstein nevű német tiszt parancsnokolt. Ez mindenféle hős tettekre tüzelte a népet, amelyek rendszerint nagy kudarchan végződtek, így amidőn a bédeni herceg serege elől Tököly visszahúzódva október 12-én Prázsmárnál táborozott Guttenstein Brassóban nagy ajándékok és szabad préda ígéretével egy szabadcsapatot toborzott szászok és oláhokból és ezekkel október 14-én átütött Tököly táborára. De ott oly fényes fogadtatásban részesült, hogy két szekér halottal és nagyszámú sebesülttel csak alig tudott Brassóba visszajutni.

1704-ben a kurucok pusztították el Prázsmár templomkastélyát, midőn 60 lakóst vittek magukkal.

1848-ban a szabadságharc kevésbé érintette Prázsmárt, mert annak lakói okosabbak voltak és igyekeztek a szomszéd székelyekkel jó viszonyban lenni. Akkor amidőn 1848 végén a háromszéki véderő támadólag lépett fel, Prázsmárt is osztrák seregek tartották megszállva. A támadás két oldalról történt, a kökösi hídtól Nagy Imre vezénylete alatt, 1200 gyalog, 83 lovas és két ágyú. Bikfalvától Sárosi vezénylete alatt 900 gyalog és 112 lovas nyomult. A kökösi hídtól az osztrák tüzérség rövid tüzelés után, valamint a gyalogság is visszahúzódott Prázsmára, melyhez amidőn a székely seregek közeledtek, két polgár

jelent meg azon kijelentéssel, hogy Prázsmár kapitulál. A Horváth Ignác által vezényelt lovasság sebesen vágatott be Prázsmárra, ugyanakkor a túloldalról Sárosi lovasai is odaértek. De a még sebesebben menekülő osztrákokból, csak néhányat tudtak elejteni és vagy nyolcat elfogni; az ágyuk egy kis mellékúton észrevétlenül elmenekültek Brassóba. A székely tábor nem is jött be a városba, hanem a mezőn ütött tanyát, a bevonult lovasság örködött a város biztonsága felett

32. Prázsmári templomerőd.

és így senkinek egy hajszála sem görbült meg, senki javaiban meg nem károsult, ily nagylelkű volt a székely még győzelmében is, szemben azon néppel, mely hazaárulólag az ellenséggel cimborált. Ennyit mit Prázsmár multjára vonatkozólag följegyeztünk.

A várkastély bejárata a déli oldalon volt. Ez egy kiszökellő sokszögűleg idomított, tornyos és fogrovátkás elővédmű által volt fedezve, melyhez csak felvo-

nóhid által lehetett jutni, mint azt a most is meglevő dobogó csigák tanustíják. A várkastélyt falszegélyezte mély sánc vette körül, melybe a közeli források vize bevezethető volt. A felvonóhid ma már eltűnt, helyét oszlopcsarnokos folyosó foglalja el, de meg van a testes kapubástya alatt azon alagútszerű sötét folyosó, — meg van még most is a folyosó közepe táján a felülről leereszthető védőrács (rostélykapu), — mely a régi váraknál oly nagy szerepet játszott. Ezen várkastély jóval régibb korból származhatik, az általa védett templomnál, mert a bejáratot fedező védművek sokszögű oldalán több sorban elhelyezett vakalakítású köríves bemélyedéseket találunk. Ezen tisztán a román építészet műidomaihoz tartozó díszítmények igazolni látszanak az ott található 1343 évszám által jelölt korszakot, bár maga a felirat hamis, mivel az még ezen korban ismeretlen vagy a feliratoknál nem használt arab számjegyekkel van odairva és nem vésvé.

A mostani várfalakon kívül még egy külső véd-fal is állott, melyet alapfalairól még most is nyomozni lehet. E kettős védfal tette oly erőssé a templomvárat, hogy az, miként előbb már láttuk, a 15. században országos szerepet játszott. Nem csak ama távoli korban bírt fekvésénél és védműveinél fogva kiváló hadászati fontossággal, hanem még a 18. században is úgy tekintették Prázsmár templom várát, mint egyikét a legjelentékenyebb erődöknek. 1750-ben az Erdélyben parancsnokló gróf Brown tábornok azt mondta, hogy Prázsmár várában sokkal biztosabban oltalmazná magát, mint Brassóban. Ekkor azonban még állottak a külső védfalak is s e mellett maga a város is egy öt kapuval ellátott védfallal volt körülövezve és

így a templomvár belső várát vagy végvisszavonulási helyét képezte a külső nagyobb várnak, melyet leginkább azt tett erőssé, hogy széles sáncaiba a források vize be volt vezetve. Gondoskodtak arról is, hogy a belső vár ostrom idején vízben hiányt ne szenvedjen, mely okból a források vize földalatti mesterséges csöveken volt a templomvárba bevezetve oly módon, hogy azt az ellenség föl nem fedezhette.

A várvédelemben kiváló szerep jutott a prázsmári kovács és takács céheknek, melyeknek külön bástyáik voltak, ezeket ők tartoztak felfegyverezni és harc idején oltalmazni. Természetes, hogy akkor, midőn Prázsmárt védfal vette körül, az nem bírt jelenlegi nagy terjedelmével, hanem összeszorult a templom közelében már csak azért is, hogy lakói vész idején hamar behúzódhassanak a várba. A várkastélyt körülvevő teres piacon, főleg felülről a toronyból nézve, még most is fel lehet ismerni a régi lakóházak alapfalait és különösen azt, hogy azok a köridomú várkastéllyal egyforma távolságra szintén körbe voltak építve és önmagukban is úgyszólván egy külső védvonalát képezték a templomerődnek.

3. BODOLAI BÉLDI PÁL VÁRKASTÉLYA.

Felső Fehérvármegye három kis falucskája a Barcasági Brassóvidéke és Háromszék közé ékelte be magát. Ezek Bodola, Nyién és Márkos. E falvak egyikét, Bodolát fogjuk itt ismertetni.

Az Erdély délkeleti sarkában levő Barcaságra a havasok közül számtalan kristály patak rohan le. Ezek a havasok közé bemélyülő, elragadóan szép, több helyen páratlanul nagyszerű szorosokból törtetnek le.

Ezen szorosok közül ismertebbek a tömösi és törcsvári szoros, melyeknek vidékét ha valaki egyszer beutazta, soha sem fogja elfeledni, mert mindkettő egyaránt szép és csodásan nagyszerű. De van ezeknél egy még szebb, harmadik szorosa is a Barczaságnak, mely teljesen ismeretlen és alig említik még csak nevét is. Ez a Barczaság délkeleti sarkából kifelé nyomuló és a havasok tömkellegébe messze fölágazó Ó-sánc szoros, mely a tekintélyes, gyakran veszélyesen nagyra dagadó Tatrang folyócskának a havasok közé vajt völgye.

Bodola a Bodza előhegyei közül letörtető Malom patak, a szintén onnan lerohanó Papp patak és a Zajzon vizének Tatrangba szakadásánál ezen utóbbinak balpartján fekszik. Bodolát a Tatrang berkeinek magas nagy fái egészen elrejtik az utas szemei elől. Bodola történeti szereplésével 1211-ben találkozunk először, mint a Barczára telepített német lovagok számára kiszakított terület határhelységével. 1242-ben IV. Béla király prázsmári Demeter ispánnak adományozta.

1478-ban háporloni Forro Osváld, Béli Albert, Márton és Péter bodolai birtokosok ottani jobbágyaira vetett adót, mely hatalmaskodása ellen Kendi Antal alvajda ez év dec. 13-án Kolozsvárról intézkedik. Ekkor tehát már a Béliiek kezén volt Bodola, de arra, hogy miként és mikor nyerték, adatokat találni nem tudunk.

1519-ben Lajos király Bodolát Béliektől a kézdiszentléleki kastéllyal és tartozandóságaival megcserélvén, Brassónak adományozta. Bár 1539-ben János király Béli Pált újból megerősíti a brassóiaknak átengedett Bodoláért kapott Szent-Lélek tartozandóságai-ban, mégis Brassó azt vagy nem vehette kezéhez, vagy

csak rövid ideig bírta, mert az azután is a Béliiek kezén volt.

1612. okt. 12-én a Báthory Gábor ellen felkelő Weiss és Géczi ostromolta, vette be és dulta fel Bodolát, de ez romjaiból újból még fényesebben emelkedett ki és hatalomfészkéül szolgált a nagy Béldi Pálnak ki innen menekült el az ellene küldött seregek elől, amikor Mike földig romboltatta Béldi erős várát, pedig e ténykedésével magának ártott, mert Béldi elkobzott vagyonának ő lett az örököse.

A mi rokonszenvünk nem az elhelyezkedővel marad, hanem az elmenekültet kíséri, mert mit kereshetnénk Bodolán mást mint a nagy Béldi Pálnak — történelmünk e nagy jellemének, a tragikus nagyságában megmaradó hősnek — emlékét. Ezen emlék vonz szent tisztelettel ide, hisz az ő példás alakja nemcsak kortársai között, hanem a világtörténelemben is tiszteletreméltó helyet foglal el. Béldinél önzetlenebb, önfeláldozóbb hazafi kevés volt. Soha talán ember végzetek között oly dicső nem volt, — aki trón vagy örökös börtön között, az utóbbit választotta azért, hogy hazáját a polgárháború és idegen beavatkozás dúlásától megmentse. Béldi a legnagyobb győzelmét akkor vívta, midőn hatalmának tetőpontjáról a börtönbe lépett. A védelmére fegyvert fogott harckész székelységet maga küldte haza, csak hogy a testvérvér folyását megakadályozza. Mindez azonban kislelkű ellenégeit nem tudta lefegyverezni, s ő, ki oly könnyen eltiporhatta volna ellenfeleit, a portára menekült. Pedig mennyire indokolt lett volna bosszúszomja, amikor egy báb fejedelem, ki országának legnagyobb hőst és legjellemesebb emberét, a trón és törvénytisztelőt megfoszt mindenétől, egy becsvágyó tanácsosá-

nak fondorlata következtében, őt földönfutóvá teszi, ártatlan szép nejét, gyermekeit börtönben halálra gyötri, hazafias érdemekkel szerzett birtokát elko-
bozza, őseinek emlékszentesisített kastélyát földig le-
romboltatja.

Ilyen körülmények között minden ember meg-
ragadta volna a visszatorlás és bosszú felajánlott fegy-
verét. Béli azonban krisztusi önmegtagadással ke-
nyérrel dobta azt, aki őt követ hajította, s megváltó-
ként halt meg honfitársainak vétkeiért, azok meg-
mentéséért. Az a Jedikula börtönfalába bevésett „Béli
Pál“, melyet maguk a törökök is tisztelettel mutatnak
az idegennek és ez a földszinéről eltörölt bodolai vár,
mily sokat mond a szemlélőnek, mily erkölcsi
világosságot, mily dicsfényt vet e kiszenvedett
nagy honfi életére, az annyi erényért töviskoszorút
viselt hazafi szent emlékére.

Azt hisszük nincs szükség arra, hogy Béli Pál
élettörténetét részletezzük, nincs miért az ő kibujdosá-
sát török fogságban való szenvedését, gyászos halálát
itt leírni, mert alig van olvasnitudó magyar, ki azt
ne ismerné, nincs hazafi, ki történelmünk e megra-
gadó epizódját ne tudná, ki a jobb sorsra méltó hős
nagyszerű önfeláldozását észelve, emlékének könnyet
ne szentelt volna.

Ha valahol, úgy bizonyosan e szent romok felett
dicső emlékek kellene állani, egy mausoleum illette
volna meg Béli Pál emekét és mégis pusztá elhagya-
tott e hely. Nincsen a nagy férfitől hátramaradt más
látható emlék, mint az a nehéz bilincs, melyet Béli
Pál a fogarasi börtönben hordott. Ezen rozsdás lán-
cot, s egykori arcképét tudják csak utódai szent erek-
lyeként felmutatni. Bilincs és rom az, mi nagy mul-

tunk hanyatlási korszakából egyedüli emlékként fennmaradt.

Ott van a rozsdás bilincs mellett az egykor fényes vár puszta helye, alig maradt ezen — nem ellenség, hanem önkezünk rombolta — legerősebb várunkból annyi maradvány, hogy annak legalább hajdani alakját meghatározhassuk.

Ezen vár, mint földtemette alapfalaiból megítélhetjük, négyszögidomu volt, 120 lépés hosszal és 70 lépés szélességgel. Ily kiterjedésű azonban csak maga a belső vár, vagy lakosztály volt, ezen kívül vonult el a kettős védfal és azon széles védsánc, melybe a Malompatak vize bevezethető volt. Mutatnak egy özszeomlott alagutat, vagy földalatti csatornát is, mely Béldi Pálnak az elmenekülésére utat nyitott. A várudvarán, hol egykor a hősök fegyverrel csörtettek s melyet a hős szenvedéseinek osztályrészese, Béldiné s a bájos Béldi Aranka léptei érintettek, most dudva és csalán nőtt fel mintha jelképezni akarná csipős gunyját a sors szeszélyének. A vársáncok mélyén a falu szegényeinek rozszant kunyhói vonják meg magukat szerényen, s a hajdani dicsőség e romjai, a hajdani fény e bus töredékei között a falu rongyos gyermekei játszadoznak katonásdit, nem tudva, hogy szent port érintenek lábaik.

Ennyi, mi a hálátlan kor által országgyűlésileg lerombolni rendelt várból fennmaradt, néma s mégis oly sokat beszélő emlékül ezen eseményben dicsőült Béldi Pálnak.

4. NYIÉNI „KREUZBURG“ VÁR.

A barcasági magyarság e szép területnek mind a négy oldalán a hegyek aljába vonult. Délen Hétfalú, keleten Bodola, Nyién, Márkos, északon Erösd, Árpatak, Hidvég, nyugaton Apácza, Krizba és Ujfaluba, ahol a magyarság elhelyezkedett, míg a térség közepét egészen átengedték a szászoknak.

Nyien — németül Kreuzburg — a Bodza hegyei közül kitörtető hasonló nevű patak szűk kies völgyében fekszik, melyet a Piliske és a Kecsenyak magas bércei zárnak el.

Nyiennek van egy érdekes régisége is, s ez a német lovagok által 1222-ben épített Kreuzburg (Creuceburg), a barcasági várak legjelentékenyebbike. Hogy ezen, a német lovagok történetében nevezetes szerepet játszó vár itt feküdt, arra elfogadhatjuk bizonyításként azt is, hogy a szászok a mai napon is „Kretzbirgnek“ nevezik. Okmányok is igazolják, hogy ez a vár itt és nem másutt feküdt. Ugyanis amidőn I. Endre 1211-ben a német lovagokat a Barcaságra telepítette, a birtokukba bocsájtott terület keleti határául a prázsmári Feketevizet és a Tömös patakot jelölte meg. Azonban a lovagok alig települtek le, máris terjeszkedni kezdtek, s alkalmasint hadászati szempontból, hogy a Bodza felől benyomuló kunoknak, — kiknek a nyieni szűk völgyön kellett a Barcaságba érniök — sikeresebben ellenállhassanak, határaikon kívül a király területén építettek egy védvárat, melyet a rend keresztjelvényéről Kreuzburgnak neveztek el. A király a hadászati célt is szem előtt tartva, nemcsak elnézte e kis terjeszkedést, hanem egy adománylevélben a lovagok által egészen újból épített Kreuzburgot

tartozandóságaival a lovagoknak adományozta. Ebből azonban nem következik az, mit Philippi „Die deutschen Ritter“ című könyvében mond, hogy a vár tartozandóságai alatt Bodzát kell érteni, mely már ekkor a lovagok birtokába ment. Ez nagyon is túlzott következtetés éppen akkor, amidőn az adománylevélben meg van határozva a terület, ami 30 ekealját, vagyis 1691 holdat tett, ami legfeljebb a nyieni hárt és nem az ötven ezernyi holdat magába foglaló Bodzát jelölhette.

Kreuzburg mindenesetre, mint az ellenség támadásainak leginkább kitett vár erősen épült s a lovagok legjelentékenyebb védhelye volt, melyet fájdalom, nemcsak a kunok, hanem az őket nagylelkűen befogadó király ellen is használtak. Midőn a német lovagok több nemű erőszakos foglalásaik, törvénysértéseik által a királyt maguk ellen ingerelték, a király az erdélyi vajdát küldötte ellenük, s már csaták folytak, midőn a pápa közbevetése következtében a király nemcsak visszavonatta seregeit, hanem a lovagokat újból szeretetébe visszafogadván, 1222-ben egy második adománylevélben—eddig birtokaikon kívül—a havasontúli kunok tartományait is egészen a Dunáig nekik engedte. Ekkor valószínűleg a Bodza is a lovagok kezére jutott. Azonban a királyi nagylelkűség nem fegyverezte le a lovagokat, hanem még elbizakodottabbá tette. Azok pénzt kezdtek veretni s önálló statutumokat alkotva, a Barczaságot a pápának ajándékozták. Az ország integritásának e megsértését tovább tűrni nem lehetett, a király átlátta, hogy a lovagok veszélyesebbek, mint a kunok, kik ellen behívták őket. A király azért 1225 tavaszán személyesen vezetett sereget a hálátlan lovagok ellen. Legerő-

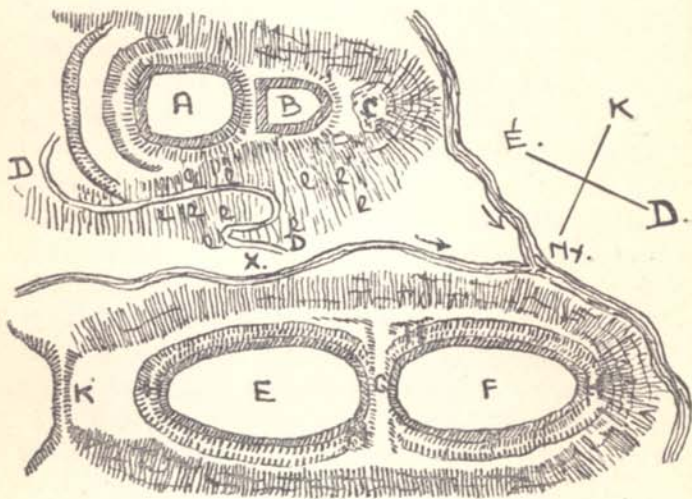
sebb védhelyükön Kreuzburgban kereste fel a lovagokat, e várat bevette, leromboltatta, a lovagok közül sokat leöletett, másokat pedig fogságba hurcoltatott. Kreuzburg elestére vonatkozóan adataink vannak: az e miatt a pápához futó lovagok panasza, s az ezek alapján keletkezett pápai bullák, melyekben szemrehányást tesz a pápa a királynak, hogy Kreuzburg bevételével igen nagy kárt okozott a lovagoknak. Ez is mindenesetre jelöli, hogy Kreuzburg jelentékeny erőd volt. Az aradi örkanonok jelentéséből a lovagok elbizakodottsága és elszántsága jeléül azt látjuk, hogy a lovagok kijelentették, hogy inkább utolsó emberig elvéreznek, mintsem a Barczaságot a királynak visszaengedjék. Ez mutatja, hogy Kreuzburg falai alatt erős harcokat kellett a királyi seregeknek vívnia, míg az erős és jól védett vár birtokába juthatott.

Ennyi mit Kreuzburg multjára vonatkozólag felhozhatunk s ha már most a hét és fél század előtt feldúlt vár maradványait keresni elindultunk, ne csodálkozzunk, ha csak csekély nyomra akadunk.

A szűk völgybe messze felnyúló Nyien felső végének jobb partján a Várpatak (X) szakad le a Nyien patakba. E kis patak mindkét oldalán meredek oldalú kopár réteges kárpáti homokkő képződésű hegyek, a Piliske kirugó előhegyei magasulnak fel. Mindkettő oldalán régi szerpentin út bemetszése látszik. Mindkét hegyet ma is Várhegynek hívják, s mindettől régi erődítmények nyoma ismerhető fel.

A balparti Várhegy tetején körteidomú erőd állott, melynek északra fordított vastagabb végét ketős sánc övezte. E sáncok még most is 10 m. mélységűek és félkörben folyták körül az erődnek ily idomban kanyargó falait, mely falak 16 méterrel fe-

küdtek a sáncok színvonala felett. Az erőd kettős volt, egy 43 lépés hosszú és 30 lépés széles tojás idomú elővár (A), melynek déli végéhez az előbbtől sánc által elválasztott, 30 lépés hosszúságú félkör alakú belső vár (B) volt csatolva, melyen túl a hegynek látszólag, emberkéz által egyengetett végfokán (C) más épületnyomok mutatkoznak. Ezen, valamint a keleti és nyugati

33. Nyiényi „Kreuzburg“ vár alaprajza.

gati oldalon a hegy meredeken lévén leszelve, az északoldali sáncok nem voltak folytatva. A falaknak most csak alapja látszik, sáncai és a hegyoldal is el van borítva a leomlott falak köveivel és töredékeivel. A hegy oldalán felvezető útnak (D) nyomai még most is látszanak.

Ezen itt körvonalazott erőd csak elővára, vagy elkülönített erődje volt a Várpatak jobbparti hegy-

fokát koronázott legtekintélyesebb fővárnak. Itt a hegynek kerekded idomú terjedelmes fensíkja egészen be volt építve. Két tojásdad idomú erőd (E F) volt itt, testesebb oldalával összefordítva, melynek mindegyike 95 lépés hosszúsági és 53 lépés szélességi átmérővel és 280 lépés kerülettel bírt. A kettőt mély átmetszet (G) különítette el és körülöttük mindenütt széles, mély sánc vonul el, mely csakis a függőlegesen lehanyatló déli foknál van megszüntetve. Az északi oldalon, hol a bejáratnak is kellett lennie, s hol a hegy fensíkja a legkönnyebben megközelíthető, az egybekeskenyedő hegynyak, 50 lépésnyire a vár északi fokától, egy külső védsánc (X) által van átszelve.

A várfalak földréteggel borított gátonyán és a sáncokon is nagymennyiségű vöröses és tűz nyomát mutató kő van szétszórva, mi mutatja e várnak tűz által történt elpusztulását. A legenda szerint e várat óriások építették, kik büszke felfuvalkodottságuk és elbizakodottságukban át akarták hidalni a két erőd közötti Várpatak völgyét, melynek végrehajtása céljából az ördöggel szövetségbe léptek. Az igazságos Isten azonban elvette erejüket és villámaival zúzta szét büszke várukat. Ezen legendában jelképes előadását találjuk a lovagok elbizakodottságának, kik nyert szabadalmaik határát túllépve, a pápával szövetségbe léptek ezen terület elidegenítésére. Elbizakodottságuk azonban csakhamar büntetve lett, mert a megbántott ország fegyvere hamar elűzte őket, s büszke váraikat lerombolta.

A vártetőről a Lempesch és Veczer nyílata között látszik a földvári és a büszke sziklaormon ülő krizbai vár.

Egy Nyiémmei összefüggő legendát e pusztá ro-

mok ilustrációjára ide iktatok. Midőn a német rend ki-
 üzetett az országból, a nyíeni várat és tartozandósá-
 gait egy rendből kilépett és a királynak meghódolt
 Thiel nevű gróf nyerte el. Ezen Thielnek egy gyö-
 nyörű szép leánya volt, kinek kezére egyaránt vá-
 gyott egy Uzonban lakott Béli és egy Zágónban la-
 kott Mikes. Mindkettő hős a harcokban és nagy va-
 dász béke idején. Mint ilyenek gyakori látogatók Thiel-
 nél, ki Mikest választotta leánya férjéül, de a leány
 Béli szerette titokban, s Béli is lángolt a leányért.
 Ennek hű komornája volt a szerelmi postás, aki
 a reménytelenül egymásért élők érzelmeit tolmácsoló
 leveleket kézbesítette. Egy nagy medvevadászat alkal-
 mával, melyre a vidék nemesi mind összesereglettek,
 egy megsebzett öreg medve Thielre ront és azon perc-
 ben, midőn a küzdelemben kimerült Thiel össze-
 rogya a bősztült vad áldozataképen, az elősiető Béli-
 nek ügyesen röpített töre szegzé át a medve szívét. A
 hálálkodó Thiel az összefutott vadászsereg előtt ün-
 nepélyes fogadalmat tett, hogy élete megmentőjének
 bármely kívánságát teljesíteni fogja. A vadászatot be-
 fejező lakomán a bilikumok ürítése közben e kor szo-
 kása szerint, megpendült a koboz, s egy alkalmi vers-
 ben elzengé a daltok Thiel vadászkalandját, Béli
 hőstettét. Thiel a daltól lelkesülvén főlészólitá Béli-
 t, hogy nyilvánítsa óhaját, esküszik, hogy bármit
 kér is — legyen az bár kedves szürke harci ménje,
 melyről egy arab sejklet önkezüleg terített le — tőle
 meg nem tagadja. Nem szilaj harcmént kérek — fe-
 lelé Béli — szelid kis galambot óhajtok én: leányo-
 dat kit imádok. Ezen kérelem eleinte az öreg úr tré-
 fáját elrontotta; de eskü erősítette szavát vissza nem
 vehette, beleegyzését kellett adnia.

Béldi Bodolára épített magának várat és a vár körül települökből alakult a falu. De sokáig oly kicsiny volt, hogy Nyiénhez tartozott és csak később, a reformáció elterjedtével lett külön egyházközséggé.

5. BODZAI KIRÁLYKŐ VÁRA.

A kevesek által látogatott, a kereskedelem által csaknem egészen mellőzött határszéli szorosunk, a Bodza szoros, hajdanában legélénkebb volt összes szorosaink között. Azon korban amidőn a kun-besenyő betörések által néptelenített Barczaságot II. Endre király a német lovagrendnek adta át, a kunok és besenyők leginkább ezen szoroson törtek be. Még most is ott van a Királyhegy tetőormán azon hatalmas vár, melyet az ilyen betörések meggátlására emeltek volt királyaink, s melyeket a német lovagok kiújítottak. E vár azután három századon át mint, határváraink legjelentékenyebbike királykővári vár néven szerepelt. A hazánkat érintett török — tatár — oláh betöréseknek e szoros volt a legkeresettebb útja. Kelet felé kitörő hadaink is legtöbbször e szorost választották. Azért a hon szent határainak védelmében és az e védelem érdekében tett kitörések alkalmával gyakran omlott itt a hősök vére. Nem ok nélkül lépünk tehát a mult emlékei által fokozott tisztelettel és a jövő kötelezettségérzetének lelkesedésével a Bodza vidék emlékszentelt hantjaira. Hogy az itt lefolyt események horderejét fel tudjuk fogni. Jelezzük röviden a Bodzához kötött történeti eseményeket.

A kun és besenyő betöréseknek útja, mint fent már említettük, a Bodza szoros volt. Itt dulakodott vallási türelmetlenségből a székely a vérrokon kun és

besenyővel, csak azért mert a pápa és papjai azokat pogányoknak nézve az ellenük való harcot üdvözítőnek mondta, mely azonban kárhozatos lett azért, mert a barczasági székelység kiirtásával végződött.

Itt a Bodza véghatárain vívtak 1224-ben a német lovagok az őket várépítésükben meggátolni akaró kunokkal, még pedig győzelmesen, mint később ezt tüzetesen elő fogjuk adni.

1353-ban míg Laczk Endre erdélyi vajda a Moldvába betört tatárokat szétszórta s vezérüket is elejtette, az alatt egy másik csapat Bodzánál betört és a Barczaságot feldúlta.

1421-ben itt tört be Amurát szultán, Brassót és vidékét elpusztító roppant seregével.

1508-ban itt akartak betörni a törökök, de Józsa temesi bán elibük állván, szétverte és visszaüzte őket.

1529-ben a Zápolya segítségére háromszor beküldött Péter vajda is alkalmasint az akkor legjárta-sabb Bodza vonalat használta.

Itt jön be 1533-ban, jul. 5-én tamerlani pompával az öreg Gitti. Itt jött elibe fia s néhány megvesztegetett főúr, hogy azt, ki a hon függetlenségét megsemmisíteni érkezett, királyi pompával fogadják, nem is gondolva, hogy ama hazánkat fenyegető diadalmenetnek tragikus vége lehet.

1556-ban kétszer, május 14-én és június 14-én jött be Izabella segítségére Petrovics oláh vajda, s ez év novemberében is a Bodzán vonult ki.

1599. okt. 23-án a Bodzánál jött be az álnok Mihály vajda, s 1600-ban miriszloi veresége után futásnak eredve, szept. 25-én a Bodzára ért és onnan október 6-án Basta vétkes elnézése mellett kifutott Erdélyből.

Itt jött be 1611-ben szeptember 23-án Báthori Gábor által előidézett zavarok alkalmával Omer pasa 26.000 főből álló seregével, Báthori segítségére. — 1611. szept. Ráduj vajda Forgács elvonulásakor a Bodzán futott ki.

1613-ban ugyanitt jöttek be a haza és a porta előtt kegyvesztett Báthori Gábor letételére és Bethlen Gábor trónra helyezésére, a magyar Ogli pasa által vezényelt török és szövetséges seregek.

1655 június 29-én Bodzán vonult ki Rákóczi György 62.000 emberből álló hadseregével, a legvadabb katonai anarchiát előidézett semények ellen, mivel ezek a töröcsvár utait bevágták volt. A magyar seregek a seményeket, több csatában levertek, s Plojest mellett szétszórva, nagy zsákmánnyal tértek vissza. Amíg a fejedelem Fehérvárt nagy győzelmi ünnepet tartott, azalatt a semények összeszedték magukat, s tatárokkal egyesülve rohantak Bodzán át a Barczára. Míg a fejedelem seregei a kiűzetésükre összegyültek, addig Hétfalut és a Barczaság nagy részét lángokba borították és kizsákmányolták. Ezen pusztítás előhírnöke volt a még nagyobb vésznek és nyomornak melyet II. Rákóczi György gondolatlan lengyelországi hadjárata s Rhédeinek trónról történt elűzetése által a törököknek maga ellen ingerlésével okozott, amidőn azok Erdélyt pusztító hadakkal özönlöttek el, vérnyomokat és a felgyújtott falvak pusztulását hagyva maguk után.

Itt a Bodza szoroson tört be 1658 augusztus 15—19-én a szilistriai pasa által vezetett 80.000 török-tatár és oláh had. Hasztalan állt ott Mikes Mihály székeivel, leonidási önfeláldozása csak sikertelen küzdelem volt, mely ha percre feltartóztathatta is, de

meg nem gátolhatta, hogy e féktelen népcsorda át ne törje magát és el ne pusztítsa a Barczaságot és Háromszék szép rónáját.

Itt jött be 1683 március 23-án a Bécs ostromára siető Gezai-Mehemed khán 80.000 tatárral.

Itt örködött kártyázva Heisler tábornok és Teleki Mihály uram Thökölyvel szemben. Itt mulatoztak e fennhéjázó urak, míg ő Töröcsvárnál készíté elő győzelme diadalútját. Ekkor a Királyhegy oldalán lévő sáncok ágyukkal voltak megrakva, melyeket a törösvári támadás hírére az oda siető Heisler hirtelen átszállítani nem tudván, Stell és Werf hadnagyok alatt 50 gyalogost hagyott azok őrizetére. Ezen 50 ember a zernyesti győzelem híretől megrettent brassói parancsnok (Guttenstein) rendeletére Brassóba húzódott. Thököly aztán augusztus 26-án prázsmári táborából Bodzára sietett és a sáncokban felejtett ágyúkat és igen sok löszert kardesapás nélkül elfoglalván, táborába szállította. Thököly, a magyar szabadságharcok e dicső bajnoka, két hónapi fejedelemsége után, elhagyatva tatáraitól, el a reménytől, hogy a magyar hazát — melyért 20 évet töltött a harcmezőn, melynek szabadságáért oly kitartóan harcolt — megmenthesse, e szoroson vonult ki 1690 október 25-én Oláhországba.

Vége 1788-ban a székelység tartá megszállva e szorost a törökök ellen, midőn parancsnokuk Schulz ezredes — hagyomány szerint — a két török tolmács által hozott arannyal töltött dinnye által megvesztegettetni engedvén magát, elárulta hű seregét. Rendeletet adott ki, hogy — mivel a török elvonult — kantározzanak le és menjenek nyugodni. Midőn a véd-sereg mit sem sejtve széteszlott, akkor egész ellen-

tétes irányból a Döblön patak felől vad „Allah“ kiáltással rohant elő a becsempészett török had. A készületlen székelyeket Bartha kapitány és két közlegényen kívül mind lemészárolták. Álnokul nyert győzelmüket azonban sem ők, sem az áruló vezér nem élvezhették soká, mert a vész hírére csakhamar megérkeztek mint bosszúálló szellemek, a verescsákós székely huszárok és a meglepett törökök között olyan mészárlást vittek végbe, hogy hírmondó is alig maradt közülük.

E rövid történelmi visszapillantás után, vegyünk szemügyre a Bodza vidékének rejtett szépségeit. Rejtettnek azért nevezhetjük, mert a Bodza egy teljesen elkülönített, úgy be, mint kifelé magas havasok láncolata által elzárt vidéket, egy minden oldalról elszigetelt kis világot alkot, melynek jelzőjeként, csak a meglepően hatalmas és szép Csukás tűnik fel a távolságból. Ezen előszökellő hegyhát tömegének utolsó foslánya zárja el a völgyet oly szűkre, hogy ott alig marad a sziklamederbe összeszorított Bodza vizének átfolyásra hely.

E hegyhát képezi a Bodza vidékének legerősebb hadászati pontját, mintha a természet gondoskodni akart volna, a haza határainak könnyű megvédhetőségéről. Hogy a hon keleti határai felett örökös székelyek e völgyzár hadászati fontosságát felfogták, arról a hegyhátat minden irányban átszelő és elborító védtöltések és sáncok tanuskodnak. Most a hősök véréből annyiszor öntözött sziklagát el van hagyatva, csak szerény kis kápolna emelkedik ott, melyet az emberek szokásból építettek oda, pedig lehetne az jogosan a hon védelmében itt elhullottak ezreinek emlékkápolnája is.

A bodza keletirányú völgyében szép kicsipkézett

sziklaóriások egy szép havasi fennsíkot öveznek körül, mely Leánymező nevet visel. A Leánymező felett a Tatárpatak szűkülő völgyében egy órai járásra az 1849-ben készült védsáncok mellett elvonulva, a Királyhegy nyugati alján levő Felső-Strimba mezőre, az annyszor vérrel áztatott szép havasi fennsíkra érünk. Innen nem messze fakad fel a honunk határszélén fekvő Királyhegy nyugati oldalából a Bodzafőt alkotó Tatárpatak.

Az ezen magas, meredek hegyen kivezetett régi köves utat úgy megrongálták a lerohanó vizek, hogy azon most csak lóháton lehet közlekedni. A hegy oldalában régi sáncok és erős védművek szegélyezik az utat. Ezen védsáncokban gyakran vívtak elszánt harcot a hon határait védő székelyek. A most omladozó erődítményeket nem egyszer öntöze honfi vér s e most hallgatag, elhagyatott vidék hányszor visszhangzá a csatáknak rémes zaját. Ezen különböző korban keletkezett védsáncok központját, a Királytető alatti magaslaton fekvő fővár alkotta. Ennek legfelül lévő központját egy 69 lépés hosszú 26 lépés szélességű négyszög erőd alkotja, melynek izmos mellvédjei be vannak most földelve, de hogy ott fal vonult el, arról a most is felismerhető falmaradványok kezeskednek. Ezt másik alsó vár vette körül, melynek a mellvédes gátonya s széles sáncai voltak, mely az útra néző szögleteinél befeléhajlított egyenes szögben voltak megtörve.

Hogy e fekvésénél fogva jelentékeny várat ki építette és rombolta le, nem tudjuk, és csak feltevés, hogy azt a Barczára települt és Nyiénnek a Bodza vidékét is bírt német lovagok építették és hogy azt a Királykö várának nevezték. Hogy a német lovagoknak

a Bodzán volt váruk, azt Fejér és Bethlen Elek is említi; Philippi azt Tatártetőn levő várnak nevezi és szintén a német lovagok határvárának mondja. Ennyi adattal szemben el kell ismernünk, hogy a német lovagok a Bodzát bírták és hogy ottan váruk is volt. De hogy a határszél közelében lévő három vár közül melyiket emelték a német lovagok, azt határozottan állítani nem lehet. E három vár egyike a Királyhegy nyugati oldalán levő vár, a második a Táblán levő négyszögű vár, melyet az oláhok „Casale Nemceskunak” neveznek; a harmadik innen északra a Nagy-Tatárnak egyik Oláhország felé messze leágazó kifutványán fekszik, ezt a vidék lakói „Casele Tatarilor”-nak hívják.

A Tatárút a Nagy-Tatárról keletirányú egyenes vonalban halad 1000 lépésnyire, itt összefügg vele a mintegy 180 méter hosszúságú, 10 lépés széles várútja, mely a Tatárvárhoz vezet fel. E várnak romja fekszik egy a Nagy-Tatár kifutványát alkotó hegyháton, melyet keletről a Pereo Fundu-Szirului, délről a Pereokateti határol. A vár szabálytalan hosszúkás négyszög alakkal bírt, mit az oldalfalak egyformátlansága idézett elő, mert az északi oldal 80 lépés, míg az ellentétes déli oldalfal már 100 lépés hosszú; a nyugati fal 50, míg a rézsúton vonuló keleti fal 65 lépés. A délnyugati és északnyugati szögleteknél kiszögelő épületek nyomai látszanak, melyek 12 négyszög lépés terjedelműek és alkalmasint szögerődők, vagy bástyák voltak. A vár keleti oldalán, attól mintegy 12 lépésnyire a vár szélességével bíró és 15 lépés hosszúságú elkülönített épülettest alapfala látszik, mely valószínűleg végvisszavonulási zömtorony vagy kapuvéd volt. A szétomlott várfalaknak csak alapja látszik 40—50

cm. magasságban és 120 cm. szélességben. A várfoktól mintegy 200 lépésnyire szép forrás, a Várkútja — buzog fel, ennek közelében négy mészgödör bemélyedése felismerhető, hol a várépítéskor oltották — mint mondták — az innen 6000 lépésre levő Leánymezői katlanokban égetett meszet. A vár környékén nagyon sok sátorhely mutatkozik, a vár körüli havasok tetejét pedig minden irányban régi szántóföldek mesgyéi tarkázzák. A hagyomány azt tartja, hogy a hun — tatárok a honfoglalás előtt három évet töltvén e vidéken, ekkor építették e várat, s környékén lovaik számára zabot és alakort vetettek.

A táblai erőd nagy terjedelmű és forró mésszel bonthatatlanul szilárdan készült vastag védfalakkal volt ellátva. Szögleteiben hatalmas bástyák vagy szög-erődök emelkedtek, melyeket az idő vaskeze, vagy talán harcok vihara romhalommá döntött. Arról, hogy ezen fekvésénél, terjedelménél, valamint építészeténél fogva is igen jelentékeny erődöt ki építette és ki vagy mely kor rombolta le, semmi biztos adat nincs, csak feltevésekre támaszkodhatunk. Ily feltevés, hogy ez a német lovagoknak lett volna a Bodzán épített határ-vára. Philippi a lovagok bodzai váráról szintén említést tesz, sőt azt Tatárkőn épültnek mondja, mit erősítene azon biztos tudat, hogy a lovagokat Endre király 1222-iki új adoménylevele ugyancsak a Bodza birtokához juttatta. Sőt meg vannak IX. Gergely pápának II. Endre királyhoz s később Bélához intézett azon levelei is, melyekben elősorolja, hogy a lovagok 1223-ban Kumánia földjén egy hatalmas várat (Castrum munitissimum) kezdtek építeni, ez még teljesen be sem volt fejezve, midőn a kunok ezen — fékezésükre készülő — várat széthányva, 1224-ben nagy

számmal szálltak táborba, hogy a várépítéssel foglalkozó lovagokra rácsapjanak. De ezek előre értesülve lévén, szintén résen állottak és a támadókat nemcsak visszaverték, hanem oly fényes győzelmet vívtak felettük, hogy a kunok többé meg sem kísérelték az elleneségeskedést, sőt többen családjaikkal együtt áttértek keresztény hitre.

Mindezekből némi alappal következtethetjük, hogy hogy a lovagok által épített vár nem ez, hanem a tatárköi Casele tatarilor volt, mert Gergely pápa bullájában határozottan ki van emelve, hogy ezt a lovagok nem az adományba nyert területen, hanem beljebb, Kumánia földjén építették és hogy a kunok éppen ezen területsértésen felháborodva törtek a lovagokra, hogy a vár építését meggátolják. Így valószínű, hogy a lovagok vára a Tatárkőn levő Casele Tatarilor volt és hogy a Királyhegyen lévő romok nem mások, mint a történelmünkben szerepelt, de azután nyomtalanul eltűnt és még romjaiban is megtalálhatatlan Királykö vára. Mindezen föltevések természetesen megoldatlanul maradnak, mindaddig, míg a rendszeres ásatások, vagy később napvilágra kerülő okmányok a mult titkainak fátyolát föl nem lebbentik. Hogy a Királykö várának itt fekvésére vonatkozó sejtelmünk némileg igazolva, vagy legalább indokolva legyen nézzük e várra vonatkozó adatainkat.

Elvitázhatatlan tény az, hogy Szent István király amidőn a magyar és székely népet a keresztény válásra térítette, átlátta, hogy a kelet pogány népeivel összeütközésbe fog kerülni. Már ő, de még inkább Szent László, amidőn a kun és besenyő betörések hazánk keleti részét pusztítani kezdték, gondot fordítottak a keleti határszélek egy várláncolattal való biz-

tosítására. Ezen időben keletkeznek a kézdiszentlélekí Perkőn és a Háromszék határhavasai között volt várak, melyek létezéséről most is látható romjaik keszkednek. Némi nyomaira akadunk annak is, hogy Szent László a Barczasági határszorosok védelmére is fordított figyelmet, nevezetesen a töröcsvári szorosba Sándor Istvánt telepíti le a székelyekkel és ott várat építtet. Ha Töröcsvárra figyelmet fordított, az akkori időben legjártabb Bódza szorost sem hagyta ki a számításból és nem lehetetlen, hogy a Barczaságra telepített székelyek által, talán éppen valamelyik erdélyi hadjárata alkalmával, személyes felügyelete alatt emeltetett itt e határszéli hegyvonalon egy várat, amely — mint egy homályos hagyomány mondja — akkor nyerte Királyhegy vagy Királykő elnevezését.

Meglehet, hogy amidőn a kunok Töröcsvárat bevéve, a Barczaságot néptelenítették, a Királykőn lévő várat is lerombolták. De tény az, hogy a lovagok elűzetése után a Barczaságnak várak általi biztosítására nagy gondot fordítottak uralkodóink. Nemsokára ott egy sereg várat találunk, melyek vagy a lovagoktól elvet várakból alakítottak át, vagy (mivel a lovagoknak leginkább csak faváraik voltak) a Szent László által épített régi várak kiigazítása által keletkeztek. Ilyen: Töröcsvár, Feketealom, Heltvénvára és a Czenken feküdt Brassó vára, melyek számos okmányban fordulnak elő, mint az erdélyi vajda, vagy erdélyi királyi hercegek által bírt királyi várak. De volt az említett négy királyi vár mellett egy ötödik is az úgynevezett Királykő vára, mely még a XV. században is nevezetes szerepet játszik. Palócz László 1457-ben kelt egy okmányában fel van említve, hogy Besztercze, Görgény, Hazag, (Hátszeg), Mihald és Királykeve az

erdélyi királyi várakhoz tartoznak. Ugyanezen évben midőn Szilágyi Mihály Hunyadi özvegyével kibé-
külve, visszabocsájtá az erdélyi királyi várakat, ezek
névszerint felsoroltatnak, ú. m. Besztercze, Déva, Gör-
gény, Haczag, Mihald és Királykö. Egy-két évvel ké-
sőbb keletkezett okmányokban ismét előfordul Ki-
rálykö vára, ugyanis Mátyás király uralma alatti szé-
kelyek ispánja lábatlan János 1459-ben a medgyesi
országgyűlésen Miklósvárszéket Sepsziszéktől elvá-
lasztván, az uralkodó nevében Thercz (Törös), Helt-
vén, (Krizba) és Királykeve királyi várak várnagyjai-
nak meghagyta, hogy a Miklósvárszékieket úgy a sep-
sziszékiek mint mások hatalmaskodása ellen oltal-
mazzák és jogaikban megtartsák.

Ezen adatok kétségtelenné teszik, hogy Királykö
vára még a XV. század utófelében is fennállott és
egyike volt a legtekiatélyesebb királyi váraknak, sőt
utóbb felhozott okmány még azt is kétségtelenné teszi,
hogy a kérdéses Királykö vára nem másutt, hanem a
Barczaságon feküdt, mert Törös és Heltvén várával
együtt említetik. Azt sem lehet feltenni, hogy Sepsi-
szék hatalmaskodásának megakadályozását más mint
közelfekvő s hatásköréhez tartozó várra bízta volna
a székelyek ispánja. Királykö vára ezek szerint bizto-
san Erdély délkeleti részében feküdt.

Mindezekből valószínűnek tetszik, hogy az ed-
dig megtalálni nem tudott Királykö várának marad-
ványa nem más, mint a Táblán, vagy a bodzai Ki-
rálykö tetején lévő és a fennebb ismertetett várrom,
melyet legelőbb Szent László idejében Törösvárral
együtt építhettek a székelyek; a kunok és besenyők
azt lerombolták, de midőn a német lovagok kiűzeté-
sével a határszélek védelme ismét a székelyekre nehe-

zedett, ennek hatályosabb eszközlésére vagy a régi várat kiújították, vagy talán a lovagok által építtetet átalakították, miként az Töröcsvárral is történt. Később azután az erdélyi haderőt vezető vajda gondozása alá kerülván, királyi várrá emelte és abba tekintélyes őrséget tartva, örködtek a határszél oltalma felett.

A vár, mely hosszú századokon át a hon biztonságának volt az őrszeme, összeomlott vagy ellenség által feldúlattott, minek következtében a székelyek, kikre e szoros védelme bízva volt, azt elhagyva, kezdetben a Királykő, vagy Királyhegy honra néző nyugati oldalán, később még beljebb a vám melletti Kálvárián emeltek védsáncokat, melyeket gyakran festett pirosra a székelyeknek a haza védelmében kiontott nemes vére.

6. Ó-SÁNCI ERŐDÍTMÉNYEK.

Alig van Hosszúfalunál találóbb nevű község, mert ez nemcsak a Barczaság déli oldalát szegélyező havasok alján nyúlik el hosszan, hanem a havasok közé bemélyülő Tatrang völgyébe is messze felhatol, csaknem azon pontig, ahol a tért övező Kárpátok megtörnek, vagyis ahol a Bodza vidékének észak-déli irányú havasai egyenes szögletben megtöretve, keletnyugat irányt vesznek, hogy Erdélyt déli oldalról is biztosítsák. A havasok megtörésének e szögletéből törtet le a zajos Tatrang, mely Hosszúfalu felső végéig délkeletről északnyugatnak folyik. Itt azonban egyszerre — miként a szomszédos havasok is — északnak fordul, hogy a hasonló nevű Tatrang falu és Bodola alatt elnyargalva, a Feketeüggel egyesüljön.

A Tatrang ezen megtörésénél egyesül vele a déli havasokról éppen Hosszúfalú felső végénél betörtető Garcsin, egy roppant mély sziklameredekbe szorított szilaj havasi csermely, mely természetes és nagy hadászati fontossággal hírt védvonalát képezte az emberlakta vidéknek. Alig lehetne kívülről — az Ó-sánc szoroson át — betörtető ellenség ellen előnyösebb és természetileg erősebb hadállást találni azon — az egész Tatrang völgyét uralgó — hegyfoknál, amelyet egyfelől a Tatrang, másfelől a Garcsin meredek oldalakkal bíró mély medre szegélyez. Őseink éles szeme föl is fedezte e hegyfok védőelőnyeit és azt mesterséges erődművekkel fokozni is igyekeztek. A hegyfok várnak nevezett végpontján, Hosszúfalú északkeleti végénél ugyanis egy négyszög erődnek maradványaira találunk, melynek mindegyik oldala 80 lépés hosszú volt és az egészet egy nyolc méter szélességű sánc övezte körül. A vár tere ma szántás alatt van ugyan, de azért úgy hatalmas gátonya, mint tekintélyes sáncmélyedése kivehető. E vár keletkezési idejéről és történetéről semmi adatunk nincsen. Hagyományok szerint nagyon régi időkben készült a török betörések ellen. Ezekről a védsáncokról vette az ott kezdődő szoros Ó-sáncz elnevezését.

Az ó-sánczi vám a völgynek egy szűk helyén feküdt, mely könnyen védhető hely és régen meg is volt erősítve. A vámhivatal mögött törtet le a balpartilag Tatrangba ömlő Döjtőne. A két patak összeömlésénél baloldaltól Ékoldalának nevezett sziklagerinc szökell elő és zárja el a völgyet olyannyira, hogy a patak mély sziklás medre fölött alig marad 200 lépés szélességű hely, melyet az Ékoldala túlsó felén lesiető Ékpataknak mély medre már önmagában is elzárt.

Ezt még bajosabban megközelíthetővé tett egy hatalmas védfal, mely nemcsak az egész völgyszöröst fogta át, hanem az Ékoldala megmászható részére is jó darabig felhatolt. E fal ma már elomladozott, de alapja az egész vonalon felismerhető, sőt egy darabkája a hegyoldalon még most is fennáll. Szerkezete igen régi korban készülhetett és mindenestre e fal és sánc összefügg e szorosnak Ó-sáncz elnevezésével, melyet a szász írók — Alt-Rämerschanzpass-nak neveznek, mely nevét a rómaiakkal akarják összefüggésbe hozni. Ezen hangzatos elnevezés azonban csak egy újabb találmány, mert annak ily nevét régebbi munkákban nem lehet feltalálni, sem pedig valamely római maradvány által igazolva nincsen, mert az ó-sánczi vámhivatalnál lévő erődítési művek, valamint a Garcsinnál lévő — e szoros torkolatát védő — vár, határozottan a magyar korból származik.

Az Ó-sáncz szorosán régi időben, a tömösi vám megnyílása előtt — igen élénk közlekedés folyt, amennyiben e szoros egyike volt Brassó és a Barcaság főkereskedelmi vonalának. Mint ilyen, a törököknek hazánkat érintett hadjárata alkalmával gyakran volt betörési kísérletek színhelye, sőt mint a hagyomány tartja a hon határai felett örökös székelyek és hétfalusiak gyakran vívták itt a honvédelemnek elszánt harcait. A legutolsó török háborúból pedig egy árulás előidézte vérengzés emlékezete maradt fenn a nép körében. A hagyomány így beszéli azt el: A székely határőrök az Ó-sáncz védfalai mögé húzódva három rohamát verték vissza a janicsároknak, midőn a törökök aranya által megvesztegetett német parancsnok, rendeletet adott katonáinak, hogy a hosszas lövöldözés után piszkos fegyvereiket szétszedve takarítsák meg. Mialatt

a vést elvonulni hitt legénység gondtalanul takarította fegyvereit a Szent János bérceen belopakodott törökök hátulról megtámadták és a fegyvertelenek nagyrészt legyilkolták. Árulás által nyert győzelmükben azonban nem sokáig örülhettek, mert prédavágyó hordáikat a Garcsini belső várnál lévő székelyek és a támogatásukra fegyvert ragadott hétfalusiak egy elszánt véres harc után viaszorították. Mikor az áruló parancsnok is kézre került, őt úgy büntették meg, hogy az aranyát, melyért árulást követelt el, megolvasztva torkába öntötték. Ily iszonyúan lakoltatja a néphagyomány a hazaárulást, ami ha valóban megtörtént, méltó büntetése volt a legundokabb véteknek. Valóban megdöbbentő jelenség, hogy a székely határőrség megszervezésekor rájuk erőszakolt tisztekhez mily kevés bizalommal viseltettek a székely vitézek, s hűségük iránt mily nagy kételyt tápláltak lelkükben.

1849-ben az orosz betörésekor itt őrt álló honvédek szintén az Ó-sánczi vámnál, mint ezen szoros hadászati legfontosabb pontjánál foglaltak állást és helyezték el ágyúikat, de azokat használni nem volt alkalmuk, mert az oroszok, amint tudjuk, a Bodza és Ó-sánczi szoros kikerülésével a tömösi és törcsvári szorosnál törtek be.

7. MAGYARVÁR A TÖMÖS SZOROSBAN.

Mielőtt a Barcaságban továbbhaladnánk, a Hétfalu nyugati végénél közvetlenül nyíló tömösi szorosba térünk be.

A magához csalogató, szép völgy előtt, egy bámulatos mű vonja magára figyelmünket. Egy roppant

töltés, mely a Bácsfalu feletti Veresútnál (domb) kezdődve a szoros torkolatát egész szélességében átszeli. E töltés hossza 900 méter, alapszélessége 26 méter, magassága 6—8 méter. Ezen óriási munkát feltételező töltést Tatárhányásnak nevezik és a hagyomány szerint egy nap és egy éjjel készült a tatárok ellen. Hogy mely nép által és mely időben, arról hallgat a hagyomány. Neve azt sejteti, hogy a tatárok műve, de helyzete és a külső felén lévő mély sánca arra enged következtetni, hogy az kívülről betörő ellenség ellen emelt védsánc volt. Hogy ezt egykor a Barczaságot bírt rómaiak, vagy pedig később székely őseink csinálták-e, vagy éppen, — amint minden barczasági régi emlékről hiszik, — a német lovagok hátramaradt emlékei-e, azt bajos meghatározni, hanem, hogy ez az ilyennemű földerődítmények egyik legnagyobbjából, annyi bizonyos. Mindenesetre azonosnak látszik lenni a Székelyföldet átszelő Hunárka, Kakas barázda, Ördögsánca, Tündérek útja és Rabsonné útjával. Egy kéz emelhetette mindezeket, egy erődítési elv és hadászati szempont hozta létre. Valamint amazok céljairól és keletkezésük idejéről bizonytalanságban vagyunk, úgy az itteni Tatárhányásra nézve is csak a sejtelmek homályos terére vagyunk utalva. E töltés nyugati ága egész a Tömös vize jobb partjáig nyúlik. A Tömös túlsó partján pedig a Valád (hegy) függőleges szikláinak tornyosulnak fel, miért a töltés továbbvitelére sem hely, sem pedig szükség nem volt. A hagyomány szerint mégis, a Tömös medre feletti nyílásra egy a Valád szikláihoz erősített vaskapu volt beillesztve, úgy, hogy annak vasráccsal ellátott alsó része alatt a víz átfolyhatott, de az ellenség elől el volt zárva. Ekként a Tömös egész torkolata a régi korban a nagy védőképes-

séggel bíró töltés, sánc és e vaskapu által teljesen elzárható volt az ellenség előtt.

A Tömös-i szoros a régi korban élénk kereskedelmi és hadászati határátjáró volt; ezt tanúsítja, hogy e szorost a római térképeken is feltaláljuk Saltus Themis név alatt. Bizonyítja azt a Tatárhányás is, mert ily hatalmas védművet csak egy igen nagy forgalmú szoros védelmére emelhettek. Később a Bodza és Töröcsvári szoros lett királyaink, sőt nemzeti fejedelmeink alatt is Erdély kelettel való forgalmának, valamint a hadműveleteknek is gyakrabban igénybe vett útja.

A Tömösi szoros később ismét jelentőségre tett szert. Az 1848—49-iki szabadságharcban honvédek — kiket ha a görög hőskorban éltek volna, a félistenség nymbusával vett volna körül a nép kegyelete — dicsőséggel áraszték el a szoros minden hantját, minden talpalatnyi földjét. A nagyszerű védelmet és azon óriási küzdelmeket, melyeket itt a Kiss Sándor által vezényelt honvédek az oroszok betörésekor kifejtettek, később harctérül szolgált egyes helyek leírásánál tüzetesen fogjuk tárgyalni. Éppen azért, hogy azok összhangzását más események beszövése által ne zavarjuk, hogy a hősök gigászi harcai mellé a gyávák szégyenletes futását ne kelljen illesztenünk, hogy az óriások mellett a törpéket ne kelljen szerepeltetnünk, azért itt előzetesen elmondjuk a Bem által üzött osztrákok és oroszoknak a Tömösön való kivonulását.

Ahogy Bem a Szebentől maga előtt üzött osztrák hadsereget 1849 március 19-én Feketehalomnál megverte, az Brassóba húzódott, s onnan az Engelhardt tábornok vezetése alatt orosz segédsereggel nemzetőrségével és menekültjeivel március 20-án éjjel a Tömös szoroson át megkezdték kivonulásukat. A leginkább

siető oroszok elől mentek, utóvédül a félelemtől elfogott osztrákokat hagyván, kiknél még csak a száz menekülők 400 szekérnyi csoportja félt inkább.

Bem Szebenből való kiindulásakor Kiss Sándort, Beke Józsefet, Vida Dánielt, Lőricz Józsefet és Gyalkay Károlyt, mint rendkívüli futárokat Háromszékre indította, a háromszéki parancsnok Szabó Nándorhoz intézett utasítással, hogy Brassó elleni előnyomulását megkezdje. Háromszéken akkor csekély erő volt, mert a hősök, kik Háromszék önvédelmi harcában szerepeltek, már nagyrészt Bem hadseregéhez csatlakoztak. Mindössze a 85-ik és 86-ik honvéd zászlóalj és némi székely és Kossuth huszárságból állott a véderő. Szabó Nándor a vett rendelet értelmében azonnal előnyomult Hermányba, honnan hajnalban lovasságát felderítésre küldötte ki. Ezek a homályban a Bem által szintén felderítésre küldött Vilmos huszárokra bukkantak és már majdnem összetűztek, midőn felismerték, hogy nem ellenséggel, hanem baráttal van dolguk. A Vilmos huszároktól értesültek Bem feketehalmi győzelméről és Brassó felé való előnyomulásáról. E hír vételére Szabó Nándor azonnal Hétfalu felé nyomult, hogy Tömösnél állást foglalva, az osztrákok visszavonulási vonalát elvágja. Ha Bemnek Feketehalomból ily rendelettel Háromszékre indított futárja hamarabb érkezett volna meg, Szabó Nándor csapata pár órával hamarabb indulhatott volna el akkor az osztrák-orosz sereg elkerülhetetlenül fogságba esett volna. Így azonban a Brassó védelmét meg sem kísérő és éjj idején gyáván futó hadnak ideje maradt a tömösi szoroson kivonulását végrehajtani.

Bem Brassóba érkezvén másfél század gyalogság, egy szakasz lovas és két ágyúból álló előőrsöt indított

március 21-én éjjel a tömösi szorosba. Ezen kis csapat Felső-Tömösnél meglepte az osztrák utóvédcsapatot, mely golyó és kartácstűzeléssel fogadta őket, majd elkezdte a Predeálon való visszavonulását. De a lelkes kis honvéd csapat és az ütközet folyamán megérkezett háromszékiek nyomukban vonultak és csatárláncban az erdőben szétszolvva, jól irányzott lövéseikkel az ellenségben igen nagy kárt tettek. Az ellenség, miután a Predeál tetőn a határszélt elérte 180 halott, 80 fogoly, 6 szekérre felrakott 2000 darab legújabb szerkezetű puska, egy hadipénztár és a tisztipoggyászok hátrahagyásával eszeveszetten elmenekült, mert a mieinknek a kapott rendelet szerint a határt átlépniök sohasem volt szabad.

Ahogy a Felső-Tömösi ütközet kezdetét vette, futár ment Brassóba, Bemmel tudatni, hogy az ellenséggel összeütköztek. Bem azonnal rendeletet adott ki a segédcsapatok utánnyomulására, maga kocsijába vette magát és sebesen rohant a Tömös szorosba, ide azonban csak akkor érkezett, midőn a győzelem már ki volt víva.

Erdély az ellenségtől ki lévén tisztítva, Bem a határszéli szorosok erősítését rendelte el. A tömösi szoroserődítményi műveinek elkészítésével kézdivásárhelyi Szász Dani mérnökkari százados bízott meg, ki a szomszéd szás és oláh falvakból odarendelt munkásokkal hajtotta végre a munkát. A „Magyaros vár“-nak készült erősítési műveket maga Bem is megsejmelte és a látottak felett megelégedését fejezte ki.

Most már ezen előzmények ismeretével beléphetünk a tömösi szorosba, hogy itt a nemsokára bekövetkezett orosz betörés eseményeit és az akkori hős tettek által szentesített helyeket szemügyre vegyük,

Az eddig szűk völgy kissé kiszélesedik. Balról a Keresztényhavas gyönyörű sziklaszálás csúcsa mered fel, melynek Brassó mellé lenyúló végső előhegyét a Czenk képezi. Jobbról a roppant Nagykőhavas aljától egész tetejéig feltárul, a meredek oldalakra kapaszkodott zöld fenyvesek sötétjéből szeszélyes idomzatban égreövelő sziklaszálalak emelkednek. Legfelül az 1900 méter magasságú Köcsür, ebből északnak egy sziklagerinc nyúlik le, melynek végfokát a Bácsfalu feletti Álbércz alkotja, derekán pedig a kúpidomú Kőba és Kőbányaka között, a virágidomú szirtszálakkal beplántált és gyönyörű alpesi rózsákat termő Kőkert terül el. Ez gyönyörű idomú hófehér mészkő szirtekből áll, melyekkel élénk ellentétet képeznek a havas aljában mindenütt kilövelő homokkő sziklaszálalak, melyek mint megkövesedett óriások, vagy mint óriási Memnonszobrok tekintenek szét a valóban nagyszerű tájcsoporton s Memphis csodás szobraiként visszhangozzák a völgyből felhatoló kiáltásokat, bércelekről lezengő pásztor-dalt és a völgyben kerepelő malmok zaját, melyek háttartalan fenyvesek hullámszerű zajlásával egyesülten tengermorajszerűen zúgnak e nagyszerű magányban. Ezen őserdők és gyönyörű sziklaszálakkal ékes völgyek mindegyikéből sebes patakok kristályhullámai rohannak le. E patakok partjairól a legelő nyájak kolompzenéje hallatszik. Mindezt pedig uralja a Tömös völgy háttérében felötlő Bucsecs, mely gyönyörűen erezett fehér sziklafalaival, mint az ég hímzett ezüst függönye tűnik fel.

Ezen itt kevésbbé színesen vázolt táj nem más, mint előcsarnoka e szoros ezután következő még sokkal nagyszerűbb tájcsoportjának. Talán nem túlozunk, ha azt állítjuk, hogy a Tömös szoros hazánk határszéli

szorosai között természeti szépségre nézve az első helyet igényelheti magának.

A Nagykőhavasokból egy sziklagerinc nyúlik le a Tömös völgyébe és azt annyira elzárja, hogy a patak-nak és útnak alig marad hely. Ezen körülbelül 35 méter magas sziklagerincet a hétfalusiak ma is Magyar-várnak nevezik, (azelőtt Hammás volt) mert 1849-ben az orosz betöréskor itt volt Kiss Sándornak utolsó hadállása. Az ezen szoros védelmére rendelt székelység hős vezérüknek vezetése alatt bár maroknyi nép, a rop-pant ellenséges sereggel szemben emberül megállta helyét és Predeáltól fogva minden talpalatnyi földet egész a végletekig oltalmazott. A küzdőkből már sok elhullott, kevés ágyúikból is kettő már leszerelve, még csak 1300 ember állt a vezér körül és azokból is igen sok sebesült, csak 5 ágyújuk maradt és mégis hátrálni nem akarván ezen sziklagerincen megállottak. A 28.000 orosz szégyen és düh fokozta elszántsággal rohant, de a maroknyi székelység és a kartácsot szóró ágyúik mindig visszaterelték őket. E soha nem látott hősiesség, annyira imponált a zsoldos seregnek, hogy azt kancsukával kellett előre kergetni, azonban a székelyek golyózápóra és szuronya mindig visszavetette őket. Már visszavonulásra gondolt a tehetetlen ellenséges sereg, midőn egy Gebauer nevű brassói erdész, a hegyi ősvényekkel ismerős lévén, a Posztovár völgyében levő csempészek ősvényén, néhány zászlóalj orosz gyalogságot fölvezetett az Alsó-Tömös alatt lévő Drága völgyébe. Ezek hátba, a sereg zöme szembe és oldalt támadta meg a kis honvéd csapatot. Iszonyú élet-halál harc kezdődött, melyben egy magyar harcosra 25 ellenséges harcos jutott s midőn az ellenállás már lehe-

tetlen volt, a hátulról támadókon átvágták magukat honvédeink. Kik e végső tusában el nem hullottak, a megmentett ágyúkkal a Köhavas erdőségein és Hét-falun át elmenekültek, hogy pár nap múlva a kökösi hídnál újra archa forduljanak és győzelmet arassanak a Tömösnél betört oroszok felett.

E nemes küzdelmek által szentesített sziklagerincet méltán nevezte el a nép Magyarvárnak, mert erős vár volt az, melynek védfalait sziklakemény székely férfiak melle alkotta. Vár, melyről a székely névre dicsőség sugárzik vissza. Ott vannak a sziklagerinc déli oldalán az ágyútelepek védsáncai, ott van a sziklagerinc belső oldalán a halom, mely alá az elesettek, túloldatról egy más halom, hol az ellenség halottai vannak eltemetve. Ott vannak a golyó rongálta sziklák, ott a kicsinyben is nagyszerű történelmi drámának minden helye, hol minden szikla, minden kavics, minden bokor, minden hant dicsőségről beszél. Ha a görög nép ezredek multán is büszke önérzettel mutat Thermophylae-ra, Marathonra, Salamisra és Plateára, mi is akként büszkén mutathatunk Prediálra, Felső-Tömösre és Magyarvárra, hol dicsőséget arattak a székely fegyverek. Itt a végső szomorú eredmény után is nem a győzött, hanem a legyőzöttet illeti a dicsőség. Vezessük el székely fiainkat e szent helyre, hogy tanuljanak meg hőssé lenni, ha veszély fenyegeti a hazát.

Most pedig miután e nagyszerű küzdelmet itt általánosságban jeliemeztük, részletezni fogjuk az itt lefolyt harcokat és azokban résztvevő csapatokat.

Bem a hadtörténelemben bámulatos példaként fennmaradó gyorsasággal kergette ki Erdélyből Puch-

ner büszke hadseregét a Brassó és Szeben által behívott orosz haderővel együtt. Ezek szégyenletes futását látták a tömösi szoros bércsei, mert ezen a szoroson tódult ki a székelyek által üzőbe vett vert had. Erdély ki lévén tisztítva, Bem a határszéli szorosok védelméről gondoskodott, maga pedig 10.000 erdélyi honvéddel a Bánátba ment, az ott betörést kísérő Puchner elé. Míg ő győzelemről győzelemre vezette hadseregét, azalatt a magyar nemzet felett elvette a kocka. Az orosz megszállás elhatároltatott, s Európa uralkodói és népei között egy sem volt, ki a szabadságáért és függetlenségéért küzdő magyar nemzet mellé állott volna. Szóltalanul nézték, hogy Európa biztonságának és szabadságának dicső fellegvárát miként aknázzák alá.

Az orosz vezetők ismerték Bem képességeit, látták Háromszék harcaiból, hogy miként harcol a székely és azért Erdély ellen aránylag nagy erőt indítottak. A legnagyobb erő, a támadó haderőnek Lüders által vezetett zöme a tömösi szorosnak irányítá műveleteit, talán azért, hogy a Brassóból e szoroson át kiszaladt osztrák-orosz haderő korábbi kudarcát helyrehozza, vagy azért is, mert a székelység szívére, a legyőzhetetlen Háromszékre az itt és Ojtozon betörő ketős támadással a halálcsapást akarta mérni.

A Barcaságon egy gyenge honvéd dandár volt elhelyezve Kis Sándor ezredes parancsnoksága alatt. E haderő annál inkább volt elégtelen, mert nagy kiterjedésű védvonal és a Barcaságra vezető számos szoros felett kellett őrködnie. Midőn június hó első felében az orosz seregek hazánk felé közelítve, támadási szándékuknak jelét adták, Kis Sándor a parancsnok-

sága alatt álló dandárt a lehető legcélszerűbben felosztotta, mégis minden állomást csak nagyon gyengén fedezhetett, nem bírván kellő haderővel. Ennek bizonyítására lássuk seregének beosztását.

Brassóban, hol a sereg tartalékának kellett volna lennie, nem volt más erő, mint a 86. honvéd zászlóalj két százada.

A Bodza és Ó-sánczi szorosokba, hol a támadás szintén lehetséges volt, nem jutott több mint a 86. zászlóalj két százada.

A törcsvári szorosban egy ujonc honvéd zászlóalj és a hétfalusi zászlóaljból három század.

A leginkább fenyegetett tömösi szorosban, hol Szabó Nándor alezredes volt a parancsnok, a következő csapatok állottak: négy század a 85. zászlóaljból, ezen kívül ott volt az Udvarhelyszéken alakult 7. határvég zászlóalj és egy század Borbáth huszár. A tüzérséget mindössze 7 ágyú képezte, Semsey Tamás tüzérszázados-parancsnoksága alatt. Eleinte Tömösön volt még a 86. honvéd zászlóalj két százada is. E két század gyalogság, egy lovas század és két hegyi ágyú képezte az oroszok itteni támadása elébe állítható csekély erőt.

Ezek szerint a Tömös szorosban lévő véderő mindössze alig tett ki 1600 embert, ezek közt is egy zászlóalj ujonc, kik részben vadászpuskákkal voltak ellátva és különben is nagyon hiányosan felszerelve.

Az itt működött erők ismertetése nagyon szükséges az események megértéséhez, mert az itt vívott csaták óriási nagysága voltaképen csak akkor lesz megérthető, ha tudjuk, hogy itt 1600 rosszul fegyverzett székely harcolt az orosz hadsereg 28.000 jól felszerelt katonájával és hogy az oroszok 60-at túlhaladó ágyú-

jával csak 7, Gábor Áron műhelyéből kikerült ágyút állított szembe a magyar védcsapat.

A tömösi őrsereg állomása a határszéli Prediál-tetőnek egy a Právoda völgye felé kiugró és a Prediálra feljövő utat uralgó hegyfokon volt, ott, hol a régi Prediál kolostor romjai látszanak. Az előőrsön lévő udvarhelyszéki határzászlóalj a Borbáth huszárokkal kezdte meg és folytatta, ritka bátorsággal és rettenthetetlen hősiességgel a négy napig tartó előőrsi csatározásokat, mely folyton az oroszok visszavetésével végződött. Június 17-én hajnalban egy német eredetű kaluger hírt hozott, hogy az egész orosz tábor előnyomulóban van. Szabó Nándor parancsnok maga tett törzskarával egy kém szemlét a sinai kolostor felé. Egy őket üldözőbe vett kozák század csakhamar meggyőzte a hozott hír valóságáról. Lüders serege valóban közelgett hazánk határaihoz, vezettetve az osztrák részről oda rendelt báró Józsika János, (átpártolt huszár százados) számos kimenekült brassói szász, azok között a Tömös-közi erdőségek minden zugát ismerő Gebauer erdész által.

Június 18-án reggel már az előőrsök a szkid kolostornál összetűztek, mi az orosz előcsapat visszavetésével végződött. Ez csak bevezető előjátéka volt a véres drámának, mert 10 órakor a Dick tábornok által vezényelt előhad, kibontott zászlókkal, zeneszóval, nagy tömegekben nyomult előre, azonban az elbizakodva közeledőket csakhamar megállították Semseynek a Predeál kolostornál felhányt sáncokba felállított ágyúi és a székelyek hatalmas sortüze, mely a nagyon előre nyomult orosz tömegek között igen nagy veszteséget okozott és így azokat gyors visszavonulásra készítette. Ekkor előre robogtak az oroszok nehéz ütegei s a tü-

zérsegi és gyalogsági harc az egész vonalon elszántan folyt. Az oroszok rohamot rohamra kíséreltek meg, de a hegyéleken előnyös állást foglalt székelyek jól táplált tüze és Semsey kartácszápora által halomra lövetve, mindig visszanyomattak. Két óráig folyt az elszánt harc, mely a fedezett helyzetben lévő székelyeknek kevés, de az oroszoknak roppant áldozatába került. Délfelé azonban Dyck tábornok húsz ágyúja mellé, még másik húsz érkezett, s Lüders serege zömével is előnyomulván, a bekerítéstől tartó kis székely sereg a Prediáltetön lévő második védsánc mellé húzódott vissza, hol a csata egész elkeseredéssel folytatódott. Lüders kancsukával és hátuknak szegezett töltött ágyúkkal kergette rohamra csapatait, tömegre tömeg nyomult a holttestek halmazán keresztül; de halálba rohant, melyet a magyarok kitünően kezelt ágyúi, s az apró fegyver jól irányzott golyózápora nagyon bőkezűen osztott. A kozákok egy megkísérelt rohama Kosztin alezredesük elestével nyomatott vissza. A kigondolható legelszántabb és leghősiesebb ellenállást elégre itt is ellankasztá az ellenség nagy száma, mely ágyúival, a magyar véderő csekélyre terjedő hadállását ismét veszéllyel fenyegette, ennek következtében Szabó Nándor délutáni 3 órakor a visszavonulást elrendelte. A Predeál tetőre oly roppant áldozat árán feljutott orosz tábor nem tartotta tanácsosnak a tömösi völgybe leszállani, hanem ott hadállást véve egész másnap reggelig mozdulatlanul maradt, csak kozákjainak óriási sokaságával nyugtalanította a visszahúzódó tábor, mely Felső-Tömöst felgyújtva, a Magyarvárnál lévő harmadik sáncnál vet hadállást.

Ekkor érkezett meg Kis Sándor ezredes egy huszár osztállyal, melyet maga vezetett. Kis átlátta, hogy

a Predeál tető igen előnyös hadállás, feladása a védharc folytatását lehetetlenné teszi, azért annak mindenáron való visszafoglalását határozta el. Reggel 3 órakor a székely huszárok által megerősített kis táborával megindult a támadó harcra. Az oroszok is éppen arra készültek s tábori lelkészeik kereszttel kezükben lelkesítették harcra a sereget. Amidőn támadásról nem is álmodoztak, a magyaroknak sűrű tömegeik közé szórt kartácszápora és a sebes rohanással bevágó székely huszárok támadása nem kis zavarba, sőt percnyire visszahanyatlásba is hozta. Azonban a legázoltak és halomra lövöldözöttek háta mögött új roppant erő sorakozott, az orosz ágyúk hatvan érc-torka elkezdte földrendítő bömbölését, s Kis egy kétségbeesett utolsó erőfeszítés után átlátva, hogy a Predeál tető visszafoglalása a rendelkezésére álló csekély erő és tüzéséggel lehetetlen, megkezdte visszavonulását. Lassan, folyton harcolva, minden előnyösebb pontot, hegyélt, szétszedett hidat, dombot felhasználva, s az oroszoknak a lehető legnagyobb ellentállást és veszteséget okozva húzódott vissza a Magyarvár sziklagerincére, mint a Tömös völgy legerősebb és legkönnyebben védhető pontjára.

Elszánt tusa folyt egy Felső-Tömös alatt levő hídnál, hol az udvarhelyszéki határvéd zászlóalj csodával határos hősiességet fejtett ki, s jól táplált tüzelésével s mindent elsőprő rohamaival az oroszokat többször visszavetette. Midőn végre az oroszok az itteni harcállást megkerülvén, a visszavonulást a honvédek megkezdették, a híd szétszedése az utóvédül hátrahagyott udvarhelyszékiekre hagyatott. E zászlóalj hősei a legiszonyúbb kartács és golyózápor közt, pipázva olyan hidegvérrel hajtották azt végre, mintha csak valamely

mulatságban vettek volna részt. Azután pedig folyton harcolva, a völgy minden kanyarát, minden patak medrét, minden árkát harcállásul kihasználva, tartották fel a folyton rohanó oroszokat, míg a honvédek és az ágyúk a Magyarvár sziklagerincén állásukat elfoglalták.

Elérkezett a végfejemény magasztos pillanata, bekövetkezett a végtusa nagyszerű momentuma. E sziklagerinc, mellyel a természet a szorost elzárta, volt a dicsőülésnek századok fölé emelkedő óriási talapzata. Kis Sándor átlátta, hogy e sziklagerincen meghalni lehet, de a zsarnokság árját megtörni és feltartóztatni nem. Előtte állott a szabad elvonulásnak, az önmegmentésnek biztos útja. De ő nem választá a gyávák e könnyű ösvényét. Ő benne Leonidás és Zrinyi lelke élt, ő nagyszerű önfeláldozásával példát akart adni honfitársainak, hogy e hazát leigázással fenyegető zsarnokok összeesküvésével szemben mily úton lehet a szabadság menyországába jutni. Ő fellépett a sziklagerincre, hogy kis csapatába öntse át lelkének csodás erejét, hogy azokat előkészítse a halál harcra és a csapat egy emberként kiáltá: „Vezér, utolsó leheletig melletted leszünk!” — Mily nagy, mily hatalmas volt e percben a maroknyi nép, mely a lehetetlenséggel szembeállott, átszellemülve, szentesülve azon hősie elhatározás által, mely a göröngyhöz kötött embert isteníti.

Óh ne féltsd jövődet magyar nemzet, mert azon nemzet, melyenek fiai közül ilyenek válnak ki, nemcsak élni fog, hanem nagy, dicső jövőre van hivatva. De lássuk a dicsőülés e klasszikus harcának végtusáját, s a lehetetlenség határait csaknem túlszárnyaló harcnak, mely reggeli 8 órától délután 3 óráig tartott.

Lüders a magyar sereg reggeli támadó harcából

átlátva, hogy mily bátor, elszánt, s a visszavonulásból megítélhetőleg jól vezetett erővel van dolga, el volt készülve az ellenállásra, s azért Dyck osztályának nyomába ő maga is a sereg zömével harckészen tört előre. Ahogy az ellenség a Magyarvár lőtávlatába ért, megszólaltak a magyarok ágyúi és a honvédek sortüze, mire az előre vágtatott orosz tüzérség kartács, golyó és gránát záporral önti el a Magyarvár sziklagerincét. De az e sziklákön sziklaszilárdan álló honvédeket megrendíteni nem tudta, valamint az elrendelt orosz rohamoszlopok is nem győzelemre, hanem a halálba rohantak; mert vissza lett vetve az első, melyet négy és vissza a második és harmadik, melyet nyolc orosz zászlóalj hajtott végre. Mikor a golyó az ellenséget feltartóztatni nem tudta, akkor visszatéríté a Kiss Sándor által személyesen vezetett honvédeknek és határvédeknek mindent leterelő szurony tusája. Ezen rohamok alkalmával maga az orosz parancsnok, Dyck tábornok is megsebesült. Kis alól lovat lőttek ki, s egy szikláról visszapattanó golyó lábát sebzé meg, de ő a hazát fenyegető vész között saját bajára nem ügyelve másik lóra kapott, s készült fogadni az előretörő negyedik rohamoszlopot is.

E döntő percben midőn mindenki előre figyelt, midőn minden kar az onnan rohanó 12 zászlóalj feltartóztatásával volt elfoglalva, egyszerre a völgy bal oldalán emelkedő — emberileg megmászhatatlannak látszó — szikláról, az oda felkúszott orosz vadászok golyózápora fölülről özönlé el a kis honvédcsapatot. Ugyanakkor a Gebauer által hátba vezetett oroszok vad ordítása és lövöldözése hangzott fel. E válságos percben a mindenütt elül harcoló, s példája által katonáit is magával ragadó vezér karján és lábán újabb

sebet kapván lehanyatlott Iováról. Erre a hősiesség, a legyőzhetetlenség varázsa megtört, s a három oldalról bekerített, vezérétől megfosztott honvéd csapat az ellenállást lehetetlennek tartva, nehogy a szorosba rekedjen, a parancsnokságot átvett Szabó Nándor rendeletére összetömörült, s a támadók sorain átvágva Hétfalun és Prázsmáron át visszahúzódott Háromszékre.

Ezen nagy áldozatokkal kivívott visszavonulás alatt elesett 9 tiszt. A legénységből 4—500 elesett és igen sok megsebesült. Az udvarhelyszéki határvéd zászlóalj még akkor sem akart visszavonulni, többször meg is állottak e zászlóalj egyes századai és a rohanó oroszokat feltartóztatták, ami a többiek visszavonulását megkönnyítette. Ezen utóvéd harcban az udvarhelyszékiek közül igen sokan elestek.

Az út mellett mindenütt halmok emelkednek, a hétfalusiak számszerint megtudják mondani, hogy itt ennyi, ott annyi honvéd van eltemetve, kik drágán adták életüket, mert a szomszédos muszka halmok mindenütt három és négyszerannyi halottat tartalmaznak.

A hős honvédek halmai mellett szent áhítattal mutatják, az Alsó-Tömös alatt azon kertet is, hol Kis Sándor a hős vezér elfogatott, mert nagy vérvesztése miatt elalélt, de nem halt meg. Midőn seregét elvonulni látta, utolsó erejét összeszedve kapaszkodott egy gazdátlanul száguldó lóra és robant, hogy honvédeit beérje és megállítsa. De midőn azok elhúzódtak, midőn a haza védsorompóit áttörve a vad ellenség mindenfelől győzelemittasan előre vonult, akkor az erdőbe félrevonulhatott volna, egymaga megállott és addig harcolt az öt körülözlő kozákokkal, míg hatot közülük levágva, újabban kapott sebei következtében

aléltnan esett le lováról, s a halált kereső élve jutott az ellenség kezébe. De ilyen ember legyőzhetetlen, azon a föld hatalmasai diadalmaskodni nem tudnak. Az oroszoktól átvették az osztrákok és Csernovitzba szállítva figyelmesen ápták, hogy annak idején az akasztófák számát eggyel szaporíthassák. De Kis Sándor ezen örömet a zsarnokság vérebeinek nem akarta megszerezni, az attila gombjába zárt méreggel ő maga oltá ki azon életet, melyet a harcban veszteni nem sikerült. Ez is mutatja, hogy ő mily elszántan és a veszély mily élénk öntudatával ment ama végzetes harcba.

Ő mint szabad ember halt meg, úgy halt meg, hogy halálából is hősök, új szabadságvédők támadjanak a baza számára.

8. BRASSÓ ÖVERŐDJE.

A Barcaság legnevezetesebb pontja Brassó. E várost jogosan mondhatjuk a Királyhágón túli rész legszebb és legtekintélyesebb városának, mely különösen nagyság és szép fekvésére nézve társai közt bármelyikkel előnyösen versenyez. Bármely oldalról közelítünk feléje, mindenütt találunk valami szépet, de távolból szemlélve mégis legszebb azon kép, mely Hétfalu felől jövőnek ötlük a szemébe. A város fölött keletről felmagasuló Czenk félénken rejtegeti azt mindaddig, míg az utas a Czenknek térbe kiszökellő előhegyét, az úgynevezett Csigahegyet túlhaladja. Ekkor egyszerre váratlanul, mint varázstünetmény merül fel előtte, a gyönyörű város, mely a fellegrvár koronázta Szent-Márton hegy és a Czenk zöld lombosára között, mintegy keretben jelenik meg, gyönyörű környezet közepette, még gyönyörűbben csoportosított házakkal,

melyeknek vidor tekintetű tömegéből ódon alakú tornyok, hegyes fedélzetű bástyák sötét zömtornyok emelkednek ki. Mindazok fölött mint mult időknek nagyszerű köepopeája a fekete templom magasul ki impozáns alakjával, élénk ellentétben mutatva fel a jelenel összeölelkezett multat, a középkori emléképiletek által körülölelt és tarkázott várost.

A határszéli Kárpátok egyik elzárt és kies völgyében húzódott meg a város, melyet egyfelől az 1000 méter magas Czenk majdnem függőleges oldala, másfelől a Raupenberg magas láncolata körít be. Eként határolt és a Köszörű patak által átfolyt jelentéktelen völgyben fekszik a Barczaság szép koronája: Brassó, mint a drágakő, melyet a foglalat egyszerűsége által akar még feltünőbbé tenni a művész keze.

Hogy elrejtett városunk még inkább fedve és eldugva legyen, a természet szeszélye a völgy torkolata elé egy, azt csaknem egészen elzáró és teljesen önállóan felmagasuló védhegyet helyezett, hogy az a várost ne csak a Nemere hideg lehelete, hanem ellenség ellen is fedezze, amennyiben a hegy önként kínálkozott arra, hogy oda a várost fedező és külső támadások ellen védő erődítményeket emeljen az ember biztonságot kereső akarata. A vár fel is épült ott és még most is ott emelkednek a régi fellegrvár tömör falai, melyek ha ma már a haditudomány által túlszárnyaltan nem védenek is többé, de azért a táj szépségére befolyást gyakorolnak.

Brassó kétségtelenül egyike honunk legrégibb városainak. Ha egyes szász írók azon állítását, hogy Brassó helyén régen Ptolemeus Patrovisája feküdt, mind okadatolatlant elvetjük is, de azért a szász íróknak azon másik állítását, hogy a német lovagok korá-

ban, tehát a 13. század kezdetén, Brassó már épülni kezdett kiindulási pontul elfogadhatjuk, s Brassó keletkezését eme távol korra észszerűleg felvihetjük.

Tudjuk azt, hogy ama harcias korban, a városok alapítását és építését mindig erőd vagy vár építése előzte meg, melyben az odatelepülők oltalmat és biztonságot találhattak és így feltehetjük, hogy Brassó első alapja szintén vár volt, mely mint hiszik Brassóvia-burg nevet viselt s egyike volt a német lovagok által a Barczaságon épített öt lovagvárnak. Philippi háttározottan a Czenk tetőre helyezi e várat, pedig ezen vár elhelyezését biztosan meghatároznunk teljesen lehetetlen, mert IX. Gergely pápa bullájában találunk ugyan vonatkozást a lovagok által épített öt várra, de hogy azok hol feküdtek, arra sem a bulla, sem más okmány utalást nem nyújt.

Feltehető, hogy a német lovagok éles szemét nem kerülte ki a birtokukba bocsájtott Barczaságnak ezen sok tekintetben, de hadászatiilag is nevezetes pontja, hol most Brassó fekszik. Sőt az is megengedhető hogy ezen helyre az említett öt vár egyikét építették, azonban az alig lehetett a czenktetői vár, mert az egyrésztől Brassótól igen messze és Brassó felől nagyon bajosan megközelíthető helyen feküdt, különben is sokkal nagyobbyszerű volt, hogysem a lovagok rövid ittlétük alatt építhették volna, másrésztől tudjuk, hogy a keletkező városokat fedező védvárak mindig azoknak közelében akként épültek, hogy az ellenség által meglepett lakósok abba könnyen és gyorsan bevonulhassanak. Mivel pedig tudjuk, hogy a kezdetleges Brassó nem a mostani helyén, hanem a jelenlegi Ó-Brassó végénél, a mostani Bertalan templom körül feküdt, nagy valószínűséggel következtethetjük, hogy a kelet-

kező Brassót fedező első vár, vagy a jelenlegi fellegvár helyén a Szent-Márton hegy csúcsán, vagy a Bertalan templom feletti Gespreng-hegy tetőlapján feküdt.

E vár oltalma alatt kezdett épülni Brassó 1211-ben, a német lovagok letelepülése után. Bethlen Elek a német lovagokról írt jeles munkájában azt mondja, hogy a német lovagok 1211—1225 között építettek védtornyot, amelynek fedezete alatt a város keletkezett. Ezen utalás nyomán a felhozott évszámok középidejét véve, Brassó keletkezésének korszakát hozzávetőleg 1217-re tehetjük, bár nevével legelőbb csak 1352-ben találkozunk Béla király azon adománylevelében, mellyel Zékföldjét (Hídvég és környéke) a sepsiszéki Akdás Vinczének adományozza. Ezen terület körülhatárolásával előfordul a Barasui szászok földje (*terra saxonum de Barasau*) tehát még akkor sem Brassó város, hanem csak az odavaló szászok földje. Azonban ebből mégis azt következtethetjük, hogy Brassó már ekkor létezett s ezt úgy vehetjük, mint a Brassó létezését bizonyító legelső okmányt.

Ezen első város mely mint vélik a Gespreng-hegy alján feküdt és egész a Vidombák partjáig terjedt, aligha volt erődítve, legalább arra semmi adat, vagy rom nem mutat. Ezen keletkezett új város legrégibb neve Brassó és Brassóvia. A latin Corona név, melyből a német Kronstadt származik, legelőbb csak 1355-ben fordul elő. A magyarok által megtartott ősnévnek eredetére vonatkozólag semmi adatunk nincsen, bár úgy látszik, hogy az a Czenktetön már a szászok idetelepülése előtt állott királyi várról, mely Brassó-vár nevet viselt, származott át a közelben épült városra. Különben Brassó vagy Barassó oly régi szé-

kely név, mely a Székelyföldön több helyt — Gyergyóban is előfordul.

A Corona és Kronstadt név eredetére nézve sok egymástól eltérő nézet van, sokan állítják, hogy trónvesztve bolygó Salamon király a Kösztörüpaták völgyében, most is Salamonkövének nevezett sziklák barlangjaiban rejtőzködvén ott magával hozott koronáját elrejtette egy fa odujába, hol később azt a pásztorok megtalálták. Ezen koronáról eredne az új telepnek Corona elnevezése. Mások egy a brassói legelső városház építéskor fagyökerek közt a földben talált koronától származtatják. Hogy valamely korona itt ugyancsak felvelődhetett azt abból is következtethetjük, hogy Brassó címere is egy fagyökerbe helyezett koronából van egybealkotva. Benkő József és utána mások is a Czenktetőt koronázott várról származtatják Brassónak Corona és Kornstadt nevét.

I. Lajos királynak Brassó iránti kegyeletét leánya Mária királyné is örökölte. A történeti hagyományok pedig azt tartják, hogy Brassó védfalai is ezen királyné alatt és az ő rendeletéből 1384-ben kezdtek épülni.

Brassó iránti kegyeletében még Nagy Lajos királyunkat is felülmulata, veje Zsigmond király, aki nemcsak szabadalmakkal látta el a várost, hanem ujrépülését is eszközölte. Az ő uralma alatt keletkezett Brassó belvárosa, melynek fallal való körülvételét, bár Mária királyné már korábban elrendelte, azt végleg Zsigmond foganosította. Ezen erősített új város építését pedig fontos hadászati szempontok parancsolták, mert a térségen feküdt, s kevés természetes védőképességgel bíró első Brassó, az ellenség támadásai ellen semmi biztosítékot sem nyújtott, már pedig mióta a Magyarbirodalom a törökkel meggondolatlanul ösz-

szeülközött, Brassó mint az ország szélén, négy be-
menetelül szolgáló határszéli szoros közelében fekvő
város igen fontos hadászati ponttá változott át any-
nyira, hogy az mintegy sarkpontját képezé Erdély vé-
delmi háboruinak. Ezen okokat figyelembe véve itt
Zsigmond király nemcsak mint szenvedélyes város-
építő szerepelt, hanem mint élesszemű hadvezér járt
el akkor, amidőn Brassót beköltöztette a Kösztörüpa-
taknak magas hegyek által elzárt, s természetileg is
védett völgyébe, hol a várfalakkal együttesen erősít-
tett új város is épülni kezdett 1383-ban, amint ezt a
két évvel később épülni kezdett brassói nagytemplom
falkrónikája is bizonyítja.

A lázas gyorsasággal emelt falak és Zsigmond vé-
delmi intézkedései nem tudták Brassót bitosítani, mert
amíg Zsigmond uralkodói hivatásáról megfélemlítve
vallási harcokba elegyedett, az alatt a török, melyet
1419-ben Nikápolynál legyőzött, hazánkra vezette se-
regeit. Losonczi István vajdának legyőzése után 1420-
ban Hunyad megyét feldúlta, majd 1421 év tavaszán
a győzelemtől felbátorított törökök betörték a Barcza-
ságra is. A székelyek összesereglettek, s bár maroknyi
nép, mégis határvédő kötelezettségükhöz híven, szembe
szálltak a roppant táborral. Azonban hősieb bátorsá-
gukkal sem győztek. A törökök ellenállhatatlan ár-
ként separték el a határszéli szorosokat megszálló szé-
kelyeket. Amurát április 3-án Brassót ostrom alá fogta,
bevette, s a Gesprengi hegyen levő erőd kézrekerítésé-
vel az oda húzódott brassói magistrátust és igen nagy-
számú népet hurcollatott el magával.

Hunyadi János ezen hadászatiilag fontos város
fejlesztését igen a lelkén hordta. Nemcsak kedvezmé-
nyekben részesítette nagy kormányzónk Brassót, ha-

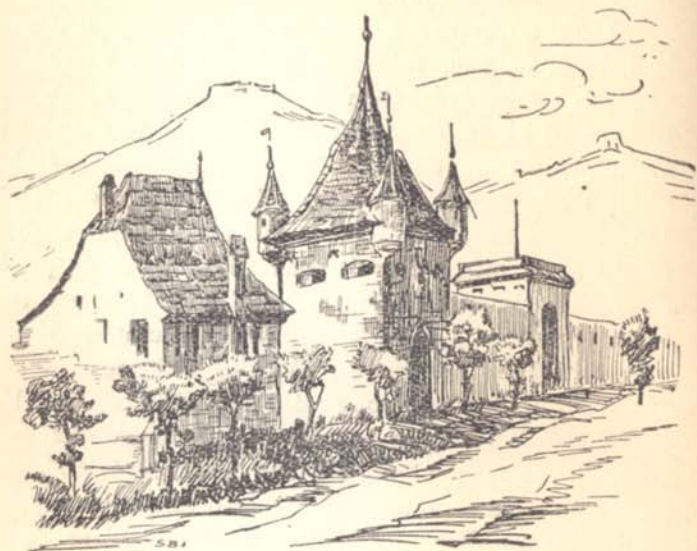
nem felfogva a határszélen fekvő és a török betöréseknek kitett város hadászati fontosságát, annak biztosítására és megerősítésére mindent elkövetett, hogy az gyorsabban létesülhessen, hogy a városnak félben lévő falai minél hamarabb bevégeztessenek, a város kérelmére 1453-ban megengedte, hogy a Czenktetőn lévő királyi várat lebontva, annak anyagát a város falainak gyors felépítésére használhassák.

1455. november 15—19-én maga Hunyadi János is Brassóban van, mikor a Czenken lévő várnak a város erősítése érdekében való lebontására újabb engedélyt ad ki. De még ekkor sem készül el egészen a védfal, mert az ellenség támadásainak legkevésbé kitett, Bolgárszeg (külváros) felőli déli oldal csak 1559-ben épült fel. A Barcza és kolostorkapu közötti északi oldal még ekkor is csak földtöltéssel és pallisadokkal volt megerősítve, köfállal csak 1640-ben látták el, mint ezt a rajta levő fölíratok mutatják. Ezzel be volt fejezve a város överőde, de különféle csapások azt időnként megrongálták. Így 1660-ban két löporral töltött védtorony az örök ügyetlensége által felrobbant, melyet azután Deitricus Simon bíró 1677-ben saját költségén — mint a rajtuk levő felirat bizonyítja — fölépítette. Ezt megelőzőleg 1673-ban vizár rombolta le a védfalak egy részét, de az áldozatkész Deitricus azokat is hamar kiigazította.

Röviden összevonva, előttünk van Brassó överőde építésének története, már most vegyük szemügyre ezen különböző korszakokat képviselő védfalakat, építészeti szempontból is.

A 3800 lépés kerülettel bíró védfalak szabálytalan négyszögidomban keretelik körül a belvárost. Mivel a völgy szűk volta miatt annak minden részét fel kellett

használni, a várfalak kelet és nyugat oldalról közvetlenül a völgyet szegélyező hegyek alján húzódnak el. A fölfelé keskenyedő völgy idoma legrövidebbre szabta a Bolgárszeg felőli déli oldalt, melynek egész hossza csak 600 lépés. A védfal itt egyenetlen, mert nyugatra kijebb, keletre beljebb esik volna, ez azonban csak azáltal idéztetett elő, hogy az eredetileg kettős fal-

34. Régi szentlélek kapu Brassóban.

nak nyugati oldalon belső, a keleti oldalon pedig külső fala az újabb időben térnyerés kedvéért rontatott le. Ezen oldalon két kapu van, a délnyugati szöglet közelében eső Lópiáskapu és a Szentlélekkapu, mindkettő újra épült s nem annyira véd, mint dískapunak szolgált, az első 1820-ban, az utóbbi 1828-ban egyiptomi módra épült. A régi Szentlélekkapu Brassó erő-

dítési épületének legremekebbét állítja elénkbe, amennyiben egy közép és négy körídomú saroktornyával az e nembn képzelhető legritkább műemlékét képezi, nemcsak Brassó, hanem talán egész Erdélynek. A most befalazott köríves kapu fölött ott van a város címere mellett az építési időt jelölő 1559 és e felirat: „*Turris fortissima, Nomen domini ad ipsam curret just, et exaltabitur, conditur haec porta annis cum bis quinque Joannes Benknerus gereret iudicis officium*“. — A várfalak mellett 35 lépés mély sánc vonul el, mely a keleti részen a fal lebontása által 60 lépésnyire szélesedett ki.

Érdekesekek ezen oldal szögérődei. A délnyugati szögleten egy kiszökellő ötszög-erőd van: a mészárosok bástyája, mely a várfalak legújabb alkotásának látszik lenni. Ennél régibb és érdekesebb a Czenk aljáig kiugró délkeleti szögérőd, vagy a vászon takácsok bástyája, mely egy hétszögű és a várfalak színvonalán túl egész testével kiszökellő hatalmas erődítést képez. Ez belülről udvarral van ellátva s a város felé is erődített kapuval bír, mutatja, hogy annak nemcsak kifelé kellett védeni, hanem építésénél arra is számítottak, hogy a város elvesztése esetén a végvisszavonulási helyül szolgáljon és önállóan is védhető legyen. Küldiszítésén a sokszorosan alkalmazott bodort (friest) találjuk, ami mutatja, hogy ezen még most is teljesen ép állapotban lévő citadella a várfalak legrégebbi részét képezi, s alkalmasint 1385-ben épült. A rajta lévő 1573 és 1750 évszámok mind csak kiigazítást jelölnek.

A Czenknek fordított és annak alján futó keleti várfal hossza 1150 lépés, 9 védtoronnyal, melyek közül 3 körídomú, 5 négyszögű és a középben fekvő leg-

nagyobb a tizenkétszög hét oldalával alakult hatalmas kiszökellő bástyát alkot. A várfalak alján elvonuló széles sáncban, mely egykor vízzel volt megtöltve, most a leggyönyörűbb kertek árnyába épült nyaralók díszlenek s a zöld lombok közé fogott ódon falakat a legfestőibb színben mutatják.

A völgy torka felé eső és így az ellenség támadásainak leginkább kitett északi oldal megerősítésére fő figyelem volt fordítva; miért ez kettős védfallal széles és mély sánccal volt ellátva. Ugy látszik, hogy a belső fal korábban a külső fal később épült, mert ott, hol a belső fal a keleti védfallal összeér, egy öt emeletes hatalmas körbástya, míg a külső védfal találkozásánál egy másik fölkörídomú szögerőd emelkedik. Ez, valamint a hátamögötti körbástya és a Fekete-utca-kapuig nyuló kettős fal, vagyis a timárok bástyája és erődje oly hatalmas erőcsoportot alkotott, mely nemcsak a falakhoz való közelítést, hanem a falak mellett a völgybe való felhatolást is lehetlenné tette, annyival inkább, mert a külső szögerődtől addig, hol a Czenk oldala megmászhatatlan meredekké lesz, egy a védfalak és a Czenk közötti tért elzáró fal emeltetett, mely fal a Czenk oldalra felugró felső végnél védtoronyba végződött. Ilyen fal a belváros délkeleti szögletéből is vonult a Czenk aláig. Az ezen falak által elzárt tér egy külső várat képezett és arra szolgált, hogy háború idején a város marháinak legelőhelyet nyújtson, béke idején pedig a felső külvárosiakat akadályozta abban, hogy tiltott portékákkal csempészetet üzenek.

Az ezen hatalmas szögerődökkel egyenes szögletben összetalálkozó északi oldalfalak — mint a völgy legszélesebb részére esők — 1328 lépés hosszúságban

nyúlnak a túloldali Raupenberg aljáig. Vonalukba három a városba nyíló kapu esik. A Fekete-kapu, mely a Fekete utcába nyílik, hatalmas elővédműveivel, hármaskapujával, s az ezek közti felülről zúzművek által uralgott szűk folyosókkal, egykor méltán bevehetetlennek tekinthetett. Egy rajta lévő felirat tudatja, hogy e kapu belévén falazva 1785-ben nyitattatott meg. A Szent-lélek-kapu mellett az egyetlen Brassó erősítési vonalán őseredetiségében megmaradt, mert az odább állott Nagyutca-kapu már nyomtalanul eltűnt, a Klostrom-kapu helyébe pedig eltorzított jóniai stílusban egy új kapu épült. A két utóbb említett kapu között a belső várfal vonalán egy a tizenkét szög szelvényéből alakult bástya, vagy erőd vonja magára a figyelmet, mely mint felirata mutatja 1614-ben épült. Ez az aranyművesek bástyája volt. A várfalak ezen oldala is, miként a többiek egyes céhek védelmére lévén bízva, az erősítések is azokról nevezettek. Így az északkeleti szögerődtől a Fekete-utca kapuig nyúló részt „Timárerődnek“ (Lederer-Zwinger); a feketeutcai kaputól a Nagyutca-kapuig nyúló kettős fal védelme az aranyművesek és asztalosokra lévén bízva, azok a „Goldschmied- és Tischler-Zwinger“ nevet viselték.

Az északnyugati szögletet egy félkör idomú hatalmas bástya, a szíjgyártók bástyája tölti ki, mely a belső védfalakhoz nyúló meghosszabbítással van ellátva. Az innen kiinduló nyugati védfal hossza 760 lépés. Most ott is kettős fal van, de arról, hogy a belső fal vonalán hat négyszögű torony emelkedik, arra lehet következtetni, hogy a külső fal csak később építetett, a belső elébe. Ezen külső fal közvetlenül a Raupenberg sziklás alján lerohanó Kösörüptak meder-

szélére van építve és egyetlen merészen kiszökellő négyszög védtoronnyal, a „Nyergesek-erődjével“ van ellátva, mely átnyúlik a Raupenberg sziklafalára és merész hajlatú boltozata alatt enged helyet a pataknak és a várost körülfutó ösvénynek.

A város körfalain kívül más elkülönített erődei is voltak Brassónak. Ilyen volt a völgytorkolatát elzáró fellegvár, melyről majd később fogunk hallani. Itt azonban meg kell tekintenünk a belváros överődéhez közel eső, azokkal összefüggő, azoknak mintegy elővédművét alkotó hatalmas zömrtornyot. Ezek a Raupenberg sziklaormán épült úgynevezett Fekete és Fehér-torony.

A belváros délnyugati szögleténél egy sziklagerinc vonul el egészen a várfalig. Ezen gerinc egyik bajosán megközelíthető ormán fekszik a Fekete-torony. Egy 10 lépés oldalhosszal bíró négyszög idomú négyemeletes zömrtorony, melynek belső részére egy a második emelet keleti oldalán lévő köríves ajtócskán lehet bejutni. Ezen hatalmas torony építési idejére vonatkozó semmi adatnak nem vagyunk birtokában, legfeljebb azt találjuk feljegyezve, hogy 1599-ben vilám ütött bele, midőn fedélzete hamvadhatott csak el, mert falai most is teljes épségben fennállanak. Ha építési korára nincsen is írott adatunk, van építészeti elv, mely szerint tudjuk, hogy a négyszögű tornyak legrégibbek, a körtornyokat megelőzték, s e szerint nem csalódhatunk, ha ezen tornyot Brassó erődítésének első korszakában, tehát Zsigmond király korában épültnek állítjuk. Fekete-torony neve pedig onnan eredhet, mert vakolatlan lévén, az idő nagyon megbaráncította.

Egy távolabb, a jóval magasabban fekvő szikla-

rom tetejét az előbbinél jóval tekintélyesebb úgynevezett „Fehér-torony“ koronázza. Ez egy félkör idomú hatalmas torony, melynek város felé fordított egyenes oldala 22 lépés, míg félkörben záródó hátulsó oldala 76 lépés kerülettel bír. Bejárata ennek is a keleti oldalon van, létra nélkül megközelíthetetlen magasságban. E bejárat fölött gyámkövekre helyezett és messze kiszökellő zúzmű van, honnan a bejáráthoz közelíteni akarót könnyen elzúzhatták. Ilyen nagyobb zúzmű még három van a hátulsó oldalon, kisebb zúzművek és lőrések pedig minden emeleten számosat találhatunk. Falai roppant tömörséggel bírnak, magassága megközelíti a 20 métert. Neve onnan eredt, mert külsője vakolva és meszelve volt. A templom falukronikájában be volt jegyezve, hogy ezen toronyerőd 1494-ben épült és valóságban az egy méltó példánya Mátyás király hatalmas korszakának és egyik legbámulatosabb példája amaz erőteljes kor hadi építészetének, mely dacolni tudhatott az ellenséggel és az idő rombolásával 4 és fél századon át, s áll büszkén és rendíthetetlenül most is mint a multnak emléke, mint büszke felkiáltó jel, Magyarország legdicsebb korszakából.

Az itt előadottak, ha nem is tudják Brassó erődtési műveinek nagyszerűségét élénk állítani, némi fogalmat nyújtanak arról és némileg elibénk varázsolják az ezeknek létet adott hatalmas korszakot. Ezen falakat nem tekinthetjük úgy, mint Brassó, hanem mint az ország által építetteket, mert azok az ország támogatásával, királyok felügyelete alatt és az egész vidék népének hozzájárulásával emelkedtek föl hosszú századok során, minden kor épített azon és mindegyik odanyomta hatalmas bélyegét.

Várfalak védők nélkül alig bírnak jelentőséggel. Bármily hatalmas erőd bátor őrizet nélkül céltalan valami és ezért Brassó leírt védműveivel összefüggőleg ismertetnünk kell e város védőrségét is, mert csak így tudhatjuk azokat egész elevenségükben magunk elé állítani, abba a multnak lelkét mintegy visszavárazsolni.

Mint már Brassó város leírásánál említettük a mostani belváros helyén a szászok bejövetele előtt egy Brassónak nevezett magyar község feküdt, a czenktetői erőd védőrségét képező székely eredetű népnek telep-helye, melynek lakói hivatásuknál fogva mind katonák voltak. Amidőn a szászok betelepülésével a várkatonák tanyája várossá nőtte ki magát, lakói már a német lovagok idejében kötelezve voltak fegyverviselésre. De még inkább a német lovagok kiűzetése után, midőn a Barcaság és Brassó a székely ispánok katonasága alá menvén vissza, a szászok a fejenkénti felkelésre voltak kötelezve akkor, ha a király személyesen vezette seregét keletre. Más esetekben 50 lándzsást kellett kiállítaniok; ez azonban nem vonatkozott Brassóra, melyet Zsigmond király és utódai erős védfalal körülvén, a keleti határszél egyik erős védbástyájává tették, s a város lakóit inkább a város védelmének kötelezettségére szorították rá. A szászok különben is a nyílt téren való hadakozásra alkalmatlannak bizonyulván I. Mátyás király a szászok hadkötelezettségének pénzben megváltását rendelte el és így Brassó lakói a törökökkel folytatott vészteljes harcokban csak annyiban vettek részt, amennyiben ezeknek többszörös ostrom ellen erősített városukat oltalmazták.

Ahogy Erdély a mohácsi vész után külön feje-

delemséggé lett, fejedelmei megkísérelték a szászok tömeges és fejenkénti fegyverbe hívását és azt többszörösen törvénybe iktaták. De ekkor sem tanusítván valamely harcias hajlamot, később oda módosított, hogy a szászok az országon kívül viselt háborúhoz 500, az országon belülihez pedig 100 zsoldost tartoznak kiállítani. Ezen hadjutalékhoz Brassó is aránylagosan hozzájárult hol 100, hol 50 harcossal. Azonban ezek sohasem voltak brassói polgárok, annál kevésbbé szászok, hanem mindég fogadott zsoldosok, leginkább székelyek, kiket ha lovasok voltak, város lovasainak, ha gyalogosok voltak darabontoknak neveztek. A darabontok feje mindég a városkapitány (Stadthann) volt s tizedekre voltak felosztva. E mellett voltak Törcsvarában is „Burgknecht“-eknek nevezett zsoldosok, ezek a vár védőrségét képezték a várnagy parancsnoksága alatt, ki hadműveleti szempontból a városkapitánnyal együtt a városbírája és tanácsának volt alárendelve. A darabontok és Burgknechtek száma időnként a szükséghez képest változott. Rendes időben a darabontok száma a 100-at, a várkatónaké a 30-at nem igen multa felül. Ennyiből állott Brassó harcba vihető védőrsége. E mellett azonban a város védelmére tekintélyes polgárhaddal rendelkezett, amely csakis szorosan véve annak védelmére volt köteleze s azokat a város falain kívül vinni — kivéve azon esetet, ha királyt kellett kísérni — semmi szín alatt sem lehetett. Még a nagyobb veszéllyel járó külvárosok védelme is a darabontokra volt bízva, azért ritkán volt Brassónak oly ostroma, hogy a védtelenül hagyot külvárosiak fel ne dulattak volna.

A brassói polgári véderőre vonatkozó egy igen érdekes 1491-ből származó hadiszabályzat van a bras-

sói levéltárban, melyből Brassó véderejének ismertetése céljából egyet-mást kivonatossan felemlítünk. A polgári véderő a várost és a fellegvárat oltalmazta, azokat soha nyílt harcba nem vihették. Külső kiküldetésre, Töröcsvár őrizetére, külvárosiak oltalmára, küldemények és utasok fedezésére mindig a darabontok szolgáltak.

A polgárőrség vagy úgynevezett város gárdának egyenruhája kék, vezére mindég a város birája volt. Harc idején a tanácsból mindég négy egyén volt mellette (minden negyedből egy), kik a vezérkart képezték, kiknek tanácsát és segítségét minden alkalommal igénybe vette. Minden harcos polgár háború idején tartozott éjjel-nappal a falakon és védtornyokon megjelölt helyen maradni és föltétlenül engedelmeskedni a vezérséget viselő városbírónak és vezérkarának, aki ostrom ideje alatt a várost elhagyta, fejét vesztette, az engedetlenek bebörtönöztettek és szigorúan lettek megbüntetve a városbíró által. A tábori jelszót a bíró osztotta, kit mindenről azonnal értesíteni kellett. Hadnagyk a szenátorok voltak. Ezek egyikének államása a fellegvár volt, három a három városkapunál (a kültámadásnak kitett feketeutcai, Barcza és klastromkapu) parancsnokolt, minden szögerődben egy-egy. Ezen kapu és szögerődparancsnokok fel voltak hatalmazva az engedetleneket büntetni és nyakasokat ítéletig tartóztatni.

A polgári katonák céhekbe voltak beosztva. Minden céhnek még a város védfalainak építésekor megjelölt védhelye volt. A polgárok fizetést nem kaptak és önmagukat fegyverezték. Minden polgárnak régen egy kard, hellebárddal vagy lándzsával és nyilal, később puskával kellett ellátva lenni. Minden ka-

put legalább 50 teljesen felfegyverzett polgár, minden szögerődött legalább 10 polgár védte, oly polgárok, kik a szakálasok (Doppelhacken) kezelését értették és a haditudományban külön is jártasok voltak. Minden kapu és szögerődben egy tüzmester gondozta és kezelte a tűzszerszámokat, a várban ilyen több volt. Az överőd minden védtornyában legalább 6 teljesen felfegyverzett polgári katona volt őrségen, a védtornyok közötti falakra is kellő számú harcos helyeztetett el. Ezek egyéb fegyverük mellett egy nagy harc bárdal is el voltak látva. A magasabb tornyokban (templom stb.) örök állottak fehér és vörös zászlókkal. A fehér zászlóval jelezték az ellenség támadásának irányát, a vörös zászlókkal a támadható tűzfészkeket. Ostrom ideje alatt minden harangozás tiltva volt, csak egy harang működött, mely jelzőként használtatott az örök és a vezérség által. A szögerődökön szintén voltak harangok, hogy túlerő támadása esetén segílyt kérő vészjelt adhassanak.

A lakosság magatartására nézve is különböző rendszabályok voltak, így a háztulajdonos köteles volt a harcok idején a nála lakó idegeneket és cselédeket büntetés terhe mellett a hadnagynak bejelenteni. Ostrom ideje alatt öregek, asszonyok, gyermekek, szóval harcképtelenek kötelezve voltak házaikban csendben maradni, vizes pokrócokat, vizes edényeket készen tartani a netalán támadható tűz elfojtására. Lőni vagy más módon zajt ütni, a támadást megelőzőleg nem volt szabad, kutyákat a városból vagy ki kellett üzni, vagy agyonveretni.

1507-ből van a tanácsnak egy végzése, melyben elrendeltetik, hogy bíró évenként egy nagy hadgyakorlatot (Heerschauen) tartson, hogy a polgárok a

hadakozásban kiképeztessenek és számba vétessenek, ügyelve főleg arra, hogy mindenki pontosan tudja a helyét a falakon és a védelemben a teendők iránt ki legyen oktattva, Továbbá a céhek vásár és ünnepnapokon céllövésben és egyéb harcmozzanatokban gyakorolják magukat, pünkösdkor pedig minden céh zászlója alatt a falakra vonuljon, a szakállasok ágyúkkal is gyakorolják magukat céllövésben. Aki legszébb lövést teszi, az jutalomban részesüljön stb.

1550-ben mindszentek napján tartott nagy hadiszemlén, az egész barcasági haderő, mint feljegyeztették 10.000 embert tett ki. Természetes, hogy ebbe benne volt a 10 magyar falu, akkor vár és határőri szolgálatra berendelt és fejenként fegyvert viselő népe is.

Brassónak a fent ismertetett hadszervezete fennmaradt mindaddig, amíg Erdély az Osztrák házból való uralkodók alá jutott. Ezen uralomnak már régén készen voltak a tervei a protestánsok katolizálására, ezen tervei azonban mindaddig nem voltak végrehajthatók míg a nép fegyverben állott. A fegyvert tehát kivette a nemzet, mindenekelőtt Brassó kezéből, mely fegyvert fogott a hittérítők ellen. A fegyver fosztott nemzettel aztán könnyű volt elbánni s a zsoldos had karhatalma által támogatott jezsuiták segítségével a katolicizmust meghonosítani.

Mielőtt elhagynánk Brassó överődét tekintsünk vissza e hatalmas korszakot jelző falakra, roppant szögerődökre és nagyszerű zömtornyokra, melyek annyiszor oltamzták e várost és vidék népét az ellenség dühe ellen, melyeket annyiszor ostromolt sikertelenül az ellenség vad dühe. Ma már kivénültek az időből és túléltek önmagukat. Amit az idő és vihar megkímélt,

azt a lakosok maguk rombolják le, hogy a már szűk, korlátolt keretbe el sem férő városnak a terjeszkedésére tért nyissanak. Három oldalon azonban még fennállanak a védfalak szeszélyes tornyaikkal és hatalmas szögerődeikkel, mult időknek szeszélyes, de egyszerűsmind csodás építkezései modorát bámultatni engedvén a jelenkor fiainak.

Ezen falak, ezen erődök, melyek egykor bátor harcosoknak voltak őr és küzdőhelyei, most a nyomor és szegénység fészkevé változtak át, a városi szegények osztályának nyújtván szűk, kényelmetlen lakást, s a falak melyek nem egy hős tett emlékét őrzik jelenleg a nyomor sóhaját visszhangozzák. A hatalom és erő edachelyein, most a gyengeség és gyámoltalanság ütött tanyát. Hol hajdan nyíl és golyózápor ömlött, most gyakran hull könnyzápor, hol régen az erő dacolt, ott most elcsüggedés honol.

Igy változik minden a földi létben, a biborpalást gyakran lett már koldusok rongytakarójává, s a trón bíborát gyakran láttuk már sárba tiporva, a gazdag selymének, biborának foszlányát a koldus rongyával egy péppé gyurja ma az előre haladt, egyenlőségre törő korszakunk, s abból papírt gyárt, hogy nagy eszmének magvait hintse rá, hogy az eszme hatalma által felemelve az embert, a közös szabadságban megtalálható boldogság felé vezesse. Elhinti az eszme áldását, hogy eltüntethesse a nyomort, hogy békét egyetértést terjesszen a népek között, hogy testvéri szeretetet öntsön a keblekbe, hogy így feleslegessé tegye az ellenség ellen emelt védfalakat, hogy a fegyver sebző öldöklő hatalma helyett a szeretet és béke uralmát megállandósítsa.

De ti a multnak tisztos képviselői, ti letűnt daliás

idők ódon maradványi hová vesztetek? A jövő szebb, vigasztalóbb, biztatóbb képeihez, melyeket az észlelhető emberbarát a távol bizonytalanságban mint előjövendőt felismerhet mert a népnek, az egész emberiségnek nem lehet más hivatása, mint előbb-utóbb mulhatatlanul bekövetkezendő szebb korszaknak elérése. Mert, hogy Isten csak arra teremtette volna az embert, hogy kinlódjék, nyomorogjék, hogy az élet ne lenne más, mint egy átmeneti siralomvölgy, azt elhinni tiltja az ész és a teremő nagyságába vetett hit és bizalom.

9. BRASSÓI FELLEGVÁR.

Brassó helyrajzi ismertetésénél említettük hogy az általa elfoglalt völgy torkolata előtt a Fellegvár-hegy emelkedik, mely a belül kitáguló völgynyilatot két szűk völgysikátorrá szorítja össze. Ezekben fekszik a két külváros: Ó-Brassó és Bolonya.

A fellegvár elnevezés alatt magas fellegbe nyúló hegyerődöt értünk. Ez némileg alkalmazható Brassó előerődére, amennyiben hegye elég magas arra, hogy néha az alant járó fellegek fennakadjanak rajta. Ha háta mögött roppant havasok nem emelkednének, akkor impozáns kinézése lenne, míg most azokhoz viszonyítva eltörpül.

A várhegy félkörídomú és 90 m-re emelkedik Brassó színvonala fölé. Meredek oldalán mindenfelől csinos lakóházak és villák épültek és kertek lombkoszorúja gyűrűzik, ami annak egyhangu kopárságát kellemesen tünteti el. Tetőormát pedig a fellegvárnak oly jól odaillő magas falai és bástyái koronázzák, melyek fehérre lévén meszelve barátságos szinezettel bírnak. E vár különben már többé nem veszélyes, az

már kivénült a korból. Ellenállásra, dacolásra nem, legföljebb a táj szépítésére szolgál. Éppen ezért, mert ezen erőd minden hangzatos elnevezése mellett nem vár többé, nevetséges volt a Bachkorszaki katonai parancsnokok azon fontoskodása, hogy a fellegvárat, melyből oly gyönyörű kilátás nyílik, úgy Brassóra, mint a Barcaságra, elzárták a közönség szabad látogatásától, pedig a nép nagyon oda volt szokva, mert 1848 előtt a várban sörház volt, ami szép kilátással és éltető levegővel párosulva nagy tömegben vonzotta oda ünnepnapokon Brassó sörkedvelő lakóit. Azonban 1849 után, talán azért mert hős honvédeink a muszkák betörésekor megmutatták, hogy az ő bámulatos vitézségük még az ilyen fészekből is tudott védhető és dacoló erődöt csinálni, azt elzárták a látogatók elől.

Brassó fellegvára egy négyszöi domú erőd, melynek hossza 60 lépés, szélessége pedig 40 lépés. Ehhez mindegyik szögletben 30 lépés kiszögellő ikerbástya van ragasztva, melynek csucsára a lőrések fölé emelkedő kerek örvédek vagy függő erkélytornyok vannak ragasztva, melyek a bástyákat tetszetős kinézésűvé teszik. A bástyák az erőddel szervi összeköttetésben lévén, azokkal együtt az egész erőd hossza 120 lépés, szélessége 100 lépés. Tehát körülbelül a háromszéki várhegyi vár nagyságával és annak idomával is bír. Ezen kis kövár már újabb időben készült és a vár alakját utánzó földtöltések vagy mellvédek futják körül ágyu elhelyezésére alkalmas szelvényeikkel, e földtöltéseket pedig kívülről széles védsáncok szegélyezik. A várnak egyetlen kapuja van, a déli oldalon, hol a magas kapubástyán őskori három zuzmú tűnik fel. A kapuhoz felvonóhid vezet, a régi kapu eltűnt,

helyére épített új kapu 1817-ben készült, s mint német felirata mondja: „Karolinkapunak“ nevezték.

A vár belterén — leszámítva a bástyák és az oldal-falakhoz támasztott kisebb alkalmi épületeket, — csak egy nagy épület van, mely 2 és fél — 3 m. magasságú hatszög talapzatra fektetve annyira elfolalja a vár belterét, hogy ez és a körfalak között alig marad 3 m.-nyi sikátor. Ezen épület löréses magas falai-val mutatja, hogy védelmi célra emeltetett, s még a vár eleste esetében is mint önálló belső erőd vagy vég-visszavonulási hely oltalmazhatta volna magát. Ezen későbbi hozzáépítések által eredeti alakjából kivetkőztetett épületnek félkörídomú udvara van, északi oldala három záródással bír, közepén egy polygon záródású szentélyforma kiszökelés van, mely valószínűleg régen a vár kápolnája lehetett. E mellett kétfelől a bástyák hegyének irányuló s azok alakját utánzólag kiszökellő két emelet nyúlik ki. Ebből áll a vár belterén lévő épületszoport, melynek nyugati oldalán van a Bethlen Gábor uradalom és Krestel királybírósa-ága alatt 1623-ban készült 93 m. mély kut.

A körfalak küloldalának északeleti bástyáján egy faragott kőtáblán Brassó címere felett C. H. és 1630. évszám van bevésve. A nyugati oldalon lévő emléktábla feliratából csak ennyit lehet kibetűzni: „Anno 1630. 10 jun. inceptum est civium tempore“.

A vár háta mögött, attól elkülönítve egy löporony van, mely régen kápolna volt. A vár előtt pedig egy alagút bejáratának látszik omladozó boltozata, mely amint hiszik a nagypiacon lévő tanácsházzal volt összekötve.

Ezen fellegrvár története rövid. Azt mondják, hogy a német lovagok építették ama hegyormon az első

várat. Azonban ezt bizonyító semmi adat vagy rommaradvány nem létezik és így ha csakugyan építettek itten a lovagok erődöt, az csak favár lehetett, mely nyomtalanul eltűnt. Nem valószínű, hogy az a favár, mely a 16. században szerepelt, a lovagoktól eredt volna, hanem valószínűleg egy másik faerőd volt, melyet Brassó később épített a városba vezető völgysíkatörök és azokban fekvő külvárosok fedezésére. Ezen favár Péter vajdával kétszer dacolt, de 1530-ban negyedszeri ostromára november 1-én meghódolt és széthányatott. 1554-ben kővárat kezd odaépíteni Castaldó, Ferdinánd vezére, kezdetben csak egy bástya volt, melyet fallal vettek körül, de úgylátszik, hogy a sietség miatt nem épült eléggé szilárdnak, mert Ostermayer krónikájában azt írja, hogy a hegyen lévő torony 1557-ben lebontatván, helyébe új és erősebb torony emeltetett. Ez 1618-ban az örök vigyázatlansága következtében támadott tűz által megsemmisülve, Bethlen Gábor uralma alatt 1630-ban megnagyítva újra felépült. A 17. században már lemondott vár szerepéről és kereskedelmi raktárrá alakult át. Caraffa idejében 1688-ban azonban ha rövid ideig is mint erőd szerepel ismét, s az ő seregeit bebocsájtani nem akaró brassóiak e várba húzódva néhány napi ostrommal ellentállottak, amiért keservesen lakoltatta őket a vérengző vad katona. Az ellentálláson felbőszült osztrákok azt a várostól, melynek tulajdona volt, minden kárpótlás nélkül elvették és államosították.

1690-ben a zernyesti fényes győzelme után előnyomuló Thökölyben a brassóiak inkább szabadítót, mint ellenséget láttak és korántsem engedték magukat gróf Guttenstein, a Metternich ezredbeli főhadnagy, Brassó akkori katonai parancsnokának haretüze által

elragadtatni. Guttenstein az övéire szerencsétlen kimenetelű zernesti csata hírére a Brassóban maradt néhány század katonasággal a fellelgvárba húzódott és magával vonva a bodzai szorosban hagyott 50 gyalogost is. Első dolga volt, hogy elpusztította a fellelgvár hegyoldalát borító szép gyümölcsfákat és szőlőültetvényeket, azután pedig a város népét bombáztatással való fenyegetéssel fölrendelve, sáncokat ásatott, hordárokkal vizet és élelmet hordatott fel a várba, melynek bástyáit ágyúkkal rakta meg, a városiaknak is elrendelvén, hogy erődítési műveket emeljenek és önvédelemre készüljenek. Azonban Brassó népe ez alkalommal sokkal erélyesebb volt, semhogy minden lőszerkészlet nélkül odadobja a keztyűt a győzelmes Thökölynek, ki egyetlen csatában egy nagy osztrák hadsereget tett tönkre. A város lakossága kimondotta a semlegességet és hogy városukat a földulástól megmentsék augusztus 22-én küldöttséget indítottak útba Thököly táborába, melyet a fejedelem másnap kegyesen fogadott és megígérte, hogy városukat meg fogja kímélni.

Thököly megtartotta Brassónak tett ígétét és seregének Brassó megkímélése iránt szigorú rendeletet adva ki, Daróczi kapitány alatt egy csapattal csak ostromzároltatta a brassói fellelgvárat. Pedig e semlegesség megtartása nem volt könnyű feladat, mert a hóbortos Guttenstein mindenképen a hős szerepét akarta játszani és mindenképen ingerelte Thököly táborát, úgy, hogy a fejedelem csak nagy bajjal tudta megakadályozni, hogy a Guttenstein által folyton ingerelt és kihívott segéderői, főkép a törökök és tatárok meg ne rohanják Brassót. Ez egyértelmű lett volna a város kizsákmányoltatása és rombadöntésével, mert

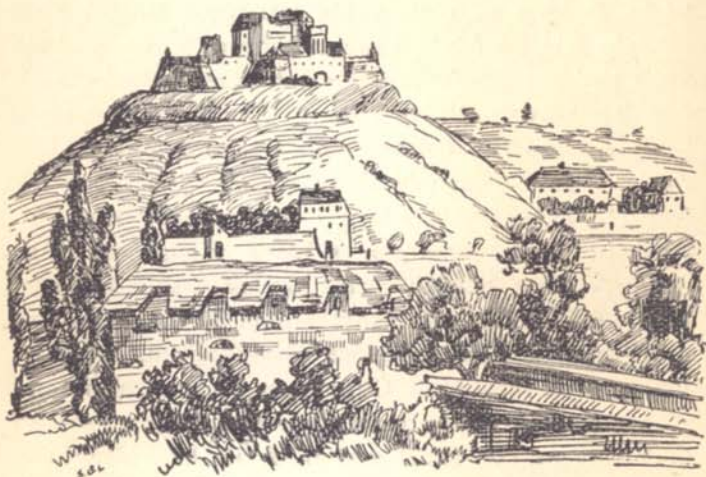
sem a hiányosan felszerelt és csekély védőrséggel ellátott fellegrvár nem volt olyan helyzetben, hogy komoly ostromnak csak egy napig is ellent tudott volna állani. Brassó pedig lőszerkészlet és véderő hiányában egy óráig sem tudott volna Thökölgy győzelem által bátorított hatalmas seregével dacolni.

Guttenstein úgy látszik, hogy Brassó romjai felett akart mindenképen hírnévre szert tenni és minden alkalmat felhasználta a harc kierőszakolására. Így aug. 24-én amidőn az oláh vajda táborával Brassó alatt Hétfalu felé húzódott, ismét augusztus 27-én, amidőn 2000 janicsár vonult Thökölgy táborába és 28-án, amidőn Thökölgy tüzérsége (30–40 ágyú) Törösvártól a táborba húzódott, Guttenstein — bár lőtávolon kívül estek — folytonosan ágyúzott rájuk. Thökölgy a fellegrvárt ostromzároló Daróczi által felszólította Guttensteint az önmegadásra, s bár a város polgársága esedezve kérte, hogy a várost kímélje meg a feldúlástól, ő arról hallani sem akart. Midőn Thökölgy Daróczit a fellegrvár ostromzárolására visszahagyva, seregével Fogaras felé megindult, Guttenstein 16 ágyúval háromszor tett üdvlövést, leizenve a városba, hogy a császári hadak fényes győzelmet arattak. A Thökölgy táborában lévő törökök gyúnyolódásnak nézven Guttenstein puffogatását, addig nem akartak távozni, míg a brassói fellegrvárt halomra nem döntik. Thökölgynek igen nagy fáradságába került azok lecsendesítése és a már Brassó ellen indultak visszatérítése.

Még egyszer szerepel a brassói fellegrvár, még pedig eddigi szereplése körül a legdicőbbben 1849-ben, midőn a vitéz honvédek által bámulatos hősiességgel védett vár két napig állott ellent Lüders 28.000 emberének, s azt győzelmes útjában három napig feltartózt-

tatta. Ezen hősies küzdelem megérdemli, hogy annak egyes részleteivel is megismerkedjünk.

1849 június elején midőn az orosz invázió, vagy a zsarnokság véstes viharainak sötét fellegei fenyegettek már annyi vért áldozott szegény hazánkat 54.000 orosz és osztrák jött 133 ágyúval, a küzdelem alatt kimerült és dúló polgárharcok miatt tönkre jutott Erdély ellen. A betörő ellenség zöme a Lüders által ve-

35. Brassói fellegvár déli oldala.

zényelt 28.000 emberből álló, 56 ágyúval ellátott fő-sereg Brassónak tartott, a tömösi szorosban Kis Sándor ezredes leonidási ellentállását áttörve június 20-án Brassó előtt termett. Brassóban ezidőtájt csak igen kevés véderő volt, mert a barcasági gyenge dandár legnagyobb részben a határszéli szorosok védelmére volt kirendelve. Brassóban mindössze a 86. honvéd zászló-

aljból volt két század és egy osztály székely huszár. A fellegvár névleges parancsnoka, az osztrákoktól átjött Szidlowszky őrnagy volt.

Az oroszok tömösi betörésekor Kis Sándor ezredes dandár parancsnok Brassóban volt; de ahogy az oroszok előnyomulásának hírért vette, a székely huszár osztály élén azonnal oda robogott és a tömösi védelmet személyesen irányította. Hogy milyen hősies elszántság és milyen rettenthetetlen bátorság honolt szabadságharcunk e dicső fiának keblében, láttuk a tömösi Magyarvár leírásánál. Hogy mennyire bírt a harc nagyságának tudatával, melyre indult, tanúsítja az, hogy távozásakor Tóth Sámuel, a legidősebb százados magához hívatta és a Brassóban visszamaradó két székely század fölötti parancsnoksággal bízta meg és elrendelte, hogy támadás esetén a fellegvárba húzódva a végletekig tartsa magát, mert ha a tömösi véderő visszanyomatnék Brassóba fog húzódni és e várost utolsó emberig oltalmazni fogja.

Ilyen eszme csak a rettenthetetlenség ily nagy emberében fogamozhatott meg, mert a brassói fellegvár, mint már láttuk, egy, a város előtti dombon fekvő 17-ik századbéli erőd, vagy inkább kastély, mely a maga idejében a célnak megfelelő és elég erős lehetett. Most a fegyverek már előrehaladt korában, fedetlen falaival és főleg, mert a szomszéd hegyekről uralható, semminemű hadászati jelentőséggel nem bírt. Ezért annak felfegyverzésére, fölszerelésére, ló és élelmiszerkészlettel való ellátására, semmi gondot nem fordítottak. A lövegek száma összesen négy darab hat fontos ágyú volt, melyhez 400 töltést csak Kis Sándor távozásakor vitetett fel Tóth Samu. Ugyanakkor kezdte el élelmezni a védőrséget, lőszerrel ellátni és a kapukat el-

zárható állapotba hozni. Sok ideje azonban előkészületekre nem maradt, mert a Tömösnél küzdő honvédek elszánt ellentállását, Gebauer brassói erdész meghiusítá, ki az oroszok rohamait visszaverő honvédek háta mögé vezette az oroszok egy csapatát. Kis Sándor a hős vezér már 16 sebből vérezve eszméletlen állapotban a muszkák fogságába került honvédek közül azon kevesek, kik a harcokban el nem estek, átvágva magukat az őket minden oldalról bekerített ellenség sűrű tömegén, Háromszék felé menekültek.

Brassóban mind erről mit sem tudtak, s június 20-án 10 óra tájban csak azt vették észre, hogy a kozákok már a város előtt nyargalnak. Erre iszonyú zavar támadt, a katonai térparancsnokság és kormánybiztosság a még Feketehalom felé nyitva levő úton menekülni kezdett. Az általános zűrzavarban mindenki a saját megmentésére gondolt, csak Tóth Samu előtt lebegtek a Kis Sándor távozása előtt nyert rendelet szavai. Kicsinyke csapatával, mely az ellenséget feltartani úgy sem tudta volna, a még nyitva lévő feketehalmi úton elhúzódhatott volna. De ő a halálbarohanó Kis Sándornak véghagyományát teljesíteni akarta és különben sem tudhatta, hogy a tömösi magyar véderő nem fog-e Brassó felé húzódni. Ezek után a brassói véderőseget képező két századnak a fellegvárba való fölmenetelét elrendelte. Dicsőségére válik e csapatnak, hogy nem volt egyetlen egy ember sem, aki e válságos percben habozott volna, s ki egész készséggel ne lépett volna a megpróbáltatás és nagyszerű önfeláldozás hősi útjára.

A fellegvár katonai parancsnoka kézdivásárhelyi Tóth Sámuel, a tüzérség parancsnoka Vratil Do-

nokos főhadnagy volt. A legénység mindösze 200 főre ment. Volt ugyan ezen felül még 30 száz újonc is, de ezek az első éjjelen kiszöktek a várból és elmenekültek. Igen nagy hiány mutatkozott mindenben, de legérezhetőbb volt, hogy a fellelgyárban nem volt egy orvos sem és hogy a várba nők is szorultak, kiknek dicséretére meg kell említenünk, hogy magyar nőkhöz méltóan viselték magukat, kétségbeesésükben egyáltalában nem zavarták a harcot, sőt felbátorítólag és buzdítólag hatottak a férfiakra.

Az oroszok Brassóban semmi ellentállásra nem számítottak, hisz egészen a városig előnyomult hírszerző kozákok a brassói véderőnek semmiféle mozdulatát nem vehették észre. Annál kevésbé hitték, hogy az erőd nevét meg sem érdemlő fellelgyár a védelmet még csak meg is kísérelje. Ők a város hódoló küldöttségével hittek találkozni, s azért kibontott zászlókkal, harsogó zenészővval zárt tömegekben, gondtalanul nyomultak Brassó felé. A fellelgyárból csak nagy porfelleget láttak a tömösi uton, mely egy tábor közeledését mutatta. De, hogy minő sereg, azt nem tudták, mert a tömösi eseményekről semmi értesítést nem kaptak, nem tudták, hogy nem a tömösi magyar sereg húzódik-e Kis-nek tervei szerint Brassóba vissza. Ezért négy ágyujukat a tömösi útra néző várfokra felállítva kartácsra töltötték, hogy a magyar sereg után nyomuló oroszokat feltartsák és Kisnek a városba való bejutását megkönnyítsék. Ahogy a csapat közeledtével a zene idegenszerűsége és az oszladozó fellegekből előtűnő fényes sisakok elárulták, hogy magyar, hanem orosz sereg közeledik, rögtön haditanácsot tartottak és elhatározták, hogy az oroszokat Brasóba mindaddig be nem engedik, míg a kőkösi

hídnál lévő háromszéki véderő a Tömöstől odavonulhatott csapattal Brassó felé előnyomulhat.

Ezalatt az orosz tábor zárt tömegekben a fellegvár-hegy alatt lévő „Nap“-hoz címzett venéglőig nyomult. Ekkor eldőrdültek a várak ágyúi és az oroszok észrevették, hogy nem üdvlövések, mivel a leözönlő kartácszapor a kozákok elől lovagló parancsnokát, a zárt tömegekből pedig egész sorokat söpört el. Az oroszok ezen nem várt köszöntésre megálltak és mivel a folytonossá vált ágyuzás nagyon tizedelni kezdte soraikat, a lőtávolságból hirtelen visszahúzódtak a Csi-gahegy alá.

Nemsokára Lüders hirnöke, egy lovas tiszt közelített a várhoz, kit a várba nem bocsájtottak be, mert nem is volt hol, miután a fellegvárban lévők a külvilággal való közlekedés és a visszavonulás utait a várba vezető egyetlen híd gerendáinak felszedése által elzárták, melyekkel a várfalnak még vasrostéllyal sem bíró ablaksorát torlaszolták el. Az orosz hirnök tehát a várfoktól vagy 100 lépésnyire megállt és az oda gyűlt tisztikarnak felkiáltá Lüders azon üzenetét, „hogy 30.000 emberrel és hatalmas tüzérséggel jövén, minden további ellentállás képtelenség, miért is a katonai becsületnek már eleget tett várórség számára nem marad más az önmegadásnál. A megadás feltételeit megtalálhatják a tábornagy (Lüders) Predeálon kiadott kiáltványában, melynek egy példányát elhozta.“ A kötelen felhúzott kiáltvány azt tartalmazta, hogy akik a törvényes utra visszatérnek és meghódnak, azoknak élete és vagyona biztosítva van; de akik azt késedelem nélkül nem teszik, s az ellentállásban továbbra is konokul megmaradnak, azokra tűz, vas és könyörtelen kiírtás vár.“ A parancsnok Tóth Samu a

tisztikarral azonnal haditanácsot tartott, melynek értelmében a feladás kényszerűségét még időszerűtlennek tartották, mert élelmük és töltényük egy napra még kijutott. Ismerve Kis Sándor rettenhetelenségét, mindig remélhették, hogy összeszedve erejét fölmentésükre fog sietni. De különben is kötelességüknek csak akkor hittek eleget tenni, amidőn utolsó töltényüket is ellőtték és azért egyhangulag elhatározták a harcnak folytatását. Nagyszerű és lélekemelő jelent volt az, amidőn e megállapodás következtében Tóth Samu a várfokra lépve, harsány hangon lekiáltotta: „Európa előtt tudva van, hogy igaz ügyért, szabadságért harcolunk. Minket a haza azért helyezett ide, hogy e várat a bitorlók és a szabadságunkat letiporni akarók ellen védelmezzük, azért mi a zsarnokság szolgáinak semminemű fenyegetéseitől vissza nem rettenünk, hanem utolsó emberig védeni fogjuk e várat.” Erre a várfokra gyülekezett legénység, egy olyan harsány „éljen a haza!” kiáltással felelt, mely a szomszéd hegyeket visszhangoztatta, s amely meggyőzte a bátor parancsnokot arról, hogy a szavai a hősök szívében visszhangra találtak és hogy kis csapatára minden körülmények között számíthat. A hírnök azon kérdésére, hogy utolsó szava-e ez, a parancsnok igenlőleg felelvén a hírnök eltávozott.

Az orosz tábor nemsokára mozgásba jött, az azelőtt kicsődült brassói százak utmutatása mellett különböző csapatokra oszolva igyekeztek az épületek által fedett vonalakon, kerteken, részint a belváros Czenk alján lévő régi védfalai alatt a városba huzódni. Vratil főhadnagy tűzéireivel résen volt, s ahogy valamely ponton egy-egy csapat felbukkant, azonnal oda zudítá kartácszáporát. Lüders a nyomorult fészeknek

nézett fellelgyárt rendszeres ostromra nem méltatván, a legelső rohamra bevehetőnek hitte és ezért több ezredet a vár megrohanására rendelt. A várbeliek egészen közel engedték őket és akkor kartács és puska-golyó záporral egész sorokat seprtek el, míg a muszkák lövései a fedett helyzetben lévő honvédeknek mit sem ártottak. A rohamkísérletek egészen estig tartottak, a várhegy déli oldalát az orosz hullák százai borították és Lüders nagy áldozatok árán szerezte azon meggyőződését, hogy ama kis erőd oly elszánt és rettenhetetlen hősök kezében — kiket a Tömösnél már megtanult nagyrabecsülni — nagyon fontos véderődnek bizonyult. Meggyőzte őt az első nap küzdelme, hogy az ily védett vár, ha hadseregének felét is feláldozná, rohammal nem vehető be, ezért rendszeres ostromra határozta el magát. Estére beszüntette a tüzelést és csapatait a város fedett ucáira vonta vissza.

Erre a várban is csend állott be, mert a lőszerrel takarékoskodni kellett. Könnyű lett volna ugyan a várost mely a muszkákat ujongva fogadta, halomra löni, mint az osztrákok ilyen körülmények között tenni szokták, de nagylelkű honvédeink a bosszú és megtorlás kínálkozó fegyverét seholsem, úgy itt se használták. Ők nem rombolni, hanem a szabadság hajlékát fölépíteni és oda az ellenséget is befogadni tűzték ki nemes feladatukul.

Lüders a gyors működés embere volt és rögtön felfogta, hogy csak néhány napi késedelmé is, mennyire zavarólag hat a már előre megtervezett hadműveletekre. Tudta, hogy az oroszok egyidejűleg tervezett négyoladi betörése már megtörtént és félt, nehogy Bem a kisebb muszka csapatokat megtámadja és szét-szórja, még mielőtt ő a sereg zömével előnyomulva ve-

lők egyesülhetne. Bár serege a tömösi és a fellegvár elleni három napos folytonos harcban nagyon ki volt fáradva, bár halottak sebesültekben rendkívüli veszteségek érték, mégis még azon éjjel hozzálátott az ostrom-sáncok elkészítéséhez. A fellegvárral szemben lévő és az azt közelről uralgó Postarét fölötti magaslatra az Imrich-féle kertben az éj leple alatt felállította sánckosarait. Midőn hajnal hasadtával a fellegvár egyik tüzére észrevette az ottani mozgást, már 11 tizenennyolc fontos ágyú volt felállítva és a 12-ik elhelyezésével foglalatoskodtak. Ennek ugyan lovait és álványát a várból odairányzott első ágyugolyó elsodorta, de helyét hamar egy másik pótolta és nem-sokára elkezdte a 12 ércutorok tüzokádó bömbölését. A várat gránát és golyó-zápor özönlé el, a várfalakon a honvédekből hamarosan többen megsebesültek, de ez nem félemlítette meg őket, hanem még tüzelte harci kedvüket. A 12 nagy orosz ágyúval szemben a magyarok négy kis ágyuja jól táplált tüzelést folytatott. Azonban az ágyufeleselés nem sokáig tartott, mert a várhegy déli és keleti oldalán egy egész zászlóaljából alakult rohamoszlop nyomult fel. A honvédeink ágyúikat ekkor ide vonszolták, a rohamozókat kartács és golyózáporral öntve el, iszonyú veszteséggel vetették vissza a merészen feltörőket. Majd azután ismét a nyugati oldalra szállítják vissza ágyujukat és onnan lövöldöztek az orosz ágyútelepekre, hogy egy másik percben ismét a vár egyik vagy másik fokára emeljék vállaikon a lövegeket, hogy a kancsukával felkergett s most itt majd amott közelfő rohamoszlopokat visszavethessék. A négy kis ágyúnak mindenhová el kellett jutni és annak gyors ide-oda szállítása által képesek voltak oly erőt kifejteni, minek következté-

ben az oroszok meg voltak győződve, hogy a várban legalább is 24 ágyu működik.

A harc egész iszonyatosságában dühöngött. 10 órakor már a gránátok betörték a középső épület tetőzetét mi a hegyeket megrendítő löporrobbanást idézett elő. Erre a szobák belülről égni kezdtek, vagy husz honvéd a kuthoz vizmerésre, másik husz tüzoltásra rohanva a tüzet hamarosan eloltották. A gránát és golyózápor egészen elborította a várat, a várhomlokzatot és az épületek kiálló részeit széllőtték, a szétpattanó szikla és cserépdarabok töredékei a honvédek közül igen sokat, csaknem mindnyájukat megsebesítették, az ágyuk mellvédei az oda csapódó golyók által annyira kitágultak, hogy az ágyúk mellett veszélytelenül állni nem lehetett. A rohamoszlopok folyton egymást követve törtek előre. A csekély számú honvédeknek most az ágyukat kellett hátukon cipelni, a másik percben a rohamozókat visszavetni, azután vizet merni és tüzet oltani. A 200 hős megtízszerezte önmagát, az mindenfelé eljutott, az minden teendőt elvégzett, az a lehetetlent is lehetővé tette. Így folyt az iszonyatos harc délig, ekkor az oroszok részéről egy órai szünet állott be, amit a várbeliek arra használtak fel, hogy sebeiket önmaguk bekötözzék, s egy keveset egyenek és igyanak, mire az előtti este óta még idejük nem volt.

Délután 1 órakor a harc ismét egész borzalmában tört ki. Az ágyuk ismét folytatták hegyeket visszahangoztató feleselésüket. A muszkák rohamoszlopai ismét megkezdték minden irányból való előretörésüket. A sorokat ritkító golyózápor ismét özönlött a magyar hősök hegyormi sasfészekükből és a szél lebénására szétoszló füstgomolyból büszkén bontakozott

ki a magyar nemzeti zászló, amely a magasban uralta, az oroszoknak alant lengő, de feljutni semmiként nem tudó sas libogóit. A várban lévő 200 honvéd az eszme és szabadság e büszke hősei, erkölcsi érzésük magaslatáról uralták a szarnokság szolgálékü bérenceinek harmincezernyi tömegét. A kevés itt egekig magasult, míg a sok eltörpült, mert a fennlevők szívét a hazaszeretet, a honért való önfeláldozás dicsérete hatotta át, míg lent csak a szolgaság vasfegyelme mozgatta a lelketlen tömeget. Azért itt a babér nem a hódítókat, hanem a honvédeket illeti, kik közül minden egyes 150 oroszsal harcolt napokon át győzelmesen, kiket még a kényszer önmegadásában is a legyőzhetetlenség dicsfénye övezett.

Az este öt óráig elhuzódó küzdelem hevében Vratil a vár tüzér parancsnoka szomorúan jelentette a mindenhová eljutó várparancsnoknak, hogy az ágyuk számára még csak 10, s a puskák számára is alig pár órára kijutó töltényük van. A haditanács összegyűlvén elhatározta, hogy időnyerés céljából 24 órai fegyverszünetet kérnek, mert még mindig remélték és várták Kis Sándor megérkezését. Ezen kényes küldetéssel Bihari Sándor főhadnagyot bízták meg, aki az egyik ablaknyíláson leereszkedve, míg észrevétetett golyóktól körülfogva a legnagyobb veszélyek közepette jutott le és vezettetett Lüders tábornagyhoz, kitől a kért 24 órai fegyverszünet helyett csak 2 órát tudott megnyerni. Ezalatt az oroszok egy másik ágyutelepet is állítottak fel, mely úgy látszik a fegyverszünetről mitsem tudva, iszonyú tüzelést nyitott a vár ellen, úgyhogy Bihari alig tudott az omladozó várba bejutni, nemsokára azonban ezen új telep is beszüntette tüzelését.

Este 7 órakor újból megkezdődött mindkét ostromtelepnél a rémítő tüzijáték, melyre a várból csak szórványosan feleltek, mert kevés töltényüket a közeli roham visszaverésére tartogatták. Éppen egy ilyen rohamot nyomtak vissza 9 óra körül, midőn a löszeres tiszt jelentette, hogy az utolsó négy töltényt is kiadta az ágyukhoz. A harc továbbfolytatása tehát lehetetlenné vált és erre a haditanács a kényszerűségnek engedve, elhalározta a vár feladása iránti tárgyalások megkezdését. Az írásba foglalt feltételekben kifejezték, hogy törvényes alapon állanak és a haza alkotmányát védik, melynek megtartására a király esküt tett le, s melynek minden erejükkel való oltalmazására ők is minőnyájan megesküdtek. A küzdelem további céltalanságát átlátva, készek a várat feladni, amit azonban a fegyverrel való szabad elvonulás föltételéhez kötnek. Hivatkoznak e tekintetben az orosz vezér predeáli kiáltványára, mely a megtérőknek életét, vagyonát és szabadságát biztosítja. Ezen iratot egyik fiatal tiszt vitte le 10 óra tájban Lüdershez. Az oroszok a tüzelést bár lanyhán, de folytatták, mire a várból már felelni nem tudtak.

Éjfélkor az oroszok tüzelése is megszűnván, egy lovas tiszt közelgett a várhoz, kihez Bihari egy pinceablakon leereszkedve, átvette az orosz vezérnek következő kiáltványát.

„Az általam Predeál 7./19. 1849. jun. kiadott Erdélyország lakosaihoz intézett felszólításomra való hivatkozás nem állhat, mivel én ugyan abban ígértem oltalmat és biztosítást csendes polgárnak, de semmiképpen sem büntetlenséget a bűnösnek és ezen hivatkozás annál kevésbbé illik ezen várban lévőkre, kik

első felszólításom után is bűnös ellentállásukat folytatták.

Mégis további vérontást mellőzni akarván, ezen várban lévőknek életüket biztosítom azon feltétel alatt, hogy azok holnap 22. junius 1849. reggeli 5 órakor a fehér zászlót a várfokra kitűzzék, fegyverüket és minden hadiszereiket a várban visszahagyván, onnan kijönnek és magukat mint hadifoglyokat megadják.

Ez utolsó szavam, ha ennek sem lenne sikere és én azáltal kényszerítve látnám magamat a várat megrohanni, úgy kegyelmet tőlem senki ne várjon.

Brassó, jun. 21. 1849. éjjel 11^{3/4} órakor.

A császári 5-ik hadsereg tábornagya

A Lüders.

Külcím: A brassói felleghvár parancsnokságához."

Mindenesetre megtisztelő volt a honvédekre ez az irat, melyben őket elismerik hadakozó félnek és az alkudozás terére lépett velük a minden oroszok hatalmas cárijának teljhatalmu fővezére. Ezt osztrák tábornok sohasem tette volna, sem a magyar nyelvet nem használta volna tárgyalások alatt. Bármily lovasias volt is az ellenség fővezére, ezen irat bizonyosan nem jött volna létre, ha tudja, hogy a várbeliek utolsó töltényüket is ellőtték és hogy a további ellentállás képtelenné vált.

A kitűzött 5 óra elérkezett és a fehér zászló még mindig nem váltotta fel a nemzeti színű zászlót a várfalakon. A felkelt nap első sugarai még mindig az eddig folyton győzelmek fölött lengett magyar zászlót üdvözltek. Honvédeink kik két napon át folyton győztek és mindig visszaverték az ellenséget, sehogysem

tudtak megbarátkozni az önmegadás eszméjével és sehogyszem tudtak lemondani a reményről, hogy Kis Sándor a fölmentésükre fog sietni. Nem tudták, hogy a hős vezér kinek dicső példája őket is hőökké nevelte, tehetetlen élő halott az ellenség kezében. Nem tudták, hogy hadseregének nagy része elvérzett a hon határainak védelmében és hogy azok is akik megmenekültek, bár összeszedték magukat, a még Háromszéken volt csekély erővel egyesülve akartak Brassó ellen nyomulni. De Lüders utánanyomult hadosztálya feltartá őket a kökösi hidnál és így nagy erőt kifejezeni nem tudtak.

Hiába kémlelték tehát a honvédeink a reggeli ködleplének titkait, melyből mentő bajtársaiknak előtörését várták. Ők magukra és fegyvereikre voltak utalva, fegyvereik pedig táplálék hiánya miatt felmondták a szolgálatot. Ők mégis percről-percre, óráról-órára készleltették az önmegadás lehetőségét és mintha az orosz is tisztelni tudta volna a reménykedés és csalódottságnak e váltakozó küzdelmét, bár az ultimátumban kitűzött határidő már régen eltelt, még sem kezdte meg a harcot. Egy hallgatagon megadott fegyverszünettel akarván mintegy kifejezni elismerését a várbeliek hősiessége iránt.

Csak 9—10 óra között kezdték az oroszok a létrákkal felszerelt rohamcsapataikat rendezni, melyeknek a várbeliek már nem tudhattak ellentállni, elhátározni az önmegadást. Még egyszer megkísérelték a fegyverrel való elvonulás föltételeit megnyerni s e célból Vratil tüzér főhadnagyot küldték Lüdershez. Az orosz tábornagy szívélyesen fogadta a hősök hős küldöttjét és engesztelőleg mondá, hogy „az orosz szavát mindig meg szokta tartani, én kimondtam utolsó sza-

vam és attól el nem állok, azonban a várbelieknek semmi okuk sincsen szégyenkezésre, mert a világ előtt is el lesz ismerve, hogy katonai becsületüknek férfiasan eleget tettek és így a kényszerűség által előidézett önmegadás reájuk nézve semmiesetre sem lehet hátrányos, mert mindenkinek, nekünk az ellenségnek is el kell ismernünk, hogy hőskökhöz illően viselték magukat.“ — Vratil látva, hogy a fegyverrel való szabad elvonulást megnyerni nem lehet, amint arra fel volt hatalmazva kijelenté, hogy a várat a vezér kegyelmére is feladják, mert töltényük hiányában azt tovább védeni képtelenek. Arra kérte az emberiség nevében a tábornagyot, hogy sebesültjeiket vegyék ápolás alá és a vár átvételére ne küldjön katonaságot, mely az ellenállás és nagy veszteségei miatt bőszült lévén, a védtelen várórség lemeszárolásától lehetne tartani, hanem jöjjön maga a tábornagy. Ezt Lüders meg is ígérte.

Vratil visszaérkeztével derék tűzérei ágyuikat ölelve, csókolva, könnyek közt szegezték be, a honvédek összetörték fegyvereiket és ezek megtörténte után kitűzték a fehér zászlót. Mindenki meghajolt a sors kérlelhetetlensége előtt.

Lüders 10 óra után, seregét hátrahagyva, tábor- és tisztikarával, mely számban a fellegvár védőrségét túlhaladta, fellovagolt a fellegvár alá. A kis honvéd csapat a hid helyreállításával halottait és sebesültjeit vive kivonult. Midőn Lüders ezen 180 halott és sebesültvívő, szintén nagyobbrészt sebekkel terhelt honvédet megpillantotta, azon véleményen volt, hogy azok csak a betegápolók, a csapat zöme csak ezután fog jönni. De midőn kérdésére, hogy hol vannak a többiek, azon feleletet nyerte, hogy „mind itt vagyunk“, bámulatának nyílt kifejezést adott és bevallá, hogy e né-

hány ember hihetetlen dolgot hajtott végre. Még inkább fokozta bámultatát az, hogy a halomra lőtt váromok között vélt 24 ágyu helyett csak négyet talált.

A várőrséget a feketeutcai nagy laktanyába zárták. Lüders megtartá szavát, mert orvosait küldte el a sebesültek ápolására. A honvédeket élelem és egyéb szükségletekkel ellátta, majd később a kitatarozott fellelégvárba, egykori dicsőségük e csarnokába börtönöztette be őket.

A gyöngéd és kiméletes bánásmódnak azonban vége lett, mihelyt az oroszok elvonulásával a foglyok, az osztrákok kezébe mentek át. Ezek nem tekintve sebeikre, Fogarasra hurcolták őket, majd onnét a többi odagyűjtött magyar foglyokkal Szebenbe vitték, ahonnan ismét Brassóba vonszolták őket vissza. Mivel Bem akkor Háromszéken előnyöket vívott ki és Brassó megtámadásától is lehetett tartani, a Brassóba öszezsúfolt 2007 magyar hadifoglyot Oláhországba szállították Plojestibe, étlen szomjan, meg nem engedve, hogy saját pénzünkön bár csak száraz kenyeret vegyenek, létepe honvéd ruháik foszlányit és azzal rémítve, hogy mind Szibériába fognak elhurcoltatni. Plojestiben 14 napig voltak éheztetve, s mindennemű bosszantásoknak és bántalmaknak kitéve; onnan megint visszavitték Brassóba és ott a tiszteket a szebeni börtönbe hurcolták a legénységet besorozták az osztrák hadseregbe.

Ime megismertük a brassói fellelégvár történetét, melyet kissé részletesebben tárgyaltunk, hogy kiemeljük azon szellemet, amely 1848/49-iki dicső honvédeinket lelkesítette, hogy feltűntessük azon bátorságot, amellyel székelyeink az orosz erővel szembeálltak. Leírtuk azért, hogy ezen szabadságharcí tör-

ténetünkben ismeretlenül maradt fényes fegyvertény ismertetve és főleg annak nagy jelentősége kiemelve legyen. Kétségtelen, hogy a brassói fellegvár őrségének ellenállása igen nagy befolyással volt az oroszok elleni harc sikeres folytatására, nemcsak a felbátorító, ható példaadás miatt, hanem azért is, hogy azáltal Lüders hadserege három napig tartatott vissza Barssóban, mely idő alatt ideje maradt a tömösi szoros védelméből elmenekülteknek, a siboti, töröcsvári, ó-sánci és bodzai szorosokból elhúzódottaknak magukat összeszedve, a háromszéki és csiki haderővel egyesülten egy olyan hadsereget alkotni, mely július 2-án a kökösi hidnál a muszkáknak Adelsberg és Jessauloff tábornokok által vezetett hadosztályát megverte s a már Szeben felé indult Lüders főtáborát viszatérésre kényszerítette. Ezáltal Lüders táborát 3 hétig tartván vissza Erdély délkeleti sarkán, mialatt a Debrecenben volt Bem megérkezhetett, seregét rendezhette és képesíté azon csatákra, amelyeket nem egyszer győzelmesen vívott a roppant orosz erővel szemben, s melyek ha nem is tudták a döntő győzelmet az egyesült orosz-osztrák sereg ellen kivívni, de azért a szabadságharc történetének fényes epizódjait képezik, s nemzetünknek, Európa szabadságot sóvárgó népei előtt becsületet és tiszteletet szereztek.

10. BRASSÓI GESPRENG VÁR.

Az árvalány vagy Bertalan-templomról a hagyomány azt tartja, hogy az a hajdani Ó-Brassó közepén feküdt és hogy a város alsó széle az innen jó nagy távolságra elfolyó Widonbach patakig terjedt. Felső része pedig a Szent-Mártonhegy (fellegvár) aljáig

nyult. A Bertalan-templom mellett közvetlenül a Gespreng hegy emelkedik, mely a Raupenberg térbe kiszökellő végelőfokát képezi.

Abban az időben, amidőn az első város még itt feküdt, e hegy alján, annak tetejét erőd koronázta, melybe a lakosság egy része vész idején bevonult. Egy szóval az véd- és menhelye volt a nyílt, fedetlen helyen épült város szorongatott lakóinak.

Amidőn 1421-ben Amurát, addig még nem látott roppant sereggel Erdélybe tört és Brassóhoz fenyegetőleg közelített, a városi tanács és a város előkelőségei a gesprengi várba, a lakosok oda be nem fért része pedig a Czenk-tetőn lévő királyi várba húzódott. A szultán ostromolta és bevette a gesprengi erődöt és azokat, kik a hősies védelemben el nem estek, fogságba hurcolta, a dacoló várat pedig a várossal együtt földig leromboltatta. Nem is építették azt fel, hanem a törökök dühével dacoló czenki vár alá a völgybe építettek új várost. A szegényebb néposztály azonban nem húzódott be az erődített új városba, hanem a romokból a mostani Ó-Brassót létesítve ott maradt és így a régi várost feleleveníté, és jelenlegi nevében annak emlékét megtartá.

A lerombolt Gespreng tetői erőd soha többé nem épült fel, annak ma már romjai is mind eltűntek. Legfeljebb csak a nyomai ismerhetők fel, melyeknek útmutatása után meghatározható, hogy az egy 180 méter kerülettel bíró körerőd volt, melyet még most is egy 7 méter szélességű sánc vesz körül. A sáncon kívül egy másik külső gátonynak látszanak nyomai, a belső emeltebb részén pedig egy hatalmas zömtorony talapzata látszik. Mindezek arra mutatnak, hogy itt nem valami alkalmi, vagy amint többen állítják, ki-

sebb toronyerőd, hanem egy rendszeresen épült zöm-torony és két bálliummal ellátott középkori erőd fekküdt. Bármily szabályszerűen volt is az épülve, megvívta falait Amurát tengernyi népe, s a büszke szultán romjai fölé tűzte fel félholdas bibor sátrát. Innen legelteté legelőször szemeit a gyönyörű Barczaságon, melynek bűbajos szépsége birtokvágyát csak növelhette, mi az ozmánok többi százados támadását vont maga után. Itt vívta első győzelmét a török, a meglepett magyar birodalom véghatárán. Nemzetünk ezután ébren örködött, s bár hazánk egyes részeit gyakran dúlta fel azután is, bár gyakran tapodták ménei leölt hőseink hulláit, bár gyakran patakozott itt e téren az ide vezető szorosokban nemzetünk vére mégis hazánkat soha meghódítani, abba magát végleg befészkelni nem tudta, míg Mohács vérmezején le nem sújtá dacoló nemzetünket.

Ekkor az Európát véres testével annyi századon át fedezett magyar nemzetre, éppen azok, kik dicső önfeláldozását legközvetlenebbül élvezték, kiknek fennmaradását és létét éppen nemzetünk bátor ellenállása biztosította, osztrák szomszédaink voltak azok, kik köteles segítség helyett ránk rohantak és a zsákmány felett osztozkodtak a törökkel és nemzetünket könyörtelenül leigázták. 150 éves gyötrődés követte a kárörvendő beavatkozást, de ekkor fennmaradt Erdély, hol megvédetett mindaz, ami nemzetünknek drága volt.

A Gespreng hegy nevét egy csodás forrástól nyeri, mely a hegy nyugati oldalán egy barlangszerű mélyedésből ered. Közelében egy másik előbbihez hasonló forrás és e két forrás közül számtalan apróbb bu-

zog fel. Ezen időszakai forrásokat a szászok Gesprengnek, s ezekről a hegyet is annak nevezik.

A Gespreng hegynek az előbb leírt körerődön kívül még más erődítményei is voltak. A lövölde felett, ahol az út Ó-Brassóból a hegyen átvonul, egy lapályos hegyhát van, melyen az ellenség könnyen belopózhatott volna a városba. Ezért e pont is meg volt erősítve és a hegynyak élén még most is látszanak egy ötszög erődnek gátonyai és sáncai. E mellett a hegynyak lapályos részeit, úgy délről, mint nyugatról egy a fentebbi erőddel összefüggésben volt töltés és sánc szegélyezi. Egy hátrább lévő másik domb tetején egy körzömtorony és ezt környezett sánc nyomai tűnnek fel. Ezek bár homályos nyomok, de mégis jelölnek látszanak, hogy ezen lapályos előhegy egész hosszában hajdan erősítve volt. Egy hátrább fekvő kert övezte dombon láthatók azon mellvédek is, melyeket 1848—49-ben a fellegvár ostromára készülő Lüders emeltetett ágyúi számára.

Mennyi hódító hagyta e hegyeken gyászos emlékének nyomait, dél és észak vandalizmusa egyaránt e hegységre nyomta véres-kezét, janicsár és kozák egyaránt szomorúan gazdálkodott itt.

11. BRASSÓ VÁRA A CZENK-TETŐN.

Miután Brassót és környékét már megismertük, meg kell másznunk még a Czenket. Ezen a tenger színe felett 960 méter, Brassó színvonala felett 400 méterre magasuló hegy csaknem falmeredéken emelkedik föl Brassó keleti oldalán. Mintha a természet nagy figyelmet és gondot fordított volna e város fekhelyének felkészítésére, míg a Czenk keleti oldala kopár, addig a

városra néző nyugati oldala aljától tetejéig a legszebb bükkerdővel van benőve. Ha aljáról föltekint az ember e függőleges oldalú hegyre, azt hiszi, hogy ezen oldalról fel sem lehet jutni, pedig az oldalában kígyózva vezető, de a fák sűrűjétől elfödött 26 kanyarban fokozatosan emelkedő ösvényen elég kényelmesen és minden fáradság nélkül lehet egy rövid óra alatt tetejére hatolni.

A Czenket németül Kapellenbergnek hívják, többen állítják, hogy ez már a rómaiak korában ismert volt, azonosítván azt Ptolemaeus térképein előforduló „Mons-Cinum“-mal, s ebből származtatják e hegy „Zinne“ nevét, melyet sokáig viselt, s melyből a magyar elnevezése is a „Czenk“ kétségtelenül származott.

1696-ban magister Heichim a Czenk tetejére egy kápolnát épített, mely elpusztulván, 1712-ben a katolikus hitre áttérő Draudt János szenátor újból más kápolnát emeltetett, melyet minden évben búcsújáratokkal látogattak meg. A villám egy ilyen áhítatoskodás alkalmával lecsapván, nemcsak a kápolnát rombolta le, hanem a benne tartózkodó búcsújárók közül többet megölt. Ezért az előítéletes nép a búcsújárásokkal felhagyott és a kápolna villámsújtotta falai idővel szétporlottak. A Czenknek ezen kápolnától származó Kapellenberg elnevezése tehát újabb keletű és legfeljebb a 17. század végéig vagyis az első kápolna építési koráig vihető vissza.

Most pedig lássuk mindenekelőtt e vár multjára vonatkozó kevés adatot. Régi okiratokban egy Brasóvia-várról van említés téve, mely Brassó lakosságának 1421-ben a törökök városukat feldúló betörésekor biztos menhelyet nyújtott. E várról némely szász írók egyszerűen, minden bizonyíték nélkül azt

állítják, hogy az egyike lenne azon a német lovagok által épített öt várnak, melyekről IX. Gergely pápa 1232-ik évben kiadott bullájában, mint rendházakról említés van téve. Mivel azonban a lovagok ezen várai csak megemlítve, de megnevezve nem voltak és mivel róluk semmi más történeti bizonyítékkal nem bírunk, nem tudhatjuk tisztán, hogy melyek voltak azok. A szász írók és tudósok rendszerint a Barczaságon található minden várromot a német lovagok által épített várak maradvényainak tekintenek. Ezek szerint tíz olyan várról, köztük a czenki vár is volna szó melyeket a német lovagok művének tartanak. Ez olyan állítás, melyet a lovagrend túlságos előszeretete igazolhat, de nem okadatolhat. A német lovagok által a Barczaságon épített várak közül kettőről, a Cruceburg és a határszálen túl Kumániában (a Bodzán) épített várról van csak tudomásunk. Ha azonban túl engedékenyek akarunk lenni, s a pápai bullában egyszerűen csak megemlített öt vár építését a lovagoknak meg is engedjük, még mindig marad a Barczaságon öt másik vár, melyet a lovagok nem építhettek. Ezeket a lovagok ide telepítése előtt, vagy után kellett, hogy építsék, a keleti határszél védelmére nagy gondot fordító királyaink.

Föltehető ugyanis, hogy a Barczaság Erdélynek ezen legszebb és legtermékenyebb része, őseinknek e földre településekor nem kerülte és nem is kerülhette ki figyelmüket. Ha a rokontalanul ideszorult, s az önvédelem céljából hegyes vidéket kereső székely nem is foglalta ez a Barczaságot, de a magyarok bejövetelkor, midőn a győztes nép ezen ország felett osztozkodott, bizonyára Erdélynek ezen áldásdús Kánaánját nem hagyták pusztán. Hogy már a vezérek korában is

laktak itt, feltehetjük, de hogy Szent László korában a rosnyai térre Sándor István székelyeket telepített, és azokkal Töröcsvárát építi és hősiezen védi az ellenség ellen, arra adataink vannak a csiki Krónikában. Eszerint tehát a Barczaságot a német lovagok betelepülése előtt is lakták és bizonyára a betöréseknek kitett határszálen védhelyekről, várakról is gondoskodtak. Ezek szerint a felesleges öt várunkat igen könnyen építhették a német lovagok bejövetele előtt itt lakott székelyek és magyarok. Már most, hogy melyiket a tíz közül, azt most meghatározni nem lehet. Magas fekvésük és alakjuk sajátyszerűségeiről következtethetjük, hogy a lovagok korát megelőzőleg épült magyar várak voltak a krizbai, feketehalmi, töröcsvári, egyik bodzai és a czenki vár. Hihetjük ezt főként a czenki várról, egyebek mellett nagy terjedelménél fogva is, mert a lovagoknak csak alkalmi favarak építése volt megengedve, s bár ők ezen engedéllyel visszaélve, ország és királlyal dacolva, kővárakat is kezdtek ittlétük utolsó korszakában építeni. De ezen túlhatalmaskodásukra csakhamar megjelentek a fenyítésükre kiküldött királyi seregek és váraikat bevéve azokat lerombolták, őket pedig kiűzték. Tehát rövid volt azon idő, melyet a lovagok a törényellenes kőváraik építésére fordítottak. Így rövid idő alatt, oly hatalmas várat, minő a czenktetői volt, főként olyan helyen, ahová az építési anyagot is csak bajjal lehetett felhordani, alig építhettek. Még számíthatjuk azon körülményt is, hogy ha a lovagoknak ily hatalmas, s már fekvésénél fogva azon időben csaknem bevehetetlen erős várak lett volna, a királyi seregek azon néhány hónapi idő alatt, melyet az ellentálló lovagoknak kiszorítására fordítottak — be nem vehették volna, mert egy ilyen erős várnak minő a czenki,

bevételére abban az időben több évre lett volna szükség. Egy ilyen hatalmas vár birtokában a lovagok, azon elszántság mellett, mely szerint kijelentették, hogy utolsó csepp vérig oltalmazták birtokukat, nem lettek volna kénytelenek egy rövid hadjárat által kiszorítatva pereskedni elveszett birtokukért. Ezek után feltehetjük, hogy ezen várat nem a lovagok építették, hanem az már azelőtt meglévő királyi vár volt, melynek védőrsége valószínűleg közreműködött a lovagok kiűzésénél.

A czenktetői vár egyike volt azon királyi végváraknak, melyek az oly sok határszéli szorossal bíró, tehát ellenséges betöréseknek kitett Barczaság védelmére emeltetett és hivatása volt a szintén királyi várként szereplő Törcs, Höltvén, Feketehalom és Királykő váraival a határszél felett őrködni. Azt is említik, hogy Brassó magyar neve Prassobo hegytől vette eredetét, nem lehetetlen, hogy a Czenk viselte ősidőben a Prassobo nevet, mely név előbb a rajta épült királyi várra, azután az alatta épült királyi városra is átszármazhatott.

Midőn Zsigmond király az Ázsiából előtörő, az Európát és főleg a keresztény hitet fenyegető törökökkel, a pápák izgatására összetűzött és megkezdte azon vészteljes harcot, mely nemzetünk nagyságának Mohácsnál sírját ásta, a Bajazed által megtámadott Mirche vajda, mint Zsigmond szövetségese családját a bevehetetlen czenki várba küldte. 1421-ben amidőn Amurát szultán honunkra vezette roppant seregét, a Brassó városát feldúlva, a bevett gesprengi várból a tanácsot elhurcolta, akkor Brassó és a vidék népe a czenki várba vonulva, nemcsak épségben megmaradt, hanem

július 4-én a törökök ostromát vissza is verte. Mikor vész közelgett, mindig e vár nyújtott védelmet Brassó népének. Később, miután erősített városuk a czenki vár védelmét fölöslegessé tette, a brassóiak mindent elkövettek annak lerombolására, valószínűleg azért, mert ezen királyi vár által városuknak egy része Fehérvármegyéhez volt csatolva. Ezt pedig a Királyföld többi részével egyesülni vágyó brassóiak nagy akadálynak tekintették céljaik elérésére. Nem is nyugodtak addig, míg Hunyadi János kormányzótól e vár leromboltatására engedélyt ki nem eszközöltek. A nagy kormányzó ezen engedély oklevelében elmondja, hogy Brassó bírása Benkner János előadta, hogy a czenketői vár többé nem védi a várost, sőt ellenség kezébe kerülhetve a városra veszélyessé válhatna, továbbá, hogy e vár anyagával a városnak még be nem fejezett körfalait hamarosan befejezhetnék. E fontos okokat figyelembe véve, a kormányzó a vár lebontására az engedélyt megadta. Ezek után a brassóiak önkezükkel rombolták le a várat, mely kétszer menté meg a város és vidéke népét.

Alig hisszük, hogy a lerombolás szükségessége mellett felhozott okok indokoltak lettek volna a czenki vár anyagából vagy egy követ is hasznosíthattak volna Brassó körfalainak kiépítéséhez, mert ezen esetben ezt az anyagot az úttalan és még gyalog is oly bajosan megközelíthető hegytetőről le kellett volna hordaniok. Már pedig nem képzelhető el ilyen balgaság akkor, midőn a város közvetlen közelében a legkisebb fáradság és munka nélkül juthattak a legjobb építési anyaghoz. Különben is a czenki vár, mint mostani alapfalaiából láthatjuk, mészkövekből, vagyis azon építési anyagból volt emelve, amit a hegy közepe nyújtott.

Ily köveket pedig Brassó överöditésében sehol sem tudunk feltalálni.

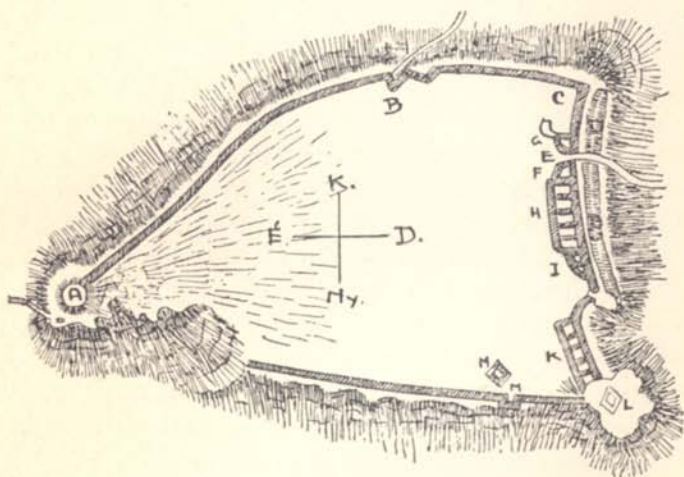
Semmi a czenki vár királyi végvár voltát annyira nem bizonyítja, mint az, hogy a brassóiak Hunyaditól kértek engedélyt annak lerombolására, míg ha a saját váruk lett volna, egyáltalában semmi szükség nem lett volna erre. Különben is a lerombolást megengedő okiratban határozottan ki van mondva, hogy az királyi vár volt.

Ezen vandál rombolás után is fennmaradt a várból még annyi, hogy útmutatása nyomán e vár hajdani nagyságát, terjedelmét és alakját meghatározhatjuk. Legyünk kegyeletesebbek és mielőtt az végkép elporlana, mielőtt az idő teljesen bevégezné az emberek által megkezdett rombolást, mentsük meg legalább e lapokon annak írott emlékét.

A Czenk teteje hegyesen, csaknem élben végződik. Itt várnak való hely nem volt, de annak déli végénél, hol a nagy Czenk a hátrább lévő csekélyebb magasságú kis Czenk felé hajlik, egy lejtős oldal, vagy hegylapon terjedelmes fenlapály van. Itt feküdt Brassó vára. Legfelül éppen a Czenktető csúcsán az egykori orosz emlék háta mögött egy 90 lépés kerülettel bíró szabályszerű kerek emelvény vagy töltés van, „A” (lásd e vár alaprajzát), melyet látszólag emberkéz töltött fel. Hogy ezt egykor fal környezte, annak csálthatatlan nyomai látszanak. Ezek szerint ezen töltés egy felső ballium volt, melynek közepén egy oly zömtorony állhatott, mely nemcsak a vár többi részét uralta, hanem ahonnan az egész Barcaságon végig lehetett pillantani. E zömtorony helyére és valószínűleg annak anyagából épült Heichim és Drauth tanácsos fennebb érintett czenki kápolnája, melyet később villám sújtott le.

Ezen töltés délkeleti aljától indul ki az alsó keleti vár oldalfala és ugyanezen töltés talapzataul szolgáló szikla aljába jön vissza a nyugati várfal is. E keskeny, alig 20 lépés közről kiinduló két fal egymástól mindig távolodva szélesbedik, de induljunk a keleti oldalon és kerüljük meg az egész alsó várat.

A keleti oldalfal két helyen megtörve, „B“-nél, „K“ alakúlag behajlítva halad a szikla ormán, egész

36. Brassóvár alaprajza.

hossza 440 lépés, az alsó végénél „C“ éles szögletben megtörtetve a vár déloldali falával ütközik össze. Ezen déli fal nem egyenes, hanem befelé hajlított félkörben alakult és mivel ez volt az egyedüli oldal, hol a vár megközelíthető volt, a falon kívül mély sánc és alább egy másik átmetszés tette nehezzé a megközelítést. Ezen oldalon 45 lépésre a délkeleti saroktól a várkapu „E“ állott, melyet kétfelől helyezett két bástya

„F“ és „G“ védett. A kapu fölött — mint mondják — szent Leonárd kápolnája állott. E kápolnát is, miként a várat, nem az idő romboló hatalma, hanem maguk a brassóiak rombolták le. E kaputól balra a külső falakhoz ragasztott szobák voltak „H“, melyeknek körfalai most is tisztán kivehetők. Összesen hét szoba volt, mindegyik hét lépés széles és húsz lépés hosszú. E szobák belső záródása a külső fallal párhuzamosan, tehát félkör alakban fut itt. A két végszoba „I“ a többieknek csak fele hosszával bírt.

A kaputól 67 lépésre egy sziklaszál esvén a fal vonalába, itt behajolt és egy szabálytalan „V“ alakú bekanyarítást nyert, melynek hosszabb szárához újból öt kis szoba „K“ volt illesztve. Itt a fal újból egy magas sziklaszál „L“ aljához ér. Ezen kívülről megmászhatatlan szikla mintegy 18 méternyire emelkedik ki a várfalak színvonala fölé. Ezen sziklaszál alkotja a vár délnyugati sarkát, melynek tetején egy toronyerőd állhatott, legalább tetőlapján folnyomok látszanak. E szikla északi aljából indul ki a nyugati várfal, mely függőlegesen lemetszett sziklagerinc oromszélére van fektetve, egy helyt „M“ bástyaszerűleg kihajlítva, azután egyenes vonalban, de befelé tartva megy a már megírt felső ballium alapsziklájának aljáig. Ezen oldalon belül, attól csekély távolságra egy négyszög épületnek látszanak alapfalai.

Ezek szerint e várfalak kerülete 960 lépés, melyhez ha hozzászámítjuk a vonalába beépített sziklákat, — hol fal nem volt — és a felső balliumot, akkor a vár egész területének külső vonala 1150 lépést tesz ki. A kaputól a zömtorony aljáig a beltér 370 lépés. A beltér nagyon lejtős lévén, a zömtorony töltése mintegy 60 méterrel fennebb feküdhetett a déli várfal színvonalán.

A keleti és nyugati oldalon a fal meredeken le-metszett sziklák ormára lévén fektetve, a vár ezen oldalról megközelíthetetlen volt. Csak a déli oldalon lehetett volna hozzá férkőzni, de ez — mint láttuk — kiválóan volt erősítve, erős védművek biztosítván ezen oldalát is. Bolgárszeg felől az út sziklába vésve vonult fel úgy, hogy szekérrel is fel lehetett jutni. A déli oldalon lévő főkapun kívül egy másik kis kapu is volt a keleti oldal „V” alakú behajlításánál, melyhez csak gyalog ösvény vezetett, hol valószínűleg vizet hordtak egy alább fekvő forrásból, mert kúthely a vár belterén sehol sem látszik, bár ciszternaszerű bemélyedések, melyekbe az esővizet felfogták, többhelyen mutatkoznak.

A várfalak majdnem mindenütt 50—60 cm., a déli és nyugati oldal épebb helyein még 1.5 méter magasságban is fennállanak; 1.5 méter szélesek és nagyrészt mészkő és gyüleg kövekből (mi a Czenk közepe) forró mésszel bontatlan szilárdul épültek.

E csekély maradványok és töredékek is elégséges arra, hogy a mult nagyságának romjait felkereső késői ivadékok előtt felfedjék e titokteljes romok által feltételezett roppant építkezéseket. Alakját leginkább a talaj alakulása határozta meg és egy háromszöghöz lehetne hasonlítani, melynek egyik szöge pedig körítve és egyik oldala hajlítva van.

A Czenk sziklacsúcsa alatt egy nagyon bajosan megközelíthető barlang is van, melyet a szászok „Nonnenlochnak” neveznek. A mesét kedvelő néphagyomány azt tartja, hogy e barlangban hajdan egy óriás-kígyó tanyázott, melynek Brassó sok ember életével adózott mindaddig, míg a város egyik bírása meg nem menté attól szülővárosát. Brassó körfalainak délkeleti

bástyáján egy kígyóforma rajzot is mutatnak, mely ezen szörnytől való megmenekülés emlékére festetett volna oda.

Vajjon ezen óriáskígyó regéje nem allegorikus célzás-e a czenki várra, melynek parancsnokai régen sanyargathatták Brassó lakóit és néha meg is ölhettek egyeseket. Vajjon az óriáskígyótól a várost megmentő bíró nem Benkner uram-e, ki Hunyadi Jánosnál e vár lebontására az engedélyt kieszközölte. Nem lehetetlen, mert a tapasztalat azt mutatja, hogy a népregéknek, ha nem is mindig, de igen gyakran vannak történeti célásaik.

12. KERESZTÉNYFALVA TEMPLOMVÁRA.

A rosnyói völgy keleti oldalán a brassó—törcsvári-út mellett Keresztényfalvát találjuk, melyet németül Neustadt-nak neveznek. Ezen elnevezések között az eredeti nevét valószínű, hogy a magyar elnevezésben találjuk. Más helyen is kimutattuk már, hogy nemcsak a Barczaságot, hanem a rosnyói völgyet is előbb a székely gyarmatok népestítették és csak midőn a kunok betörései néptelenítették e vidéket, települtek oda a német lovagok, később a szászok. Ilyen körülmények után a helységek német nevei újabb eredetűek lehetnek. Ezen helységek nagy része régebbi elpusztult helységek helyére épült, ami kitűnik abból is, hogy különböző, egymással semmi egyértelműségben nem lévő elnevezésekkel találkozunk. Ezekből következtetve föl kell tennünk, hogy Neustadt helyén a szászok bejövetele előtt is volt egy Keresztényfalva nevű helység, melynek emléke hagyományilag fenn-

maradt és ma is használatban lévő magyar elnevezésben él.

Ha a névértelmezésből lehet következtetést vonnunk, akkor azon sejtelmet kockáztathatnók itten, hogy Keresztényfalva és a felette elterülő Keresztényhavasnak (Schulergebirg) ily elnevezése a kereszténység hazánkban való elterjedésének első századában keletkezett, azon korban, midőn Szent László király a Csiki Krónika szerint Törösvárat és vidékét hősies tetteiért Sándor Istvánnak ajándékozta. A rabonbá-nok földjéről ide települt e keresztény gyarmatosok lakhatták legelőször e falut és onnan eredhetett ősi neve. Ezen feltevést támogatja Benkő József jeles történészünk azon állítása is, hogy nevét a 11. században a vallásukhoz szilárdan ragaszkodó s az őshitre vissza nem hajtható székelyektől kapta.

Régészeti tekintetben nevezetes Keresztényfalva szász lutheránus temploma, amely bár ma teljesen átalakult, mégis több régi oly műidomot tartott meg, amely egy a 14-ik században épült korábbi templom egykori ittlétére enged következtetést vonni. Ilyen a roppant terjedelmű tornya, mely 12 lépés oldalhosszal a régi harcias kor védtornyaira emlékezteti a szemlélőt.

Keresztényfalva templomát terjedelmes várkastély környezi, mely kettős fallal és tíz védtoronnyal van ellátva. Ezek közül 7 négyszögű, 2 körídomű és 1 nyolcszögű, ami a védtornyoknak különböző korban való épülésére utal. Évszám csak egy van — 1654 —, a nyolcszög bástyán, ami semmi esetre sem az egész templomvár, hanem csakis ezen legkésőbbben épülhetett nyolcszög torony keletkezési korát jelöli, mert a várkastély a templomtoronnyal egykorúlag a XIV.

században épülhetett. Bejáratánál megvan a hatalmas kapubástya alatt bemélyedő védrács és felvonóhid által biztosított hosszú folyosó. Mivel a kastélyt körülfutó fával szegélyezett mély széles sáncba a közeli patak vize bevezethető volt, az a maga idejében egy igen erős és az akkori fegyverekkel igen sokáig dacolni tudó erőd lehetett. Most azonban kivénült a fejlődött harctudomány igényeiből és így most mint távoli századok műemléke érdemel figyelmet.

Keresztényfalva lakói azonban a jelenben is védvarként hasznosítják, amennyiben az oda berakott gabonájukat egyéb élelmiszereiket és féltőbb holmijaikat védi tűzvész és betörés ellen. A szászoknál szokásban van, hogy egy évi termést rendszerint mindig fenntartanak a tűzmentes templomvárakban. Régi harcias időkből eredő szokás, midőn gyakran voltak az ellenség által a védhelyre beszorítva és gyakran taposták össze vetéseiket a hadseregek, ekkor a tartalék gabona védte meg őket az éhségtől.

Ezen szokásnak mindenesetre több jó következménye van, mert annak köszönhetjük leginkább a szép templomváraknak fennmaradását, melyek mult időkről regélve, emelik a falvak regényességét.

13. A ROSNYÓI FELLEGVÁR.

A rosnyói völgy legjelentékenyebb községe Rosnyó. A távolból feltűnő kicsinyke vár közeledtünkkel mind nagyobb mérvet ölt és elfeledve a hátrább eső havasokat uralja a környező vidéket és az alatta fekvő községet, szeszélyes falaival és egymás fölé aggasztott hegyes tornyaival a legfestőibb képek egyikét mutatva. A község mellett közvetlenül emelkedik fel azon meré-

szen leszelt és festőien ékesített júra-mészkő csúcs, melynek éppen hegyes tetején helyezkedett el büszke sasfészekként Rosnyó ódon vára. Ezen fellegvárba két úton lehet feljutni, egyik a legkényelmesebb szekérút, mely egy patakocska völgyében, azután a sziklahegy oldalán kanyargólag vezet a megmászhatatlannak tetsző hegycsúcs idővel dacoló romjaihoz. A másik egy merész ösvény, mely a hegynek a községre néző nyugati oldalán egyenesen emelkedik fel a függőleges szirtek szédelgős ösvényei fölött.

A vaspántokkal ellátott ódon kapun, majd egy rozoga létraszerű lépcsőzeten keresztül a kapu védtoronyába és onnan a belső udvarba lehet érni. A belső vár szabálytalan idomú, a sziklahegy fennlapjának szeszélyes idomát követve egy szabálytalan háromszöget alkot, melynek szélessége 60 lépés, hossza 200 lépés lehet. A községre néző nyugati oldalfala délnyugati sarkában van a kaputorony e mellett néhány, részben még most is fennálló gabona és élelmiszerraktárul szolgáló helyiség. Délnyugati magas oldalfala pedig a szikla ormára fektetve vonul hátra, úgyszintén a vívófolyosós keleti oldalfal is, melynek két sarkában épen magmaradt magas hegyes fedelű négyszögű védtoronyok vannak elhelyezve. A délkeleti sarok toronyerődje alatt van a vár főbejárata. A boltozott vaskapuval és felvonható védőrácscsal ellátott kapu elébe egy szabálytalan háromszög idomú 24 lépés kerületű külső védmű van ragasztva, melynek fedeles vívófolyosójában most szénát tartanak. Itt van e váron észlelhető egyedüli felirat „1645. aug. 7.“, ami mindenestre azon kapubástya későbbi kijavítását jelölheti, mert ezen vár a felirata által sejtett évnél jóval régebb épülhetett.

A vár oldalának külső részén megközelíthetetlen magasságban még több, most olvashatatlan felirat van, melyeket annak idején lemásolni elmulasztották és melyek most fontos adatot nyújthattak volna e várnak most kétes építési korára nézve.

Az eddig leírt falak és védtornyok által körülvelt belső várudvaron most gabona és élelem készleteket tartalmazó újabb épületek vannak, melyek valószínűleg azon zömtorony romjaiból épülhettek, mely 1802 október 26-iki nagy földrengés alkalmával dűlt össze.

A várudvar sziklás talaja egyenetlen, közepe táján felcsúcsosul, s egy a várfalak színvonalán felülemelkedő sziklaormot alkot, melynek csekély terjedelmű fennlapján két egymással szemben emelkedő oldaltámasz fal áll, melyek látszólag az itten állott várkápolna maradványai lehetnek. Ezen kápolna, mely a háború ideje alatt ideiglenes templomul szolgált a várba húzódó lakósságnak, 1650-ben épült.

Az eddig leírtakból ismerjük már a rosnyói fellegvár belső erődjét. Még azon nagyterjedelmű külső várat kell ismertetnünk, mely e hegy csúcsát koronázó belerőd hátsó (keleti) részéhez volt ragasztva. Ez a várhegynek keletre lejtősülő nyakát foglalja el. Az előbb említett északkeleti és délkeleti bástyáktól erős magas falak indulnak ki és félkör alakban egy hold kiterjedésű tért ölelnek körül. Ahol a két fal összeütközik, ott egy erős négyszög alakú kapubástya van, melyen a várba szekérút vezet. Ezen külső várudvarán lehettek a várőrség laktanyái, melyek azonban most eltűntek, helyükön gazdag kalászosokat lenget a szellő fuvallata. Úgy ezen külső, mint belső vár falai mindenütt épen és szilárdan állanak. Miután ezen falak épentartására nagy gondot fordítanak, biztosak

léhetünk, hogy ezen annyira érdekes és a vidék szépítését nem kis mértékben befolyásoló vár, még sok századokon át fog a hegycsúcson büszkélkedni.

E vár sokszor láthatta a harc viharát tombolni és mint bevehetetlennek tartott erősség, sokszor nyújtott menhelyet Rosnyó és a vidék szorongatott lakóinak. Az ellenségnek már megközelíthetetlensége miatt is mindig ellentállott, a mongolok sikertelenül ostromolták. Bevéve csak egyszer látjuk, Báthori Gábor alatt, de ő is csak egy csel és rászedés útján jutott e vár birtokába. Még most is mutatják a déli oldalon azon kis kaput, hol a fejedelem által személyesen vezetett székelők a várba belopódtak.

A rosnyói fellegrvár építési idejére nincsen semmi adatunk, mert az csak sejtetem, hogy a német lovagok építették volna. Történeti okmányok alapján csak azt találjuk, hogy a lovagoknak öt vára volt a Barcaságon, de hogy Rosnyó azok közé tartozott-e, azt nem találhatjuk sehol. Mivel építészete későbbi kor jellegét viseli és kőbetüiből legfeljebb a 15. századot olvashatjuk ki, azt kell föltételeznünk, hogy, ha csakugyan volt is ott a német lovagoknak vára, az vagy leromboltatott, vagy pedig későbbben a rosnyói és szomszéd-falusi szászok által egészen átidoimitva, újra épített és megnagyobbított, hogy villongós háborús időkben, főleg a Barcaságon gyakran dúlt török-tatár járások alkalmával legyen egy védhely, hová családjaikkal és féltőbb kincseikkel biztonságba helyezték magukat.

Ma már most eredetére, építési korára nézve semmi biztos adatot nem nyújthatunk, ha azon falain lévő feliratokat, melyek e tekintetben utasítást nyújthatnak, az idő rombolása, s az emberek figyelmetlen-

sége olvashatatlanná és elveszetté tette, legalább elmondjuk itten azon regényes történetet, mely a hagyományok által e várhoz van kötve.

A rosnyói várparancsnoknak volt egy bájos Emma nevű leánya, ki egy Dálnoki Lőrinc nevű szép fiatal leventét szeretett. Már jegyesek voltak, midőn Thököly betörése harcha parancsolta a leventét. Érzékenyen, örök hűséget esküdve és ily esküt nyerve ment a csa-

37. Brassói fellegrvár, háttérben a Bucsecs.

tába és ott Teleki mellett harcolva fogságba esett. Thököly kegyesen bánt foglyaival és így a mátkája után epedő Dálnokit is becsületszávara szabadon bocsájtotta. Dálnoki rögtön kedveséhez sietett, ki — kedvesét holtnak hívén — epedő fájdalma miatt már a koporsóhoz állott közel, midőn hű leventéjének váratlan megjelenése visszahívta az életre és boldogságra. De az együttlét boldog percei meg voltak számlálva, a becsületszó által lekötött ifjúnak távoznia kellett,

azonban mátkája nem akarta magát kitenni a bizonytalan jövő és az elválás fájdalmainak továbbra is, kijelentette, hogy ő is követi. Férfit öltönyben el is ment vele Thököly táborába, hol Dálnoki mint öccsét mutatta be. Végül is Thököly is megtudta a valóságot és az önfeláldozó szerelem nagyságától meghatva, haza bocsájtá az egymást annyira szerető két fiatal, hogy Rosnyó várába visszatérve ott boldogan éljenek.

14. ERDENBURG VÁRA.

Rosnyó nemcsak maga, hanem környéke is annyira érdekes, hogy alig van pont, ahonnan annyi kirándulást lehetne tenni, mint Rosnyóról. Rosnyó és Keresztényfalva között közvetlen a Barcza patak bal partján fekszik Erdenburg várának megrongált maradványa, mely hatalmas gátonyaival és mély sánczaival, — melyekbe a közeli patak vize bevezethető volt — egykor igen erős védhely lehetett.

Régi leírásokban Erlen, Örlen és Eulenburg néven fordul elő. A szász írók azt is a német lovagok művének tartják, bár valószínűbb azon hagyomány, hogy azt a közelben feküdt és mongolok által feldúlt Örlenburg vagy Erdenburg, Rosnyó és a túloldali Volkány lakói együttesen építették, hogy vész idején oda bevonuljanak. Kezdetben csak földvár lehetett, — mint neve is mutatja — később azonban falakkal és védőbástyákkal látták el és annak belterén házakat és templomot is építettek. Valószínűleg ez és nem a rosnyói vár volt az, mely a mongolokkal dacolt és melyet 1345-ben a tatárok ostromoltak és feldúltak. Úgy látszik, hogy ennek feldúlása és főleg a vidékieknek biztosabb védhelyet nyújtó rosnyói fellegvár épülése után

felhagyták, az ott lakó örtenburgiak Rosnyóra telepedtek le. Az oda hordott várromokból ottan építettek maguknak lakóházakat, minek következtében a beolvadt falu határa is Rosnyóhoz csatlakozott.

Nem lehetetlen az sem, hogy ezen erőd már a százszok idetelepülése előtt készült földvár volt, melyet a százszok csak megszálltak és kijavítottak. Igen valószínűnek látszik, hogy ezen vár összefüggésben volt azon sáncövezte hatalmas töltéssel, mely Rosnyó mellett az egész völgyön át Tohánig vonul. Nagyon hasonló természetű a tömösi szoros torkolatánál lévő Tatárhányással. Úgy ez, mint előbbi avar erődítések jellegét viseli.

15. TÖRCSVÁR.

Törcsvár egyike hazánk legszebb, legépebb és legérdekesebb régi várainak. Ezen ódon vár a hasonló nevű patak által körülzajlott büszke sziklaszálon fekszik, s róla nevezett szoros torkolatában. Festőileg felhalmozott szeszélyes védtornyai, rovátkás falai, középkori és góth építészetnek e szeszélyes vegyületei bámulatos szép csoportot alkotnak a meglepően elragadó környezetnek vadon egyszerűségében.

Honunk történelme a törcsvári szorost már a legrégibb időben is úgy tüntette fel, mint az Erdélyt kettővel összekötő határszéli szorosaink legfontosabbikát. A sziklaszál, mely ezen szorosnak kulcsát képezi, már korán magára vonta a figyelmet, s ott a messze távoli korban, s azt követőleg is épültek várak. Ha multját figyelmesen vizsgáljuk, e sziklaszálon három következetesen egymás után épült várra találunk. Az első a

11. században épült, melyet a székelyek egy gyarmata épített, akiket Sándor István vezetése alatt Szent László királyunk telepített ide, hogy a kunok és bese-nyők betörései ellen biztosítsa e szorost. Ez volt az első vár, melyet úgy látszik, hogy a székelyek minden hősiei védelme dacára is, a kunok leromboltak, mert nem sokára egy másik várnak ottani építésére találunk adatokat. II. Endre a Barczaságot 1211-ben a német lovagoknak adományozta. Ezeknek éles szeme szintén fölfedezte az ezen szoros torkolata előtt fekvő, azt elzáró sziklaszál hadászati fontosságát. A lovagrend comthurja Dietrich Theodoricus e sziklaszálra, melyet állítólag saját nevére Lapis Theodoricusnak vagy Dietrichsteinnek nevezett el, várat épített, melyhez mint mondják Bodola, Márkusfalva és Kreutzburg (Nyien) is tartoztak.

Dietrich által építet második vár vagy csak favár volt, melynek építése engedélyeztetett, vagy ha engedély nélkül kővár épült ott, azt a királynak a német lovagokat kiűző hadserege lerombolta.

Az ott épült harmadik vár, a monda szerint a régi alapjából épült fel és ezért ezt sokáig Ujvárnak (novum castrum) nevezték. Ezen harmadik várat pedig a Theodorik kövén Nagy Lajos királyunk 1377 táján építtette, hogy az oláhországi vajdák Erdélybe való betörését meggátolja. Mivel ezen vár építésében, melyet Terch-varának nevez, Brassó és a vidék lakói is közreműködtek, Lajos király 1377-ben régi szabadalmait megerősítette, s a 13 szász falut Brassóhoz csatolta. A vár azonban önmagában még nem volt elég-séges a határszél biztosítására, melyről annyival inkább szükség volt gondoskodni, mert a Barcza vidéki és a brassói szászok csekély mérvű hadkötelezettségük

mellett a terjedelmes s számos szorosai által ellenséges beütésekre tért nyitó határszél hathatós védelmére képtelenek voltak. Nagy Lajos követte tehát Szent Lászlónak példáját, s az Újvár védelme és a határszél biztosítására székelyeket telepített ide. Így alakult vagy jobban mondva, így fejlődött ki a barczasági kilenc magyar falu, melynek lakói Nagy Lajostól kezdve egészen a XVIII. századig a Barcza határvonala és az ott lévő határ szorosok védelmével voltak megbízva. Kezdetben Nagy Lajos idejében, nemcsak a kilenc magyar falu, hanem Tohán, Zernest, Szúnyogszeg, Vledény és Újfalu is a törzsvári véderődhöz tartozott és csak később lettek onnan elszakítva.

Nagy Lajos korában épült törzsvári vár, már a rendelkezése körébe tartozó nagy véderő miatt is egyike volt a legtekintélyesebb királyi váraknak, melynek jelentőségét még növelte az is, hogy a barczasági öt királyi vár közül a 14—15. században csak kettő: Törcs és Heltvén vára maradt fenn, mikor is azok Erdély délkeleti sarka védelmének, mintegy sarkpontját és a haza ezen oldalról való oltalmazásának kulcsát alkották. Egymást érintik a királyi és vajdai rendeletek, melyekben Törcsvár és Hőltövény vára, mint Castrum regálék fordulnak elő és azok várnagyai oly nagy hatáskörrel bírtak, hogy még a Székelyföldre szóló kiváltságlevelek megtartása feletti ügyeletet is igen gyakran bízzák királyaink és vajdáink a törcsvári és heltvénnvári parancsnokokra.

Minden arra mutat, hogy a két vár között Törcsvár volt a fővár, már a határszél közeli fekvése és a hozzásorozott határőrtelepek sokasága miatt is. Innen magyarázható, hogy Törcsvárnak a király által kinevezett két várnagya volt, melyek közül egyik a várat

oltalmazta, a másik pedig minden valószínűség szerint a határörtelepek kormányzatát vezette.

Később a 15. század végével Hőltővény vára is elpusztulván Töröcsvár maradt egyedül és lett kizárólagos örököse az előbb öt királyi várhoz tartozott egész 8—10 négyzetmérföldnyi területnek.

Hunyadi János a nagy kormányzó szintén gyakran fordul meg Töröcsváron, többek között 1445-ben, midőn Dán vajdát trónra segíti és 1446-ban, amidőn Drákula vajda legyőzése és kivégzésénél Dánt trónjára visszahelyezi. Ebben az időben a nagy kormányzó, úgylátszik a török elleni harcokban fontos szerepre hivatott Töröcsvárat kiújította és megnyitotta.

A brassóiak ügyes diplomatikus fogásokkal az élehetetlen II. Ulászlónál kieszközölték azt, hogy 1498-ban Töröcsvárat 5000 forintért tíz évre Brassónak elzálogosította azon feltétellel, hogy a várparancsnok mindig magyar legyen és a várat Brassó lássa el őrséggel és felszereléssel.

Brassó ezek szerint Töröcsvárat a jókarbantartás, felfegyverkezés és védkötelezettség terhe alatt vette át. Hogy a várról rosszul gondoskodott, mutatja az is, hogy Töröcsvárat, melyet ellenség soha be nem vett, 1530-ban Mózes vajda Laudat nevű boérja ostrom alá fogta s hogy el nem esett, azt leginkább a különben gyengén felszerelt várat hősieen védő Dénes várnagynak lehet köszönni. Az ostromló a vár délkeleti oldalán tört résen rohamot kísérelt meg, de a Dénes várnagy által vezényelt székelyek keblükkel alkottak védőfalat és mázsás köveket zúdítva a sűrű tömegekben oda tóduló oláhokra, azok százait tiporták el, mire a megremült ellenség az ostromszereket hátrahagyva esze-

veszetten eredt futásnak. Ezen ostrom alatt megrognált vár a következő öt év alatt teljesen kijavítottatott.

Amint Töcsvár a brassóiak kezére ment, megszűnt eredeti hivatásának, — a haza határai védelmének megfelelni, sőt némileg szerepet cserélve a haza elleni foradalmak és merényletek színhelyévé válik. Nem az ellenség kizárásának, hanem gyakran behozatalának let kulcsává, mert itt jártak be az osztrákokkal szövetséget kötött Mihály és Ráduj vajdák, mint Brassó szövetségesei.

Báthori Gábor egyszer megkegyelmezett a haza ellenségeivel cimborált Brassónak, de ez ismét ellen támadván a fejedelem gyorsan rájuk ütött. A fekete-helmi és rosnyói vár bevétele után (1612 április 5-én) Törösvár alá szállott, melyet Henklischer János várnagy azonnal feladott. A következő évben 1613-ban, midőn Brassó és a Barcaság legyőzése után hűség esküjét letette, július 17-én Rosnyót várával együtt visszaadta Brassónak.

Bethlen Gábor, a nagy fejedelem jól tudta hogy Törösvár és tartozandóságai, mily drága gyöngyét alkotják a koronának és ezért ő azt minden áron viszsza kívánta szerezni, ami kitetszik 1616 március 21-én Újegyházáról Rhédei Ferenchez írt leveléből, melyben a többek között azt írja: „a pénzre nekünk is mostan nagy szükségünk vagy, mert Törösvárát akarnók a brassóiaktól redinálni, mely 32.000 forintot meghalad.

1660-ban mfg a harmadszor is Erdély trónjára visszakerült II. Rákóczi György a Szebenbe szorult, Barcsait ostromolta, azalatt Mikes Mihály tábornok seregével megjelent a Barcaságon, éjnek idején Törösvár

várra tört, annak falait megmászatta és elfoglalta, ami annyira hatott a brassóiakra, hogy Rákóczinak hűségét esküdtek.

1690-ben utoljára látjuk Töröcsvárt mint dacoló erődöt szerepelni. Thököly a töröcsvári szorosba váratlanul megjelenve augusztus 15-én 300 kurucot küldött kémszemlére. Ezek a ködnek leple alatt a töröcsvári szoros külső sáncainál lévő őrséget, mintegy 30 dragonyost és 26 muskétást álmukban meglepve levágtak, hadnagyukat Haubent pedig elfogták. Heiler 16-án 300 gyalogost küldött ágyúkkal a sáncok visszafoglalására. Thököly kurucái ezeket megszalasztották, ágyúikat elvették, és a pánikszerűen menekülők közül majdnem valamennyit lemészárolták. Csak kevesen mulott, hogy akkor a vár is kezükbe nem került, mert azt olyan váratlanul lepték meg, hogy a várba bemenekülő németek sarkában lévő kurucok előtt csak alig tudták a vár kapuját elzárni. Thököly zernyesti fényes győzelme után Töröcsvárárt megadásra szólította fel, amit annak védői megtagadtak. Mivel a vár ostromával időt vesztegetni nem akart, vagy inkább azért, mert a szép ódon várat összelövetni sajnálta egy gyenge kis csapattal csak ostromzárta. Töröcsvárban ekkor mindössze 50 német harcos és 12 burgknecht volt, kik elég szívósan tartották magukat. Élelmi készletük azonban lassan elfogyott, a brassói német parancsnoknak élelmiszerküldeményét pedig az ostromzáró kurucok nemcsak elfogták, hanem annak fedezetét 80 német katonát, mind megölték. Az éhségtől kényszerítve a várbeliek már önmegadásra szánták el magukat, midőn Guttenstein brassói parancsnok Glotz hadnagyot 15 emberrel a havasok felől küldte a vár felmentésére. Ezen vállalkozás sikerrel járt, Goltz had-

nagy ugyan elesett, de emberei a havas felől támadást nem váró kis számú kuruc csapaton átvágták magukat s a már éhhalállal küzdő 50 németet és a burgknechteket felváltva Töröcsvárt felmentették.

Az annyi viszontagságot, annyi ostromot kiállott s annyi hadsereget maga alatt elvonulni látott töröcsvári vár ma már egészen kivénült az időből. Védelmet ma már nem nyújt, legfeljebb az emlékezet vonul sziklaormán büszkélkedő bástyái közé elbeszélni az itt lefolyt haditényeket és harci eseményeket. Ezen emlékeknek számai, ha itt-ott megszakadnak, a régésznek fennmarad még tanulmányozni a múlt időknek kőbetűit. Az, aki egy ős ormon nem egy hideg omladozó faltömeget, hanem az események kőbe vésett emléklapját keresi, bizonyosan tisztelettel áthatott kebelével és mélyen megilletődve közelít majd Töröcsvárhoz.

A haza határán eredő és onnan befelé törtető Töröcspatak (németül Dietrichsbach, oláhul Turku), ahogy a hegyek közül kiér, szép teres lapályon, a rosnói völgyön folyik, de ha követjük, csakhamar elérjük a havasi virgonc pataknak azon első pályaterét, ahol szűk, sziklás hegyek közé szorulva fiatal szilajsággal rohan alá. A Töröcspatak völgyének ezen szűkületét a Bucsecs és Királykő előhegyeinek kiszökellese eszközli, melyek annyira összeszűkítik a Töröcs völgyét, hogy ott alig marad egy 150 lépésnyi széles tér. Ezen térség sem nevezhető szabadnak, mivel egy merész sziklaszál emelkedik a szoros torkolata alatt, mely úgy elzárja a torkolat nyílását, hogy csak az összeszorított pataknak és az útnak marad ott hely. Ezen szorostorkolatnak közepén 70 méter magasra emelkedő sziklaszál tető ormát koronázza Töröcsvára, amely már elhelyezésénél, építészeténél és teljes ép

voltánál fogva is minden vándort, aki arra jár, meglep és elragad.

Az említett sziklaszál valóban egy középkori lovagvár elhelyezésére van teremtvé. Olyan ez a hely, ha ott várat nem találnánk, méltatlankodnánk miatta, mert a különben igen gyönyörű tájnak, nagy csorbáját éreznők. Itt azonban, ezen sziklaoromra, — mellyel a természet eltorlaszolta a haza útját — a hazát aggodalmasan féltő honszeretet oda helyezte a nélkülözhetetlen várat és így tájképünk is tökéletesnek mondható.

A várnak talapzatul szolgáló szikla minden oldalról meredeken hanyatlik le. Volt azonban a várnak egy gyengébb része is a keleti oldalon, ahol egy keskeny sziklanyereg köti össze a vár szikláját a Grazdulj előfokával. Ez volt egyetlen hely, ahol a sziklaszálla fel lehetett jutni. De ez volt egyszersmind a várnak a leggyengébb pontja is, melynek megerősítésére és védelmére nagy gondot fordítottak. Csak itt volt elhelyezhető a várnak egyetlen bejárata is, mely egy kb. emeletnyi magasságban lévő keskeny ajtó volt, ahová — miként a régi zömtornyokba is szokás volt — csakis egy felvonó létrán lehetett bejutni.

Ezen kapu ajtaja még most is a régi szerkezetű és jelenleg is felvonóhídszerűleg záródik. A kapu előterében még most is megvan azon erős fatengely, mely rudakkal forgatva emelte és eresztette le a kaput. Ezen kapuhoz az ellenségnek feljutni és azon áthatolni csaknem lehetetlen volt, mert a kapu felett egy kiszökellő zúzmű volt, ahonnan kényelmesen agyonzúzhatták vagy szurok és forróvízzel leforrázhatták az oda közelgőt.

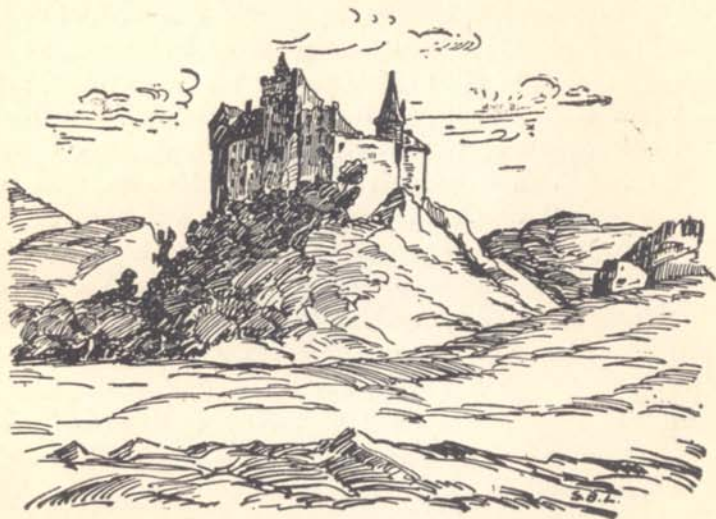
A várnak egy négyszög alakú udvara van, mely 22 lépés hosszú és 10 lépés széles. Ezen udvar keleti

oldalán van a kétemeletes lakosztály. Az első emeletet 5, a második 6 lakószobával és délkeleti sarkán egy magas négyszög védtoronnyal.

A déli oldalt fedett vívófolyosó foglalja el. A déli és a szintén vívófolyosós nyugati oldal találkozásánál egy hegyes fedelű kerek torony van, melynek boltozott alsó osztályában semmi ablak vagy üveg nem lévén és azon körülmény is hogy most is erős vasajtaja van, arra enged következtetni, hogy ez valószínűleg börtön, mégpedig sötét börtön lehetett. Ennél még iszonyúbb börtönhelyiség található a vár északi részének lépcsője alatt, oly kis rejtett ajtóval, hogy térden lehet oda becsúszni, egy sziklába vésett teljesen sötét üregbe. Aki ezen rejtélyes sötét üregbe behatol, bizonyosan iszonyodva fog visszagondolni arra a sötét korra, midőn emberek embertársaikat ilyen iszonyú pokolba dobták, ahol a szerencsétlenek nemesak a szabadság, de még a világosságtól is elzártan élve temették el.

A földszinten a darabontok szobája volt, mellette a mellékfolyosón a 60 méter mélységű kút, mely már azóta kiapadt. Az északi oldal fennmaradt részét egy hétemeletes befelé keskenyedő négyszög bástya foglalja el, mely lecsapott fél fedelével magasan emelkedik a vár többi falai és védtoronyai fölé. Ezen tornyot és az északi oldal külső falait is egymás fölé többszörösen elhelyezett félkör-bodor futja végig, ami a román építészet határozott jellegét mutatja. Ezen torony alsó részébe bele van építve a vár sziklahegyének tetőcsúcsa, mely egészen a várfalak fedélzetéig hat fel és meredeken van lemetszve a völgy színvonaláig. Oldalából százados köris és juharfák nőttek ki, melynek legmagasabb sudara sem közelítheti meg a sziklaszálnak tornyothordó tetőcsúcsát.

Innen a várból végig lehet pillantani az egész törcsvári szorost. A szoros összeszőkellő előhegyei, még innen ezen magasságból is elfedik a havasok büszke ormait. A Bucsecs és Királykő innen rejtve van, de látszik északra a Keresztényhavas szép sziklaszálás

38. Töröcsvár.

teteje és a kúpidomú Kotla. A kettő között pedig szép visszapillantás nyílik a rosnyói völgyre és a Barczaság távol homályába burkolt egy sarkára, ahol mint szép ködfátyolkép Hidvég és Földvár tűnik fel szép várromjaival. Majd Rosnyó büszke fellegvárával, hátul a hátszélét övező szép hegyláncolatok.

16. VIDOMBÁKI TEMPLOMVÁR.

A rosnyói völgy torkolata előtt, ott ahol a Vidombák patak a Barczaság szép terére kiér, a patak mindkét partján kiterjeszkedve, a brassó—fogarasi út által átszelve fekszik Vidombák, a Barczaság egyik szép és rendezett községe.

Figyelmet érdemel ezen község régi egyháza és régi templomvára. Ezen templomvár tízszögben futó kettős falával és öt négyszögalakú védtornyával tekintélyes erdődítést képez, melynek keleti oldalán a háromtornyos megerősített várkaput találjuk. Ezen ritka szerkezetű és teljesen ép állapotban lévő kapunál is megtaláljuk a fedett folyosót, melynek veszélyes csabdái és védőrácsai fenyegették az ellenséget. A folyosó felett egy hatalmas, köröskörül zúzművekkel ellátott torony emelkedik, mely már önmagában is fedezte volna a bejáratot, de a várerődítők ebben nem bízván meg, elébe egy kiszökellő elővédet vagy hídfőt ragasztottak, melyen ismét két védtorony emelkedik. Ezek között van a hatalmas zúzművekkel biztosított külső kapu, melynek ajtaját a fal által szegélyezett széles sáncra leereszthető felvonóhíd alkotta. A vidombáki templomvár hatalmas védművei és főleg kapuszerkezete által a Barczaság minden vára fölött áll.

A szászok templomaikat azért erősítették meg, hogy hirtelen meglepetések esetén ott védelmet találjanak. Ott tartotta a nép minden értékes holmiját, élelmi cikkeit, ott voltak őseik hamvai, ott volt a vész idején egész családjuk. Isten házával volt azonosítva tűzhelyük, ott volt minden, ami előttük becses lehetett. Mindezen javaknak veszélyeztetése a gyávából is bátrát, a félénkből is hőst kellett hogy csináljon. Ezen

védelemre leleksítő indokok mind megvoltak Vidombák templomváránál is és dacára annak, hogy az akkori időkben az ellenség ostromainak sokáig ellentállhatott volna, a lakósok azt mégsem védték soha. 1612-ben minden ellentállás nélkül Báthorinak átadták, valamint 1658-ban sem kísérelték meg annak védelmét a törökök ellen, hanem azt minden további nélkül feladták.

Erre vonatkozólag a vidombáki jegyzőkönyvben (1666—73) ezen bejegyzést találjuk: 1658 augusztus 24-én hatalmas ellenség: törökök, tatárok, oláhok, moldvaiak rohanták meg a községet s akadálytalanul a templomvárig nyomultak, s bár azt ellentállás nélkül feladták, mégis a bennlévő 909 lélekből sokakat elégettek, másokat leöltek, legtöbbet fogságba hurcoltak.

Nagyon érdekes a vár közepére épült templom is, amely egy háromhajós góth izlésű épület. A mellék-hajók törpék lévén, az azokon túlmagasló középhajó fent elhelyezett kerek díszablakokon át nyeri a világítást. A mellék-hajók pedig a csúcsíves ablakokon át, melyeknek azonban díszművezete ki van tördelve. A középhajó és mellék-hajók közötti összeköttetést minden oldalon három csúcsíves válív (arcade) eszközli, melyeket meglehetősen durva szerkezetű táмок vagy inkább pillérek választanak el.

17. FEKETEHALMI TEMPLOMVÁR.

Feketehalom a régibb időkben Barczaság legjelentékenyebb hegysége volt és sokáig vetélkedett Brasóval az elsőség felett. Mivel a százok városaik építésénél a természetileg erős fekhelyekre mindig tekintettel voltak, Feketehalom a nyílt helyen fekvő hely-

ség nem versenyezhetett a természeténél fogva erős Brassóval, s így azáltal hamar túlszárnyaltatott.

Feketehalom régebbi neve a magyar elnevezés, ami arra mutat, hogy itt a királyi vár szárnya alatt a vár népe által alkotott, magyar helység volt kezdetben, csak a szászok betelepülése után kezdenek a német Zeiden, annak Czeidinum, Cidinum, Ceida változatai napvilágot látni.

39. Feketehalmi templomvár.

Feketehalom — mint a szász községek általában — igen rendesen van építve. A község közepetáján van piaca egy tágas nagy vendéglővel. Ódon templomvárának komor falai közé beépített emeletes tanácsházával, az iskola csinos épületével és lelkészi lakkkal.

Bem tábornok feketehalmi győzelme után ezen

papi lakban szállott meg. Dick József az akkori lel-
kész igen nagy becsben tartotta a hős tábornoknak
egy hű, az eredeti után olajba festett arcképét, mely
talán egyedüli hű képe forradalomtörténetünk óriási
alakjának, aki dicsőségével nemcsak e kis hazát, ha-
nem az egész világot betöltötte.

Feketehalomnak a történelemben némileg szere-
pelt és ostromokat látott templomvára teres piacának
északnyugati oldalán egy magaslaton fekszik. Annyira
körül van fogva újabb keletű épületekkel, hogy itt-ott
lebontott, de még sok helyen épen fennálló kettős vár-
fala csaknem egészen el van takarva és csak hátulról
látszik. Különben ezen templomerőd kettős fallal bírt
s hatszögű volt, négy erős védtoronnyal, melyek most
le vannak törpítve, csak egy maradt meg épen, melyet
39. ábránkon is láthatunk. A jelenlegi torony a régi
kaputorony emelése által keletkezett, s lőrésekkel és
zúzművekkel van ellátva.

A templomkastélyt belülről oszlopos folyosók fut-
ják körül, védtornyai éléstárul szolgálnak. Az ezen
várkastély által körülövezett templom a késő góth kor
műve. Oldalkapuja csúcsíves, még főkapuja köríves
román stílú.

18. FEKETEHALMI VÁR.

Az előbbi fejezetben csak az új Feketehalomban
néztünk körül, pedig még inkább érdekelhet minket
a régi Feketehalom, mint oly magyar királyi vár, mely
történelmünkkel fűződik össze, s hazánk határvona-
lának egyik őrszeme volt.

Az Erdővidék és Háromszék felől jövő előtt fél-
gömb alakban tűnik fel a Kotla hegy meredek oldal-

falaival. Ki Krizba felől vagyis északnyugatról nézi az előtt egy hosszúkás kúp, mint az Alhambra főkapuja. Ki keletről közelíti meg, annak elnyúló hegyláncolatot, melynek végső foka gúlaszerűleg tömbösül. Ezen főcsúcs tetején mesés üregek, pincyszerű sziklavermek vannak, ahol a monda szerint valamikor kolostor feküdt.

A feketehalmi vár azonban nem ezen elragadó kilátást nyújtó 1300 m. magas főcsúcson, hanem a lankásabb hegynyaknak szirtgerincén feküdt, mely a Kotlát a volkányi hegyekkel köti össze. Ezen hegynyak egy helyen látszólag emberkéz által át van metszve, az itt felvonuló ösvényt ma is vár lépcsőjének nevezik, s az ezen alul lévő sziklagerincet Helsenbergnek vagy Schwarzburgnak.

Ezen meredek oldalú sziklaszálon feküdt Feketalom vára, ahol most csak annak csekély maradványi található. Az idő elmorzsolta azt, az omladozó sziklák lerázták magukról a merész ember által oda rakott falakat. Csak egy helyen a várhegy déli csúcsánál látszik az éles szögletbe összeütköző várfalnak alaprakata. Ennyi mi ezen büszke várból fennmaradt, különben az nagykiterjedésű, soha sem lehetett, mert a hegy fennlapja csekély terjedelemmel bír, alig 50 m. hosszú és legnagyobb szélességénél 8—10 m. Legtöbb helyen azonban a hegy orma ikerszerűleg végződik és a falaknak valószínűleg a most leomladozott hegyoldalon kellett elvonulniok. Pedig, hogy ezen vár, melyet szintén a német lovagok művének tartanak, nagyon tekintélyes és erős vár volt, arra elvitázhatatlan történelmi adataink vannak.

Midőn a mongoldulás után a hont szervező, mondhatni újra alkotó IV. Béla királyunk István fiát társ-

királyul maga mellé vette és neki Erdélyt és a kunok földjét nemcsak hercegi, hanem ifjabb királyi címmel átengedte, nemsokára az atya és fiú között harc fejlődött ki. István 1265-ben legyőzve, Erdély délnyugati sarkába szorult s ott a feketehalmi várba vonulva, oly elszántan védte magát, hogy Béla vajdája Kemény Lőrinc sikertelenül ostromolta az erős fekvésű várat.

Ezen vár még fontosabb szerepet játszott, az Árpádház fiuágának kihaltakor, midőn a magyar trón fölött három trónkövetelő veszekedett. Végre is Róbert Károly megerősödve a trónon a szászok egy része még most sem akart hódolni, hanem a brassói Salamon vezetése alatt a feketehalmi várba behúzódván, oly elszántan oltalmazták magukat, hogy csakis 1331-ben került vissza e vár Károly király kezébe, midőn valószínűleg rosnyói Nagy János és Jakab azt az ostromoltak ellenére feladták. Károly király egy adománylevélben elrendeli, hogy az említett Nagy testvéreknek javai akár Brassóban, akár másutt legyenek visszaadassanak, azon szolgálatuk jutalmazásául, melyet a feketehalmi királyi vár feladása vagy visszaadás által a szent koronának és királynak tettek. Nemsokára még nagyobb jutalmat is nyertek, midőn Brassó és Beszterce ispánjává neveztettek ki.

Ezek után a várat királyi várnagyok kormányozták, kik a szász papokkal a dézsma fölött sokat viszálykodtak. Hogy a vár mikor romboltatott le, arra semmi adatunk sincsen, még azt sem lehet tudni, hogy ellenség keze, vagy kiméletlen idő dönté-e le e várnak ország és királlyal háromszor dacolt bevehetetlen falait.

Feketehalom hegye érdekes földképződési tekin-

tetben is, e hegy alkotóanyaga világos színű jura — mészkő, melynek párhuzamos szelvényei északról délnyugatra irányulnak. Északon a mészkő alatt gneis, odább veres színű szarukő mutatkozik, ebből alakult a várhegy is. A keleti oldalon a mészkőnél világosabb színű dolomit jön elő, mely gyüleg-sziklával érintkezik, míg délfelé a vulkánytáji csillámpalának egy ágazata tűnik fel, melyben valamikor aranyereket is találtak.

19. HÖLTÖVÉNY VAGY KRIZBA VÁRA.

Krizbai havasnak, részben őserdőségekkel borított, részben gyönyörű idomzatú sziklacsúcsokkal koronázott havasláncolatának közepe táján, egy merészen kiszökkelő hegyes sziklaszál emelkedik fel az erdők lombtengere közül. A zöld háttérű hófehér sziklagúla már messziről kiválik a többi hegyek közül és önként hívja fel magára a figyelmet, s nem ok nélkül, mert tetején már távolból föl lehet ismerni egy roppant zömtoronynak légürbe emelkedő faltömegét. Ez a Hőltővény várának nyolc század viharával dacolt maradványa. Ott van a hegyalján a harc-fészeknek, a várnak békés szülöttje Krizba, melynek keletkezése kétségtelenül összefügg a sziklaszéli büszke várnak létezésével. A krizbai fennsík, mely a töröcsvári szoros szeleinek és a Bucsecs fagyos leheletének van kitéve, éghajlatilag hidegnek minősíthető, különben is talaja szürke homokos lévén a földművelésre nem igen alkalmas és így e falu ide települését egyenesen a vár ittlétének tudhatjuk be. A nép idetelepülésekor nem annyira a földművelés, mint inkább a hadviselés volt a főfeladata.

Van egy néphagyomány, mely azt tartja, hogy Krizba lakói előbb egy Veres Dezső nevű lovag vezetésével Erdővidékről jöttek ide és telepedtek meg a Barcaság terén, hol az általuk alapított helység — a várral, melynek őrizetét képezték — Höltyövény nevet nyert. Később alsó telephelyüket, mely igen távol volt a vártól elhagyták és a várhoz közelebb a mostani helyre húzódtak. Midőn a várnak hadászati jelentősége annak összeomlásával megszűnt, az akkor már termékenyvé vált őstelep helyeiket a szászok elfoglalták és oda telepítették Helsdorfot. A szászok ezen új telepnek ugyan már német nevet adtak, de latinul és magyarul is megmaradt a „Höltyövény“ és „Villa Hetiven“ ősi elnevezése. A helsdorfi szászok csak bitorolják a szép történelmi nevet, mert nekik semmi közük nem lehet a falujuktól három órányira távolra eső várral.

Krizba keletkezésére nincsenek biztos adataink. Szeli krónikájában ugyan azt mondja, hogy Krizba is Nagy Lajos alatt alapított odatelepeült székely határőrök által, mivel azonban Höltyövény vára már Nagy Lajos korát megelőzőleg állott, igen valószínű, hogy a vár védőségét képező Krizba szintén régebben megvolt s Nagy Lajos idejében a székely telepítéssel legfőljebb csak gyarapodást nyert. Fejlődésének korát mutatja az is, miszerint 1427 körül már önálló egyházközséget alkotott. Krizba multja teljesen összefügg Hétfalu történetével.

A Barcaság összes magyar falvai, sőt a kezdetleges Brassó is a Barcaságon emelkedő öt királyi várhoz tartozott és Fehér vármegyéhez volt sorozva. Amint a királyi várak száma csökkent, azoknak tartozandósága is mindinkább átcsoportosított. Így Má-

tyás király korában az öt királyi várból csak három: Höltövény, Törcs és Királykeve állottak még és ezek alá volt sorolva a kilenc magyar község is. Nemso-kára Királykeve vára is letűnván az események szin-teréről, csak Höltövény és Tölcsvár és végül Höltövény letűntével csakis Törcsvár maradt meg.

Krizba a Nagy és Kis-Krizbapatak mellett fekszik, melyek egyesülve Rákospatak néven Földvár fölött ömlenek az Oltba. Krizbától még két órát kell a meredek hegységnek most árnyas erdők, majd kopasz sziklaéleken vonuló ösvényén mászni, míg a tenger színe fölött 1,200 m. magasra emelkedő várhegy szik-laorma alá érünk.

A várhegyet majdnem minden oldalról meredek sziklafalak veszik körül és teszik megközelíthetlenné. Csak a nyugati oldalán van a hátrább fekvő és a vár-hegynél jóval magasabb Bálványos tetővel egy szikla-gerinccel összekötve. Itt természetes erődtések hiá-nyában előállott az emberi merészség és az egész szikla-nyakat egy 4—5 m. mélységű és ugyanilyen szélességű bemetszés által tette ha nem is megközelíthetlenné, de nagyon bajosan áthatolhatóvá. Régen valószínű-leg az átmetszés belső ormán kaputorony állhatott, ahonnan leeresztett hidon történt a közlekedés a vár-ral. Most azonban ezen hidszerkezet eltűnésével nem éppen a legkönnyebb feladat ezen sziklasáncon való áthatolás és a vár belső területére való bejutás. Ezen mesterséges bemetszésnek belső oromszélén ma már hiába keressük az ott valamikor állott kaput és annak védtornyát, ez nyomtalanul eltűnt, valamint a vár kör-falainak is csak itt-ott tűnik fel a sziklával öszenőttnek tetsző alaprakata. Csakis a délkeleti szögletnél áll még fenn egy darabocska fal, mintegy mutatványképpen,

hogy annak 2.5 m. szélességéből következtetést nyújthassunk a vár egykori körfalainak hatalmasságára. Különben nemcsak ezen darabka fal regél itten mult nagyságáról, van annak egy sokkal erőteljesebb és hatalmasabb képviselője, egy a bejárattal szemben emelkedő sziklaoromra helyezett hatalmas zömtorony,, mely e távolból mint a multnak kérdőjele tűnt fel, most pedig mint a megdöbbenő valóság áll a nagyszerűsége által elragadott vizsgáló előtt. Ezen hatalmas, már önmagában is erődöt képező zömtorony igen sokban hasonlít, úgy elhelyezkedésére, mint építészetére nézve a bálványosvári zömtoronyra. Ez is durván egyengetett nagy kőkockákból van forró mésszel bonthatatlan szilárdul építve.

A 17. század végén Hőltővény várának zömtornya még teljes egészében fennállot,, 1799-ben a keleti oldal és a déli oldal egy része leomlott, s most csak a nyugati és északi oldalai állanak fenn egész magasságukban. A leomlott oldalaknak is alsó része majdnem 1 m. magasságban még meg van és így a zömtorony kiterjedésének méretarányát még jelenleg is meghatározhatjuk. Ezek szerint zömtoronynak szabálytalan négyszög alakja volt melynek hossza 19, szélessége pedig 13 lépés. Falvastagsága alól 1.5 m., felül összehuzódása miatt csak 1.2 m. A most álló falak magassága 8—10 m. lehet, de hogy eredetileg a zömtorony ennél jóval magasabb volt, azt a falak bevégzetlensége is tanúsítja. Belüregbe egymás fölött külön lakosztályokra volt felosztva, amit a fal belső részén meglévő gerenda üregek bizonyítanak, bár annak, hogy valamelyik osztály boltozva lett volna, most semmi látható nyoma nem mutatkozik.

Ennyi maradt fenn ezen hatalmas szerkezetű

erődből. Romtöredékek ezek, de olyanok, melyek om-ladványaikban is bámulatot keltenek. Régi dicsőségek hajlékának egy részét a századok viharjai lesodorták s még így csonkán így legyőzött állapotban is, minő büszkén emeli fel öreg időbarnított homlokát, rámu-tatván a multa, melynek dicsőségéből méltán osztály-részt követelhet, s sejtetve sok titokszerűt, mit a ku-tató bővös álmoképként lát maga előtt elvonulni. Nyolc százados emléktábla ez, melynek felirata ol-vashatatlanná vált, de amelynek évszáma mégis kiol-vasható a töredékek gondos megfigyelésével.

A zömtornyon belül a hegynék keletre lejtősülő fennlapja van, melynek hossza nyugatról keletnek 120 lépés, legnagyobb szélessége 50 lépés. Ezen körded idomú fennlap úgy látszik mesterségesen volt szinte-rezve. A vár belterének oromszélén sehol a körfalnak nyoma nem található, valószínűleg a porladozó szik-lákkal együtt nyomtalanul leomladozott vagy pedig az sem lehetetlen, hogy eredetileg sem volt e három ol-dalon a várnak körfala amit a sziklafal meredeksége fölöslegessé is tett és megelégedtek az egyedül meg-közelíthető nyugati oldal megerősítésével.

Építészeti szempontból megismertük a krizbai vá-rat, átkutattuk annak maradványait, most még hátra van történelmének felderítése és ez a legbajosabb rész, mert ha vannak is róla későbbi időkről okmányi ada-lékaink, de keletkezési korára nézve nemcsak, hogy teljes bizonytalanságban vagyunk, hanem ami még en-nél is rosszabb egy csomó hibás alapon felállított véle-mény által félrevezették a köztudatot.

A Siebenbürgische Quartas-ban egy helyen az van följegyezve, hogy e vár falain régen az 1160-ik évszám volt olvasható.

Marienburg s utána Philippi e várat is, mint a Barczaság minden várát a német lovagok által építteti s azt állítják, hogy egyike volna a IX. Gergely pápa bullájában említett öt várnak. Marienburg vitatja, hogy ez és Feketehalom volt a lovagok első két vára akkor, amidőn a Barcza patak volt birtokuk határa. Innen azután lassan nyomulta előre és foglaltak na-

40. Krizbai várhegy déli oldala.

gyobb tért. Amidőn második várvonalkuk Földvár, a czenki, rosnyói és Törösvára lett volna és végre utólagos terjeszkedésük korszakában Cruceburg (Nyién) volt utolsó és legerősebb várunk. A már itt elsoroltak sem férnek a pápai bulla öt várának keretébe, s más részről tudjuk, hogy a lovagoknak csak a favarak építését engedték meg, s hogy e tilalmat átlépve elő-

ször Cruceburgot építették kőből, a király azonnal rájuk küldé seregét és váraikat lerombolá. Később ugyan kibékült, s még kővárak építését is megengedte, de ezen engedélyt nem volt idejük igénybe venni, mert másfél év múlva véglegesen kikergette őket, s váraikat földig leromboltatta.

Mindezekből az következik, hogy német lovagok emlékét emelni vágyó azon jóindulat, mely Höltövény vára építését is nekik tulajdonítja, alappal nem bír, mert a német lovagoknak kővárak építése tiltva volt. Ha ily hatalmas és a hadászat akkori állapota mellett bevehetetlen várral, sőt a fennebb nekik tulajdonított hét hatalmas várral rendelkeztek volna, akkor nem lehetett volna olyan könnyen szűrüket a Barczaságról kitenni, hanem évekig oltalmazhatták volna magukat.

Egy másik szász állítás szerint egy Helsdorffban lakott szász hős építette e várat, melynek e rege alapján adták a szászok a Heldenburg nevet. Ennek még kevésbbé van alapja, mert a szászok között sohasem volt ilyen hatalmas ember, vagy hős, aki egy ilyen hatalmas várat építhetett volna, annál kevésbbé lehetett ilyen egyik félreeső faluban. Az a helsdorfi hős, kit a templom ajtaja feletti domborműből okoskodtak ki, nem más, mint egyik királyunk kezében jogart (nem buzogányt) tartó alakja.

Van egy mindezeknél messzebb felhatoló magyar hagyomány, amely a Várhegy háta mögötti Bálványostetővel összefüggő oly föltevést hoz előtérbe, mely szerint ezen vár is egyike lett volna azoknak, ahová az ős hithez ragaszkodó székely őseink a Szt. István alatti keresztény erőszakoskodások korszakában visszahúzódtak és bálványaiknak vagy ősi nemzeti Iste-

neiknek áldoztak a szomszéd Bálványos tetőn mind addig, míg a királyi seregek rájuk csapván, hosszas ostrom után a keresztény vallás felvételére nem kényszerítették. Azonban ez is csak feltevés.

Szeli kronikájában azt írja, hogy a töröcsvári krizbai és az apáczai várat is Nagy Lajos építette a határ-

41. Krizbai vagy Hőltövény vár és várhegy nyugati oldala.

szél védelmére és azok közelében székely határőröket telepített.

Végül van Krizbán, két e vár építésére és multjára vonatkozó igen érdekes néphagyomány. Egyik azt állítja, hogy e várat egy Veres Mihály vagy Dezső nevű gazdag ember építette és róla Veres várnak is hívták. Ennél sokkal érdekesebb másik hagyomány a következő:

„Messze régi időkben Hidvégen egy Nemes Mihály nevű roppant gazdag és hatalmas székely főúr lakott. Olyan gazdag volt, hogy maga sem tudta arannyal tömött bivalybőreinek számát. De mivel akkori háborús időkben Hidvégen kincseinek bátorságos helye nem volt, azért ezen sziklaszálla várát épített s oda hordatta fel azokat, s mihelyt egy másik ily bivaly telelte magát arannyal, azonnal felszállította bevehetetlen, erős várában. Ő maga is legtöbbet ott lakott, míg nem halálával utódai elvesztegették roppant kincseit s várát elhagyván, az omladozni kezdett, majd a király újból felépítette s megraká katonáival, hogy azok onnan az ellenséget szemmel tartsák.“ Eddig tart a rege és bizonyítékul felhozzák, hogy még most is látszik egy Hidvég felől a várhoz felhúzódó felhagyott út, melyet még ma is „Nemes Mihály uram útjának“ neveznek.

Egész valószínűnek látszik, hogy a regében és Szeli állításában van a történelmi valóság. Tudjuk, hogy a kereszténységgel egyszersmind a hüberség is belopta magát hazánkba, mikor előbb a főpapok, s utánnuk a főbb nemes családok várát kezdtek építeni, nem annyira a külső ellenségtől való félelmükben, mint inkább hatalmaskodásuk és nép feletti zsarnokoskodásuk támpontjául. Ezen időből keletkeznek a hazánk bérceit koronázó sasfészkek legtöbbjei és sok valóság van abban, hogy a Hidvégen lakott Nemes családnak, — melynek őse Akadás Vince 1252-ben egy egész kis vidéket nyert — volt és kellett is lenni egy olyan családi várának, honnan lázongó alattvalóit fékezhetette, magát családját és kincseit biztonságba helyezhetette. Ebből kifolyólag igen is feltételezhetjük, hogy ezen vár a Nemesek ősi családi vára volt és erre

nézve fontos bizonyítéknak tarthatjuk a még most is meglévő „Nemes Mihály uram útja“ elnevezését, mivel a helynevezések évszázadok hosszú során sem igen változnak meg.

Azt is föltételezhetjük, hogy később a Nemesek elhagyták ezen kényelmetlen és bajosan megközelíthető sasfészket. I. vagy Nagy Lajos, akkor amidőn az előnyomult törökök ellen hazánk szélein védővonalról kellett gondoskodnia, ezen erős fekvésű várat is e célra hasznosította, s annak elhanyagolt falait kijavítatván, abba királyi várnagyot helyezett, s a vár közélébe (Krizbára) székelyeket telepített, hogy azok háború idején a várőrséget képezzék.

Éppen nem lehetetlen, hogy Lajos király a vár e kijavítását a krizbai gyarmatot ide vezető s a néphagyományokban élő Veres Dezsővel eszközölte, kinek fiával vagy testvérével Veres Péter királyi főlovászmesterrel Tamás fiával nemsokára mint Hóltövény vára egyik parancsnokával találkozunk.

Nagy Lajos korában gyakran találkozunk Heltvén vára nevével, így 1350-ben ezen erőd várnagyjai több szász falu dézsmáját elfogadván az ellen a szászok érzékeny panaszt emeltek, minek következtében 1351-ben Heltevén vár várnagya Törösvárra helyeztetett át. 1364-ben Lajos király a heltevéni várnagynak elrendelte, hogy szászok jogtalanul elfoglalt dézsmáját adja vissza.

Hóltövény vára mint királyi vár, tekintélyét és hatáskörét még egy századig megtartotta, nevezetesen Mátyás király korszakában 1437-ben a megyeri országgyűlésen Lábathlany János az akkori erdélyi vajda nov. 26-án Miklósvárszéknél Sepsiszek hatalmaskodása ellen kiváltságlevelet adott és annak végén Hel-

teven, Törcs- és Királykeve nevű királyi várak várnagyainak elrendelte, hogy Miklósvárszéket nyert jogaihan megtartsák és másokkal is megtartassák, sőt ha kell fegyverrel és oltalmazták.

Előfordul még Heltevény vára 1477-ben egy Földvár és Brassónak adott kiváltságlevélben, mint olyan vár, hol a fiscus emberi laknak. Ez az utolsó tudomásunk Hőltövény váráról, mely azóta teljesen letűnt az események szinteréről, úgy hogy még neve sem fordul elő többé.

Nem lehet tudni, hogy ezt valamelyik törökdulás rombolta-e le, vagy egyszerűen felhagyták. Valószínűleg az utóbbival állunk szemben, mert a török 1484-ben míg Mátyás király Bécs ostromával volt elfoglalva, s 1493 októberében az élheterlen Ulászló alatt kísérelt meg ugyan betörést, de mindkét alkalommal rövidebb ideig voltak, hogysem várostromlással foglalkozhatott volna. Ha Hőltövény várát ellenség dulja fel az bizonyosan sokkal hosszabb ostromot és harcot igényelt volna, hogysem annak a történelemben nyoma ne maradt volna. Így tehát valószínű, hogy az mint igen bajosan megközelíthető és félreeső vár egyszerűen elhagyatott az erdélyi nemzeti fejedelemség megszilárdulásakor, amidőn ellenséget többé nem keletről, hanem nyugatról vártunk, amidőn a törökök többé nem ellenségünk, hanem barátunk és támogatónkká lett.

Elhagyatott a vár és a hozzá tartozott Krizba Törösvárhoz csatoltatott, mely ezen időben egyedül maradt meg, a Mátyás király korabeli három királyi várból. Az elhagyatott, hivatás nélküli vár lassanként elomladozott, s mint feljegyeztetett nem egyszer vált rablók tanyájává, kiknek szomorú emlé-

kezetét a vársövénytől jobbra eső „tolvajok útja“ még most is fenntartja.

A védvonalról kiesett vár elomlott, de mégsem tűnt el annyira, mint társvára Királykeve, melynek már régi fekvését sem tudják biztosan meghatározni. Höltövény várának fennmaradt neve mellett tisztelet parancsoló romjai is, hogy az utókor előtt köbükkel a mult titokteljes eseményieiből regéljenek, hogy legyen egy kőokmány, mely a szegény elnyomott krizbai nép szabad voltával szembeötlően nyújtson bizonyítékot, mert királyi várak őrizetét képező falvak lakói soha jobbágyságok nem voltak és nem is lehettek.

20. APÁCZA VÁRA.

Apácza keletkezési idejére vonatkozólag biztos adataink nincsenek. Szeli krónikájában ezt is Nagy Lajos király idejében épültnek mondja, mert a keleti határszél biztosítására oly nagy gondot fordító királyunk, amidőn a Barcaság déli részén a Hétfaluban székely határőröket telepített, ugyanakkor a nyugati oldalra is egy magas kőszálon épült vár alá, Krizbát és Apáczáat építette az ide telepített székelyek által. Apácza vára egy ingovány közepén épült fel. Apácza lakói is szabad határőrök voltak egészen a 17. század végéig. Előbb a höltövényi majd később a törcsvári vár hatósága alatt. Ekkor azonban Brassó Törcsvár megszerzésével előbb elszakította Fehér vármegyétől és Brassó vidékébe kebelezte be, azután lakóisait jobbágyaivá tette, nyomorgatta, kínoztta, míg 1848 fel nem szabadította e népet is.

Apáczának úgy latin, mint magyar neve is arra mutat, hogy itt valamikor apácakolostor lehetett.

Sokan egy ilyen kolostor maradványainak tartják a falutól északra emelkedő romokat, pedig a valóban létezett kolostor nem itt, hanem a falu déli végében feküdt. A kolostorból ma már csekély jelentőségű romokat találunk csak, pedig az 1860 években falai még magasan állottak, melyeket mivel az építkezésnek útjában állottak lebontottak és anyagát felhasználták. De ha el is tűnt a kolostor, megmaradt Apácza várának egy tornya, hogy a régi idők szebb emlékeit lebegtesse a nép előtt, a multja dicsőségével takarja el a szolgásgagnak sötét poklát, melyből a szabadság mentője kivezeté 1848-ban e népet.

A falu északi végétől pár száz lépésnyire egy időbarnított védtoronynak tűnnek fel magasra emelkedő vihartépte falai. A védtorony szabálytalan ötszög alakú, melynek oldalai 8—12 lépés hosszúak. A nyugati oldalnak második emeletén volt a torony bejárata, ami arra enged következtetni, hogy ez eredetileg önmagában is védhető lépcsőnek látszanak a zömtoronyhoz támasztott maradványai, mivel ez nem volt a toronyerőd falával szervi összeköttetésben, valószínűleg csak a későbbi, békésebb időkben építették oda. Eredetileg a toronyba való bejutás felülről leeresztett létrán vagy kötélhágcson történhetett.

Az ajtó felett van a zömtorony egyetlen ablaka, mely valószínűleg, egy a bejáratot fedező zúzműből csak később alakítottatott át ablakká. A zömtoronynak faragott kőköcskékből épített fala igen szilárd, a fal vastagsága 1.5 m. magassága most 8—10 m. de az, hogy eredetileg 3—4 méterrel magasabb volt és hogy jelenlegi három emelet fölött még egy negyedik is állott, az semmi kétséget nem szenved. A sarkokon itt-ott még fennmaradt a felső emelet oldalfalából mutat-

ványképpen egy-egy darab melynek tetején a rom diszítésére virágok és zöld cserjék nőtték ki, szél vagy madár által hordott magvakból.

A torony északkeleti oldalán alábbi felirat olvasható: „Soli Deo Laus et Gloria.“ Keleti oldalán legfelül 1658. évszám, alatta: „Hoc opus fieri fecerunt cementarii cigraenses Jakobus Sombori, Georg Török,

42. Apáczs vára.

Petrus Szabó“. — Alább: „Fide se cui vide“ és hasonló ilyen erkölcsi mondatok. Délkeleti oldalán ezen igen fontos felirat van: „Tempore Judicis Apa (Apaciensis) Joannis Gáspár cives Valentinus Kiis, Goerg Csere, Stef. Kispál, Joán. László Rector. Sch. Martinus p. Csern. Apafalvi.“

„Gonviselő Szabó Péter, Bíró János.“

Tehát itt találjuk az építők vagy újjáépítők neveit, melyekből látható, hogy a védtornyot Apácza község építette. Az utolsó sorban magyar feliratot is tettek, mintha tudtul akarták volna adni, hogy ők magyarok. Ugyanezen oldalon van durva freskófestményben egy fejjel lefelé fordított ember és egy korsó, ami valószínűleg az építőmesternek a bátorságát jelképezi, hogy a tetőzeten csüngve ürítette ki a szerencse és áldomás poharát.

Már most kérdés, hogy ezen toronyerőd valóban Nagy Lajos által épített Apácza várának maradványa-e? Azon feltevésnek is alapja lehet, hogy ez csak egyik védtornyát alkotta egy nagy kiterjedelmű erődnek, mely három oltalról az Olt által körülnyargalva, s nyugatról egy mocsár által elzárva az ellenség soha bevenni nem tudott, pedig nagyon sokat ostromolták. Veszély idején nemcsak Apácza, hanem a szomszédos vidék lakói is ezen bevehetetlen védhelyre menekültek kincseikkel együtt.

A vár neve a hagyomány szerint, „Feketevár“ volt és jóval Apácza települése előtt épült még abban az időben, amikor a községet a székelyek szállották meg. A község akkori neve az e várról szintén „Feketevár“ lett és csak később, amidőn valamely gazdag asszony ama várban való szerencsés megmenekülése iránti hálájából kolostort épített, melybe apácákat telepített. Ezután változhatott meg a falu neve is Apáczának.

Ime ezek a hagyományok, melyek e titokteljes romnak multja körül derengenek, s melyek hía biztosan fel nem is derítik, de némi sejtelmet mégis nyújtanak a vár multjára nézve.

A tornyon lévő feliratokból arra következtethe-

tünk, hogy a törökök dúlásai hazánkban mind gyakoribbak lévén, Apácza lakói a régi várnak fennmaradt zőmtornyát kijavították és a mocsár felől véd-sáncokkal (melyeknek nyomai ma még látszanak) körülvéve, menhelyül használták a török-tatár meglepések ellen.

Igen jellemző, hogy Brassó ezen őstromot is megakarta semmisíteni, 1804-ben Apáczaán kuriát építvén, a városi tanács elrendelte a védtorony lebontását. A kiküldött köművesek már meg is kezdték a munkájukat, amidőn az e felett felbőszült lakosság rájuk rontott és elzavarta őket. Ezek után Brassó városa semmi áron nem tudott többé kapni a lebontásra vállalkozó köműveseket és így az egyszerű apáczai nép ezen határozott fellépésének köszönhetjük, hogy Brassó a tervbe vett barbár műcsonkítást végre nem hajthatta.

21. FÖLDVÁRI FELLEGVÁR.

A krizbai fennsík színvonala fölé kb. 30 méternyire emelkedő hegyfokot egyfelől az Oltba siető Homoród, másfelől az Erdővidék felé felkanyarodó Olt veszi körül. Ezen meredek kiemelkedő oldalán festői szakadékokkal ékesített félsziget fennlapján fekszik Földvár, keleti végénél egy önálló dombot koronázó ódon várnak festői romjával.

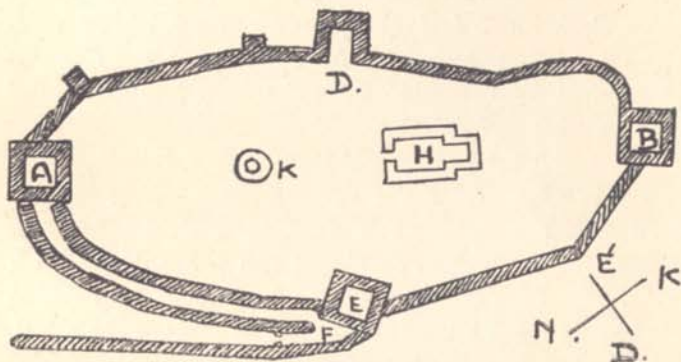
Vannak kik azt állítják, hogy ott hol most Földvár fekszik, az avaroknak volt egy földerődje, honnan a helység neve is származik. Ez azonban olyan feltevés, amit se történeti, se okmányi bizonyítékkal, de még csak rommaradványokkal sem tudnak támogatni és így a történeti kort megelőző bizonytalan-

ság homályából kibontakozva, a német lovagok korszakára térünk át, hol már valamivel biztosabb talajon folytathatjuk vizsgálódásainkat. Régi oklevelekben Földvár Castrum Marie és Mergenburg név alatt fordul elő, úgy látszik, hogy a német lovagok főtanácsa volt, várát is azok építették, az Olton való hajózásuk védelmére és úgy látszik, hogy ezen védaszszonyukról nevezett vár, nemcsak végvára volt a lovagok Olt által határolt birtokának, hanem legtekintélyesebb helyiségük és kormányzati központjuk, fegyvertáruk és kereskedelmi rakodótelepük is itt volt. Eleinte — mint a magyar elnevezésből is kitűnik — csak földtöltésekkel és sáncokkal lehetett megerősítve, mert mint tudjuk, kezdetben a lovagoknak kővárakat építeni tilos volt és csak később mindön Cruceburg építése után 1222-ben engedélyt nyertek kővárak építésére, vették fallal körül Mária várát is. Ezen fővár azonban nem a község keleti végén most is meglévő erőd volt, hanem az említett hegyfoknak azon helyét foglalta el, hol most a templom, papi lak és egyéb házak és kertek vannak.

Ezen vár a hegyfok alakját követve, szabálytalan háromszög volt, melynek legnagyobb hossza 380 lépés és alap szélessége 350 lépés volt. Ezen nyugati oldal a község fekhelyéül szolgáló hegyhátról könnyen megközelíthető lévén, egy mély és széles átmetszés által volt megerősítve. Ezen átmetszésen belül egy folyosós kapu van, melyet Philippi: „Porta Latina” név alatt említ, s melyet ő még a lovagok korából fennmaradottnak állít. Ezen kapu mögött a várfalaktól körülvéve, egy igen érdekes és régi templom áll. A másik két oldalon a hegyhát függőlegesen hanyatlik le és itt sánc nem is volt, hanem csak magasan

elhelyezett lörésekkel és kiszökellő zűzművekkel ellátott falak, amelyek itt-ott egész épségben még fennállanak.

A leírt templomkörüli fővár keleti csúcsa mögött a hegyfoknak egy természetes nyereg alakulása van, azon túl egy önálló kerek domb emelkedik, mely minden oldalról meredek oldalakkal bír. Ezt, a természet által vár talapzatául idomított dombtetőt egy másik várrom koronázza. Ugy látszik, hogy ez egy elkülöní-

43. Földvári fellegvár alaprajza.

tett előerődje vagy citadellája volt a fővárnak, mely azzal, egy a hegynyakon elvonuló, s most alapfalairól felismerhető fedett folyosó által volt összeköttetésben. Ezen folyosó a fővár keleti kapujától a kis vár déli oldalán lévő védtornyos kapuhoz vezet.

Ezen kis vár tojásdad alakú, itt-ott csekély megtöréssel, hosszával déli-keleti és észak nyugatnak fordulva. Alakja hűen követi a domb alakját. A keleti és nyugati végen egy-egy 10 lépés oldalhosszal bíró négyszögletes védtorony van. „A” és „B”. Igen erős

építésű négyemeletes tornyok, melyeknek börtönül vagy hadianyag raktározásra használt alsó része boltozattal van ellátva.

Ezen két védtornyon kívül volt még egy kisebb, most részben összeomlott torony az északi oldalon „D”, mely látszólag belül nyitva volt. Ezzel szemben a déli oldalon az eddigieknél hatalmasabb kaputorony „E”, melyet egy szintén védtoronnyal erősített előudvar „F” előz meg. A könnyebben megmászható déli oldalon a várfalak kettősek voltak, sőt a fedett folyosónak külső falával hármaskak. Ezek között vezetett fel az út a kapuhoz. Az ellenségnek ezen szoros és felülről jól belátható folyosón át a kapuhoz jutni nem volt könnyű feladat.

A külső falaknak most csak alapja látszik, ellenben a belső várfal a vár egész területén még most is 6—8 méter magasságban fennáll, melyeknek teteje nem rovátkás, hanem cseréppel van fedve. Ezen falak tetőormán kiemelkedő zúzművek vannak, s minden két ilyen zúzmű között egy egyszerű lőrés, mely a XV. század várépítészeténél lévén divatban, ismét arra mutat, hogy a citadellát sem a lovagok építették, hanem az később emeltetett, valószínűleg akkor, amidőn Földvár, 1427-ben Zsigmond királytól vásárjogot nyerén várossá emeltetett.

Belül a lőrések magasságában vívó folyosók vonultak el. Az azokat tartott gerendáknak helyei most is látszanak a falakban, melyek mindenütt épek, kivéve az északi oldal egy kis darabját és a kaputoronynak felső részét. Az északi fal belső részén egy helyen 1657 évszám olvasható, ami ezen várnak későbbi kijavítását jelölheti.

A 106 lépés hosszú s legnagyobb szélességénél 30

Iépés széles várudvar közepe táján feküdt a várkápolna „H”, homlokzata és szentjének egy része még áll, s összeomlott kriptájának bejárata is látszik.

A kápolnától nyugatra a vár kövel kirakott kútjának „K” található mély ürege. A várfalakat itt-ott oldaltámok támogatják. A bástyák alapjánál a XV. század erődítményi elvei szerint alól kihajló alapprakat található.

Földvár fellegvára jelenleg elhagyatva küzd az idő romboló hatalmával. Földvár lakói méltán megrovást érdemelnek, hogy a multnak ezen tisztos emlékét, az őseinknek annyiszor biztos menedéket nyújtott, s a vidék szépítését oly nagy mérvben befolyásoló romot oly vétkes közönnyel összeomlani hagyják. Most még kevés költséggel és fáradsággal ki lehetne javítani a várnak omladozó részeit és annak fennmaradását még sok századokon biztosítani. Így elhagyatva a vár gyorsan siet az enyészet felé, mert midőn az idő vas-foga tért nyerve megkezdhet egy ősi romot, azt gyorsan halomra dönti. A barcasági szászok büszkék a német lovagokra, kik, ha nem is közvetlenül elődeik, de előfutáraik voltak, kik a szászok idetelepülésének útjait egyengették, s első gyarmataiknak e szép természet-áldotta földre való települését eszközölték. Emlékük érdemelne annyi kegyeletet és tiszteletet, hogy hátramaradt kevés műemlékeiket, ittértüknek ezen tisztos köbetűit megvédjék a végpusztulástól. De nem hogy védenék, hanem még saját kezükkel rombolják és anyagát építési célokra használják fel.

22. SZENTPÉTERI TEMPLOMERŐD ÉS TATÁRVÁR.

Botfalunak közvetlen közelében, attól délre a Vidombákba siető Dirbak és Tömös patakok mellett fekszik Szentpéter község, melynek multjában is találunk némely följegyzésre méltó történeti eseményt.

1600-ban a tatárok dúlták föl. 1611-ben Báthori Gábor Szentpéternél ütközik meg Brassó szövetségese: Rádúj vajdával. A győzelem a fejedelemmé volt, a vajda csapatai a brassóiakkal együtt futásnak eredtek, ellenben nyomukban voltak a fejedelem vezetése alatt az üldöző magyar seregek. A győztes fejedelem már Brassót is kezébe vette és elégtlenül kiáltá, hogy „Nekünk adta Isten“, midőn azon helyen, ahol hős Székely Mózes elvérzett a hazáért, a papíros malom mellől, Rádúj tartalék csapata váratlanul előtör és így a biztosnak hitt győzelem kisiklik a fejedelem kezéből. Báthori seregéből 6000 ember maradt a csatatéren. Nemsokáig élvezhette azonban Rádúj a győzelmet, mert nemsokára úgy ő mint Forgács is futásnak ered a Bethlen Gáborral bejött Omer pasa és Báthori seregei elől. Brassó, mely fejtelenségével ennyi bajt okozott, mely a haza ellenségeivel kezét fog s annyi polgárvért ontott, mégis kegyelmet nyert a nagylelkű Bethlen Gábertól.

1658-ban Szentpétert újból tatárok dúlták fel. 1849-ben február 4-én Szentpéternél mérköztek meg legelőször a székelyek az oroszokkal, kiket a fenyegetett Brassó hívott segítségül. Észak jegesmedvéje itt nyújtja ki legelőbb karmait a szabadság tűzlelkének megfojtására. Itt folyt le előjátéka azon népdramának, melyben a szabadság zászlóját fellobogtató nemzetünk véres küzdelmeit vétkes közönnyel nézték Európa népei.

Szentpéter történeti emlékei mellett, régészeti szempontból nézzük meg a falu igen érdekes templomvárát, mely a Barczaság egyik épebb és tekintélyesebb templomerődje. Az még ma is teljesen ép állapotban lévén, tanúsítja, hogy a tatárok előbb említett kétszeri dúlásával dacolva megvádte a község lakóit. Ezen templomvár hat erős védtoronnyal ellátott hatszög erőd, háromszoros falakkal. A két külső fal között széles, mély sánc van, melybe a Dirbák vize bevezethető lévén nagyban emelte annak védőképességét. Ezen várba foglalt templom egészen újra épült, a helyén volt régiből csak némely emléktöredéke maradt fenn.

A templomvár északkeleti bástyáját ma is kápolnának nevezik. Igen valószínű, hogy ez egy a nagyobb templomoknál szokásos, keresztelő kápolna volt. A régi templomból visszamaradt mütöredékekből ítélve, a templom az átmeneti időszakban, tehát a XIV. században épülhetett.

Nemcsak a község érdekes építészetileg, hanem a község határa is figyelemre méltó, mert Szentpétértől északkeletnek emelkedik ki a Barczaság középpontja, a háromcsúcsos „Lempesch“, ami Lindenduschnak elferdítése vagy szászos kiejtéséből ered.

A Lempeschnak legmagasabb középcsúcsát „Taterburgnak“ nevezik, ami Tarterenburgnak szászos kiejtése. A gyönyörű síkság közepén önállóan kiemelkedő és bámulatos lomberdő borította hegy tetején látható az elnevezést igazoló várrom, a Tatárvárnak titokszerű rommaradványa.

A meredeken kiemelkedő hegycsúcsot köralakban egy három-négy méter széles és ilyen magasságú gátony futja körül 480 lépés területben. Ezen gátony sánca belül van, ami azt mutatja, hogy az onnan vett

földdel töltetett fel. Miután falrakatnak semmi maradványa nem található, nem is lehet más, mint egyszerű földtöltés. Ezen külső gátonyon belül a hegycsúcs még vagy 10 métert emelkedik és tetőlapján egyenes 280 lépés területű fennlapon végződik. Ezen fennlap oromszélén egy másik gátony, vonul el a falrakatoknak csálthatatlan nyomaival. Tehát ez volt a vár felső falövezte balliuma, melynek közepe táján mély üreg jelöli a közép zömtorony helyét, egy másik üreg pedig a vár betömött kútját. Ezek szerint itt egy szabályszerű alsó és felső balliummal bíró, s a szokásos zömtoronnyal erősített vár feküdt, melynek még egyéb külső védművei is voltak. A várcsúctól mintegy 60 lépésnyire, úgy észak, mint déli irányban, a fokozatosan lehanyatló hegyhát egy-egy széles mély sánc által van átmetszve, mely sáncok a csaknem függőleges keleti és északi oldalon feleslegesegek lévén, nem folytatódtak.

Ezek az idő romboló hatalmával dacoló maradványok kétségtelenné teszik, hogy e csúcsot egy tekintélyes és fekvésénél fogva nagyon erős vár koronázta egykor. Egy vár, melyről semmi történelmi feljegyzésünk, sőt még sejtelmekre feljogosító hagyományunk sincsen. Fekvéséből ítélve ez egy összekötő láncszem volt a háromszéki és a barczasági ősvárak között, mely a veczeltetői, csokástetői és Bikkfalva feletti Csigavárt, a czenki, feketehalmi és krizbai ősvárakkal hozta látható összefüggésbe. A Tatárvár neve onnan is eredhet, hogy a régi hun-székelyeket és avarokat ezen a vidéken tatároknak nevezik, vagy talán attól, hogy azt valamely tatár csapat, rabló kalandozási központi helyül használta föl.

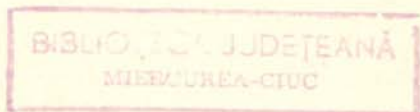
Ezen vidék vizeinek keringő szívere az Olt, még

most is úgy kanyarog mint régen, áradozásával most is alakítva a völgy felületét. Valamikor határvonalat alkotott a népelemek között, mert az egyik oldalon a magyarok a másikon pedig a szászok laktak, kik már több évszázad óta lakják e földet és élvezik annak dús áldásai mellett azon közös alkotmányt és szabadságot, melynek védőszárnyai alatt megszaporodtak és meggazdagodtak. Nem néztük mi őket soha idegennek, midőn hazánkba jöttek menhelyet keresni, testvérileg és vendégszeretettel fogadtuk őket és hazánk legtermékenyebb részébe telepítettük le. Századokon át jó és balsorsban osztozkodtunk velük, s a szabadság, jótékonyság malasztjában ép olyan mértékben részesítettük, mint amennyivel magunk bírtunk, sőt őket, kik békés szántó-velők és nem harcosok voltak, megvédtük az ellenség dühétől. Ha veszély fenyegette, keblünk vérével oltalmaztuk. Honnan van mégis, hogy e nép, helyesebben e néptöredék, mindig idegen maradt ezen annyi áldást, annyi jólétet nyújtott hazához és idegenkedő az irántuk mindig nagylelkűnek mutatkozó magyar iránt. Hogyan van az, hogy valahányszor e hazát és annak alkotmányát veszély fenyegette, ők mindig a haza ellenségeivel cimboráltak. Letagadhatják-e azon történelmi igazságot, amidőn Szentpéter vidékén is ott találjuk őket Zápolya ellenségeivel, Ráduj vajda és a labancok szövetségében és ott találjuk az oroszok vad kozákjaival, hogy mint behívók és útmutatók marcangolják e hazát.

Nem hisszük, hogy az erdélyi szászok történelmükből ne szeretnék kitörölni ezen kozák szövetségnek nem irigyelt dicsőségét, valamint azon szomorú szereplés emlékeit is, melyet magyar haza letiprásával, a hazánkba sáskahadként lecsapott ellenséggel együtt-

tesen eljátszottak. Hagyjuk e szomorú emlékeket, borítsuk a hálátlanság e sötét foltjára a feledés fátyolát, legyünk most is fajunk szokásaként nagylelkűek, mint voltunk 1849-ben, midőn nagyon is módunkban lett volna az oroszok bevezetését megtorolni.

A jótékonyságot oly sok irányban éreztető Olttal mi is búcsút veszünk a Barczaságtól. A szeretet vezetett minket ide, a székely fajnak itt a Székelyföld szélein elhelyezett reménydús gyarmatainak szeretete. Fölkerestük az annyi századokon át elnyomott és letiport lestvéreinket, hogy őket most az annyi kiállott szenvedésük közepette üdvözljük és meghozzuk a felszabadulás üdvét, hogy a jövő szebb reményeivel biztatva, kitartásra és előretörekvésre buzdítsuk. Eljöttünk, hogy őket, kik most idegenek saját hazájukban, a nemzet szívébe befogadjuk, hogy multjuknak szebb emlékeit a jövő szebb reményeivel összefűzzük.

V é g s z ó

A Székelyföld várai és az ahhoz fűzött hagyományok leírásából kitűnik, hogy mennyi dicső küzdelem emléke fűződik e földrészhez és kitűnik az is, hogy mennyi nemes vér öntözte csak e rövid korszak alatt is ezen gyönyörű területeket.

A Székelyföld minden röge egy-egy történetlapja a székelyek hősiességének és oly csatatere, hol számtalanszor küzdött a török ellen, kereszténységét és polgári jogait védve és még többször a zsarnokság ellen a szabadságát oltalmazva.

Minden hant, melyet honfivér áztatott, szent előttünk, minden hősiek önfeláldozás oly magasztos, hogy méltán megérdemli és megköveteli az utókor elismerését és az elismerés által való dicsőítést. Nem szükséges, hogy mult idők távol kódének bizonytalanságában tévedezzünk, hisz találhatunk a közel multban is oly dicső eseményeket, melyek lelkünket a honfi gyász mellett lelkesedéssel töltik el. Igen, mert a Székelyföld minden tája felett ily magasztos jelenetek emléke leng, minden egyes hantja dicső emlékeket véd.

Ne feledjük el, hogy a dicsőség napja által besugárzott várromok és csatateretek mellett néma jeltelen

hantok is vannak, melyek alatt a haza halottjai nyugszanak, habár ezen helyeket legtöbbször nem jelöli emlékoszlop, legalább a keblünk lelkesedésén ültessünk felfakadó emlékvirágot. Meg kell áldanunk a nemzet halottainak dicső porait, mert a sírokat, hol jövő nagyságunk és szabadságunk csíráképes magvai vannak letéve, hol a haza vártanúi nyugszanak, felednünk nem szabad, mert akkor önmagunkról feledkezünk meg. Ha el tudnánk feledni azt, hogy a székely nép szabadságért élő nép volt, akkor jövőnkről és nagy hivatásunkról mondanánk le.

A dús kalásztenger, mely aranyleplel vonja be e szép földet, mind hősök vére által áztatott hantokból gyökeredzik. És ennyi nemes vér ok nélkül ontatott volna-e? Ennyi dicső tettnek, ennyi magasztos önfeláldozásnak nem lenne-e erkölcsi nyomatéka? Igen, lenni kell, mert, „Az nem lehet, hogy ennyi hős hiába ontta vért“. Nem lehet, hogy a vérkeresztséget nyert eszme gyümölcsöt ne hozzon, mert: „Még jönni kell, még jönni fog egy jobb kor, mely után buzgó imádság epe-dez százezrek ajkán“.

A székely ősvárak leírását, azok történetét, mondáit és legendáit a következő forrásmunkákból gyűjtöttük össze: Orbán Balázs: „A Székelyföld leírása“, Orbán Balázs: „Torda város és környéke“, Szilágyi Sándor: „Erdélyország története“, dr. Szádeczky Lajos: „A csiki székely krónika“, gróf Teleky Domonkos: „A székely határőrség története, dr. Hankó Vilmos: „A Székelyföld“.

A várak leírásánál az a szempont vezetett, hogy valamennyi székely ősvárat összegyűjtsek, megörökít-

sek az utókor számára, így a jelen műben olyan várak leírása is megtalálható, melyeket a világháború és az oláh megszállás dúlásai nyomtalanul eltüntettek. Azt szeretném, ha az ismertetett várak és az azokhoz fűződő emlékek minden magyar lelkében oly frissen élnének, mintha ezek a várak ma is teljes épségben állanának, hogy hirdessék régi dicsőségünket.

Gaali Zoltán.

T a r t a l o m j e g y z é k

I. KÖTET.

	oldal
Bevezetés — — — — —	3
I. FEJEZET.	
A székelység eredete — — — — —	7
II. FEJEZET.	
A székely nép — — — — —	18
III. FEJEZET.	
A székely föld — — — — —	22
IV. FEJEZET.	
A székelyföldi várrendszer — — — — —	28
V. FEJEZET.	
Udvarhelyszék ősvárai — — — — —	36
1. Galath vára — — — — —	37
2. Nagyalambfalvi vár — — — — —	41
3. Udvarhelyi Csonkavár — — — — —	47
4. Budvár — — — — —	53
5. Zeta vára — — — — —	60
6. Máré vára — — — — —	64
7. Homoródi földvár — — — — —	66
8. Béla vára — — — — —	68
9. Lövétei várhegy — — — — —	70
10. Kadics vára — — — — —	72
11. Martonosi római vár — — — — —	76
12. Firtos vára — — — — —	78
13. Tartod vára — — — — —	85
14. Rabsonné vára — — — — —	90
15. Solymosi törökvár — — — — —	95
16. Bágyi vár — — — — —	97
17. Telekfalvi védbarlang — — — — —	101
18. Szász-Zsombor vára — — — — —	105
19. Homorod-Kőhalom vára — — — — —	113
20. Hévízi római erődök — — — — —	121
21. Alsó-Rákosi várkastély — — — — —	125
22. Rákosi-Tepejen lévő várromok — — — — —	128

	oldal
23. Baróthi Tiburez vára — — — — —	132
24. Huszt vagy Attila vára — — — — —	135
25. Kustály vára a Rika tétlön — — — — —	137

VI. FEJEZET.

Csikszék — — — — —	142
1. Nagysomlyói sóvár — — — — —	145
2. Csomortányi várdomb — — — — —	147
3. Csikszeredai Mikóvár — — — — —	149
4. Zsögödi várak — — — — —	153
5. Csik-Csicsó-vára — — — — —	156
6. Csikrákosi Bogáthi vár — — — — —	159
7. Csikrákosi Pogányvár — — — — —	162
8. Szépvízi erődítmények — — — — —	168
9. Balánbányai vársarka — — — — —	173
10. Békényvölgyi Hiripné vára — — — — —	175
11. Lázár várkastély — — — — —	180

VII. FEJEZET.

Háromszék — — — — —	186
1. Miklós és Tortogóvár — — — — —	190
2. Ajtai templomvár — — — — —	191
3. Vadasi várhegy — — — — —	193
4. Apáczai toronyerőd — — — — —	194
5. Bölöni várkastély — — — — —	197
6. Csokás várrom — — — — —	199
7. Ilyefalvi várkastély — — — — —	201
8. Aldobolyi Bász-vár — — — — —	205
9. Szotyori vár — — — — —	206
10. Sepsiszentgyörgyi várkastély — — — — —	208
11. Árkosi templom-várkastély — — — — —	213
12. Árkosi várhegy — — — — —	215
13. Kálnoki várak — — — — —	216
14. Bodoki Kincsás vára — — — — —	218
15. Oltszemi Herecz vagy Mikóvár — — — — —	220
16. Bükszádi Vápa vára — — — — —	226
17. Solyomkő vára — — — — —	231
18. Csiki Bálványos vár — — — — —	234

	oldal
19. Torja vára — — — — —	250
20. Ika vára — — — — —	252
21. Kézdi-Szentléki várak — — — — —	259
22. Lemhényi várak (Álmos, Csomortányi és Hajduk vára)	266
23. Bereczki Veneturné vára — — — — —	271
24. Ojtozi Rákóczi vár — — — — —	276
25. Osdolai Plájások vára — — — — —	280
26. Gelencze vidéki várak — — — — —	281
27. Zabola templom és várkastélya — — — — —	284
28. Kovásznai várhegy — — — — —	286
29. Nagy-Borosnyoi várhegy — — — — —	290
30. Kis-Borosnyoi Bodzavár — — — — —	292
31. Nagypataki Várbercz — — — — —	294
32. Egerpataki Fergettyűvár — — — — —	295
33. Szacsva vára — — — — —	297
34. Eresztevényi erődítmények — — — — —	299
35. Besenyői Várhányás — — — — —	300
36. Komollói vár — — — — —	302
37. Lisznyai Török és Barabás vár — — — — —	305
38. Bikfalvi Csigavár — — — — —	307

II. KÖTET.

VIII. FEJEZET.

Marosszék — — — — —	3
1. Sóvárad i római vár és Csombod vára — — — — —	8
2. Makkafalvi Makavára — — — — —	14
3. Csókfalvi várak — — — — —	16
4. Erdőszentgyörgyi Senye vára — — — — —	18
5. Havad völgyi avar erődítmények — — — — —	20
6. Mikházai római vár — — — — —	22
7. Remete környéki Kétág vára — — — — —	24
8. Remete környéki Szakadát vára — — — — —	27
9. Remete környéki Tompa és Vityál vára — — — — —	29
10. Remete környéki Bélmező vára — — — — —	33
11. Marosvásárhelyi vár — — — — —	35
12. Várhegyi vár — — — — —	43
13. Székely-Mezőségi várak — — — — —	46

IX. FEJEZET.

Aranyosszék — — — — —	51
1. Kerelő-Szentpáli várkastély — — — — —	56
2. Radnóthy várkastély — — — — —	60
3. Felvinczi-Zsidóvár — — — — —	65
4. Maros-Újvár — — — — —	68
5. Tordai Leányvár — — — — —	73
6. Várfalva és Turdavára — — — — —	78
7. Új-Torda templomerődje — — — — —	89
8. Tordai szoros Balika vára — — — — —	93
9. Székelyvár vagy Toroczkó vára — — — — —	104

X. FEJEZET.

Barcaság — — — — —	114
1. Hermányi templomerőd — — — — —	119
2. Prázmári templomerőd — — — — —	124
3. Bodolai Béldi Pál várkastélya — — — — —	130
4. Nyiéni „Kreuzburg“ vár — — — — —	135
5. Bodzai Királykő vára — — — — —	141
6. Ó-sánczi erődítmények — — — — —	152
7. Magyarvár a Tömös szorosban — — — — —	155
8. Brassó överőde — — — — —	171
9. Brassói fellegvár — — — — —	190
10. Brassói Gespreng vár — — — — —	211
11. Brassó vára a Czenk-tetőn — — — — —	214
12. Keresztényfalva templomvára — — — — —	224
13. A rosnyói fellegvár — — — — —	226
14. Erdenburg vára — — — — —	231
15. Törcsvár — — — — —	232
16. Vidombáki templomvár — — — — —	242
17. Feketehalmi templomvár — — — — —	243
18. Feketehalmi vár — — — — —	245
19. Hőltővény vagy Krizba vára — — — — —	248
20. Apácza vára — — — — —	259
21. Földvári fellegvár — — — — —	263
22. Szentpéteri templomerőd és Tatárvár — — — — —	268
Végszó — — — — —	273

